T.C
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSADİ GELİŞME VE ULUSLARARASI İKTİSAT PROGRAMI

KAYITDIŞI EKONOMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1990-2018)

NUMAN HALİLHOCA

DANIŞMAN
Doç. Dr. COŞKUN ÇILBANT

MANİSA-2019

	T.C. MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI Tez Savunma Sınavı Tutanağı	Doküman Kodu	FRYL-031
		Yayınlanma Tarihi	26/03/2018
		Revizyon No/Tarih	2/23/03/2018
		Sayfa	1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 11.06.2019 tarih ve 19/27 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Numan HALİLHOCA'nın **"KAYITDIŞI EKONOMİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1990-2018)"** konulu tezi incelenmiş ve aday 03.07.2019 tarihinde saat 10:30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ..90.... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna ☒ OY BİRLİĞİ ☒

DÜZELTME yapılmasına * ☐ OY ÇOKLUĞU ☐

RED edilmesine ** ☐ ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Prof. Dr. Süngemin DURAN

ÜYE

Doç. Dr. Çiğdem Gilbant

ÜYE

Doç. Dr. Sevinç ÖZGALIK

	Evet	Hayır
Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.	☐	☐
Tez, mutlaka basılmalıdır.	☐	☐
Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.	☐	☐
Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.	☐	☐
Tez, basımı gereksizdir.	☒	☐

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişiği kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişiği kesilir.

Hazırlayan Enstitü Sekreteri	Onaylayan Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Kayıt dışı Ekonomi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki 1990'dan Günümüze Türkiye Örneği" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

29/05/2019

Numan Halilhoca

ÖZET

Kayıtdışı Ekonomi İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki 1990'dan Günümüze Türkiye Örneği

Geçmişten günümüze devam etmekte olan kayıt dışı ekonomi, toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren önemli bir olgudur. Bu olgu üzerine son yıllarda artan çalışmalar olduğu bilinmekle birlikte, devletlerin gelirleriyle ilişkili olması konunun önemini bir kat daha arttırmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde kayıt dışı ekonomi kavramının tanımını, özellikleri ve sınıflandırmasının ele alınıp, insanların neden kayıt dışı ekonomiye yöneldikleri ayrıntılı olarak incelemesi yapılacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde kayıt dışı ekonomi kavramının etki ettiği alanlarda olumlu, olumsuz etkileri araştırılacak ve kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yönelik çalışmalar üzerinde durulacaktır.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise basit parasal oran yöntemi ile elde edilecek olan kayıt dışı ekonominin, ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği belirtilen yıllar içerisinde ekonometrik olarak araştırılıp sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Kara Para, Ekonomik Büyüme

ABSTRACT

The Relationship Between Shadow Economy and Economic Growth: The Case in Turkey from 1990 until Today

The shadow economy is an important is an important phenomenon that regards to every part of the society from the past till the present time. Withthe knowledge that there has been increasing literature regarding that phenomenon recently, the fact that it is related to the income of goverments increases the importance of the topic more.

İn this paper, the first section covers the definition og shadow economy,its characteristics, and its classification. After that, a thorough investigation of the reasons why people incline to shadow economy will take place.

The second section covers the positive and/or negative efefects of the definition og the shadow economy in the sectors that have been affected by it. On the other hand, attempts to measure the shadow economy will be presented.

The third and last sectioncovers the examination whether or not the shadow economy, which is created by basic monetary ratio technique, affects the economic growth and econometric estimations within the abovementioned years will be carries out

Key Words: Shadow Economy, Black Money, Economic Growth

TEŞEKKÜR

Çalışmam boyunca bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Coşkun Çılbant' a, bilgi ve tecrübesi ile tez yazımının tüm zorlu aşamalarında yardımcı olan, tecrübeleri ile beni aydınlatan ve yanımda olan, kendisini tanımaktan büyük onur duyduğum sevgili hocam Sayın Can Karabıyık'a, öğrenim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen aileme tüm samimiyetimle teşekkür ederim.

Numan HALİLHOCA

Manisa, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET……İV
ABSTRACT…….. .V
TEŞEKKÜRLER……..Vİ
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ……...Xİ
TABLOLAR LİSTESİ…….....Xİİ
ŞEKİLLLER LİSTESİ……..Xİİİ
GRAFİK LİSTESİ……XİV
GİRİŞ …….....1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMININ İNCELENMESİ VE SINIFLANDIRILMASI

1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı…….....**2**
1.2. Kayıt Dışı Ekonomi Sınıflandırması…...……**3**
1.2.1 Yasa Dışı (Suç) Ekonomi…….……3
1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi…...…….……..5
1.2.2.1. Gelirlerini Yasalara Aykırı Şekilde Kayıt Dışı Bırakan Kesim...…….....5
1.2.2.2. Gelirlerini Yasal olarak Kayıt Dışı Bırakan Kesim…….....5
1.2.3. Kayıtlara Hiç Girmeyen(Enformel) Ekonomi……...……..……6
1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri ve Oluşma Nedenleri……..... 8
1.3.1. Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri…….....8
1.3.1.1. Yasalara Aykırılık…….8
1.3.1.2. İstatiksel Olarak Ölçümünün Zorluğu……..... 9
1.3.1.3. Ahlaki Normlara Aykırılık…….....9
1.3.1.4. Vergi Dışı Kalma…….....9
1.3.1.5. Gelir veya Fayda Elde Etme……10
1.3.1.6. Belirli Bir Grubun veya Kişinin Faydasına Yönelik Olma…….10
1.3.1.7. Kendi Kendini Beslemesi ve Haksız Rekabete Neden Olması……...11

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonominin Oluşma Nedenleri…….....11
1.3.2.1 Ekonomik Nedenler…….....14
1.3.2.1.1. Ekonomik İstikrarsızlık ve Belirsizlik……...……14
1.3.2.1.2. Enflasyonist Baskılar…….....15
1.3.2.1.3. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik…….....15
1.3.2.1.4. Ekonomik Krizler……...16
1.3.2.1.5. Nakit (Para) Ekonomisi……..16
1.3.2.1.6. Haksız Rekabetin Boyutu……...17
1.3.2.1.7. Uluslararası Rekabet Piyasası…….....17
1.3.2.1.8. Enformel Sektör Büyüklüğü……..……....18
1.3.2.2. Mali Nedenler…….....19
1.3.2.2.1. Vergi Yükü ve Adaletsizliği……...19
1.3.2.2.2. Vergiye Karşı Direnç…….20
1.3.2.2.3. Vergilendirme Ortamının Belirsizliği…….....21
1.3.2.2.4. Vergi Denetiminin Yetersizliği……..21
1.3.2.2.5. Vergi Afları…….....22
1.3.2.2.6. Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği…….22
1.3.2 3.İş Hayatından Kaynaklanan Nedenler……..…….……22
1.3.2.3.1. Kayıt Dışı İstihdam…….....22
1.3.2.3.2. Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırma…….24
1.3.2.3.3. Sigortasız İşçi Çalıştırma……..24
1.3.2.3.4. İşletme Büyüklüğü ve Bürokrasi……..25
1.3.2.4 Sosyolojik Nedenler…….…….……..25
1.3.2.4.1 Hızlı nüfus Artış Oranı…….…….25
1.3.2.4.2. Göçler (Yurt içi, Yurt Dışı)…….....……..26
1.3.2.4.3. Gecekondulaşma…...…….……..27
1.3.2.4.4. İşsizlik…...……..27
1.3.2.4.5. Rant Ekonomisi……...……27
1.3.2.4.6. Nüfus Yapısı…….……28
1.3.2.4.7. Eğitim Düzeyi…….…….....28
1.3.2.4.8. Gelir Seviyesi……...29
1.3.2.4.9. Yolsuzluk Ekonomisi ve Ahlaki Aşınma…….....29
1.3.2.4.10. Vergi Bilinci……...30

1.3.2.5. Psikolojik Nedenler.....30
1.3.2.5.1. Alışkanlıklar ve Yasadışılık.....30
1.3.2.5.2. Rakiplerin Durumu ve Ekonomik Faaliyetleri.....31
1.3.2.6. Teknolojik Nedenler.....33

İKİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ VE ÖLÇME YÖNTEMLERİ

2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri.....35
2.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri.....35
2.1.1.1. Ekonomik Rekabet Üzerindeki Etkisi..... 35
2.1.1.2. Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi.....36
2.1.1.3. İstihdam Üzerindeki Etkisi.....37
2.1.1.4. Çoğaltan Etkisi.....37
2.1.1.5. Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi.....37
2.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri..... 38
2.1.2.1. Ekonomik Kararlara ve Göstergelere Etkisi..... 38
2.1.2.2. Vergi Üzerindeki Etkisi.....38
2.1.2.3. Kaynakların Kullanımı Üzerindeki Etkisi.....39
2.1.2.4. Rekabet Üzerindeki Etkisi..... 40
2.1.2.5. Kayıt Dışı işletmeler Üzerindeki Etkisi..... 41
2.1.2.6. Kayıt Dışı İstihdamın Oluşturduğu Etkiler.....41
2.1.2.7. Kara Paranın Oluşturduğu Etkiler.....42
2.1.2.8. Bütçe açıklarına ve Borçlanmaya Etkisi.....44
2.1.2.9. Toplum Üzerindeki Etkisi.....44
2.1.2.10. Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etkisi.....45
2.1.2.11. İnsan Haklarına Etkisi.....45
2.1.2.12. Sosyal Güvenlik Sistemine Etkisi.....46
2.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Hesaplama Yöntemleri..... 48
2.2.1. Doğrudan Yöntemler.....49
2.2.1.1. Anket Yöntem..... 50
2.2.1.2. Karma Yöntem.....50
2.3.2. Dolaylı Yöntemler.....51

2.3.2.1. Farklı Yöntemlerle Hazırlanan GSMH büyüklüklerinin Hesaplanması yaklaşımı…….51
2.3.2.2.İstihdam Yaklaşımı……..51
2.3.2.3.1. Fiziksel Girdi Yöntemi…….51
2.3.2.3.1.1. Kaufmann-Kaliberda Yöntemi……52
2.3.2.3.1.2. Lacko Yöntemi……52
2.2.2.4. Parasalcı Yöntemler……54
2.2.2.4.1. Basit Parasal Oran Yaklaşımı……...54
2.2.2.4.2. Nakit Para Talebi Yaklaşımı…….....56
2.2.2.4.3. İşlem Hacmi Yaklaşımı…….....56
2.2.2.5. MIMIC Model…….58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE' DE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN HESAPLANMASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRİTLEN YILLAR İÇİNDE EKONOMETRİK OLARAK İNCELENMESİ

3.1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Hesaplanması……..61
3.2. Literatür Taraması……64
3.3. Veri, Metedoloji ve Ampirik Çalışma……..65
3.4. Ekonometrik Metedoloji ……..65
3.4.1. Birim Kök Testi…….....66
3.4.2. Jarque Bera Testi …….....68
3.4.3. Heteroskedasticity Test: Breush-Pagan-Godfrey ……..…….…….....70
3.4.4. Granger Nedensellik Testi …….…...……70
3.4.5. Regresyon Analizi ….…...…….....71
SONUÇ VE ÖNERİLER……..74
KAYNAKÇA……77

SİMGELER VE KISATLMA DİZİNİ

ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
GİB	Gelir İdarisi Başkanlığı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
IOM	Uluslararası Göç Örgütü
KDV	Katma Değer Vergisi
MEB	Mili Eğitim Bakanlığı
SMMMO	Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TDK	Türk Dil Kurumu
TED	Tütün Eksperleri Derneği
TİK	Türkiye İstatistik Kurumu
V.d.	Ve diğerleri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri……13
Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri……46
Tablo 3: Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntemleri…….....49
Tablo 4: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi…….....62
Tablo 5: Modelde Kullanılan Değişkenler…….....65
Tablo 6: ADF Birim Kök Analizi Sonuçları…….....67
Tablo 7: Breush-Godfrey Testi Sonuçları…….....70
Tablo 8: Granger Nedensellik Testi……71
Tablo 9: Granger Anlamlılık Düzeyi……..72
Tablo 10: Regresyon Analizi……..73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 : Laffer Eğrisi……..19
Şekil 2: Mımıc Modelin Genel Yapısı……59

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Jarque Bera Testi…….69

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomik girişimlerin eyleme dönüşme biçimi, etki ettiği alana göre değişiklik göstermektedir. Bu durum belirli bir kesimi zarara uğratırken, belirli bir kesime fayda sağlamaktadır. Buda konunun çekiciliğini artırmaktadır.

Devlet, kayıt dışı faaliyetlerin bir kısmına resmi olmadan göz yumarken, geri kalan faaliyetleri önleyici uygulamalara başvurmaktadır. Tabi burada kayıt dışı ekonominin varlığını engellemede tam olarak başarıya ulaşılamamıştır. Başarı elde edilememesinin esas kaynağı olan insandır. Çünkü doğası gereği kendi faydasını ön plana alan anlayışı bulunmaktadır. Fakat gelişen teknoloji ile birlikte kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ilerleyişini yavaşlatıp durdurmak mümkün olabilir. Çalışma genel olarak kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplumun tüm tabaka ve alanlarına nasıl etki ettiğini göstermektedir.

Kayıt dışılığın yarattığı olumlu olumsuz etkiler derinlemesine araştırıldıktan sonra tahmin etme yöntemlerinin tamamı incelenmiştir. Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmede uygulanan yöntem basit parasal oran yaklaşımı seçilmiştir. Çünkü verilerin elde edilmesindeki kolaylık ve elde edilen verilerin doğruluğu bu yönelimi sağlamıştır. Türkiye örneği üzerinden yapılan ekonometrik araştırmayla birlikte elde edilen tüm veriler göz önünde bulundurularak, sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM
KAYIT DIŞI EKONOMİ KAVRAMININ İNCELENMESİ VE SINIFLANDIRILMASI

1.1 Kayıt Dışı Ekonomi Kavramı

1970'li yıllarla beraber daha yoğun işlenmeye başlanan kayıt dışı ekonomi kavramı, oluşma nedenine bağlı olarak birçok farklı terimle ifade edilmektedir. Bu farklılığı kişilerin kullanım alanı ya da hedefleri belirlemektedir. Eğer gizlilik temelli ise; yeraltı, gizli, gözlenmeyen, kara ve alacakaranlık ekonomi olarak kullanılabilir. Yasadışılık çerçevesinde işlenmek istenirse kara, gri veya yasadışı ekonomi olarak adlandırılabilir. Verilmek istenen noktada devlet bilgisi dışı durum ifade ediliyorsa gayri resmi, enformel ve kayıt dışı ekonomi olarak incelenebilir. Göreli olarak önemsizliği söz konusu ise marjinal veya ikincil ekonomi olarak tanımlanabilmektedir (Gümüş, 2000, 63-70).

Kayıt dışı ekonomi birçok farklı terim ile ifade edilebildiği gibi tanımı konusunda birçok çeşitlilikten söz edilebilir. Akademik çevrelerde yapılan tanımlamalar incelendiğinde(Göksu, 2015: 4);

Kayıt dışı ekonomi, yasal ve yasadışı faaliyetlerde elde edilen gelirin vergilendirilememesi ile oluşan olgudur. Yasal olarak vergilendirilemeyen faaliyetler; bireyin sigortalı işi ile birlikte farklı bir işte sigortasız çalışarak elde ettiği gelir veya bireyin ev ekonomisine katkı amaçlı piyasaya çıkmayan düşük katma değerli ekonomik faaliyetlerden elde ettiği ekonomik kazanımlar olarak gösterilebilir. Yasadışı ekonomik faaliyetlere ise; kumar, uyuşturucu ticareti gibi faaliyetlerde elde edilen kazançlar örnek verilebilir (Kızılot ve Çomaklı, 2004, 115-157). Kayıt dışı ekonomi, gsmh hesaplama yöntemlerine göre tutarı tam olarak tespit edilemeyen, parasal ekonomik hareketlerin tümünü ifade etmede de kullanılabilir (Derdiyok, 1993: 54).

Bir başka tanımlamada kayıt dışı ekonomi, alıcı ve satıcıların devleti devre dışı bırakarak ekonomik fayda sağlayan faaliyetler bütünü şeklinde tanımlanmıştır. Burada kayıt dışı ekonominin kayıt içine döndürülebilmesi, vergi sisteminin etkinliğine yani gelirin ve varlığın adaletli orantılı bir şekilde vergilendirilmesiyle sağlanacaktır (Altuğ, 1994a, 56-62).

Schneider'e göre kayıt dışı ekonomi gözetim, vergileme ve akılcı hükümet düzenlemelerin üstesinden gelinerek yapılan yasal veya yasadışı üretimin gayri safi

yurt içi hasılaya yansımamış hali şeklinde tanımlanabilir (Schneider ve Klingmair, 2004: 3).

Tanzi'ye göre kayıtdışı ekonomiyi açıklamada birçok farklı görüş olmakla birlikte, milli hasılanın resmi istatistik yöntemleri ile ölçülemeyip kayıtlara eklenemeyen kısmıdır (Tanzi, 1980: 428).

Osman Altuğ ise kayıt dışı ekonomiyi hak sahiplerinden hakkın gizlenmesi olarak tanımlamıştır. Ayrıca kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonominin zıt iki kavram olduğunu ve kayıt dışı ekonomi büyüdükçe kayıtlı ekonominin küçüleceğini savunmaktadır (Altuğ, 1994b: 25).

Tanımlamalardan yola çıkarak kayıt dışı ekonomi, devletin kontrol ve bilgisi dışında gelişen genel olarak işverenin daha yüksek kar marjı hedeflediği, işçilerin güncel piyasa ekonomisinde iş bulamadıklarından dolayı tercih ettikleri, yasal veya yasadışı ekonomik faaliyetler bütünüdür.

Ayrıca gizli ekonomi ile vergi dışı piyasa ekonomisi kavramsal olarak benzemesine rağmen arada farklılıklar vardır. Vergi dışı piyasa ekonomisi, vergi konusunu esas alarak toplanan vergilerdeki eksiklikleri ve kaçakları hesaplamaya yönelik olarak tanımlanabilecekken kayıt dışı ekonominin esas üzerinde durduğu nokta üretimin gayri safi milli hasılaya yansımayan kısmıdır (Aktan, www.cananaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/kavram.htm, 09.02.2018). Tanımlamalarda da görüleceği üzere kayıt dışı ekonomi kavramanı ele alacak olan kişi, işlediği konu ve alanlara göre farklı tanımlamaları tercih edebilmektedir.

1.2 Kayıt Dışı Ekonomi Sınıflandırması

Kayıt dışı ekonomi literatür araştırmalarında genel olarak üç gruba ayırmak mümkündür.

*Yasadışı(suç) Ekonomi

*Yarı Kayıtlı Ekonomi

*Kayıtlara Hiç girmeyen(enformel) Ekonomi

Yukarıdaki sınıflandırmalarda vergi mükellefleri vergi borcunun bir kısmını eksik ya da bütünüyle ödemiyor olması gerekmektedir (Aydemir, 1994: 14).

1.2.1 Yasadışı (Suç) Ekonomi

Yasadışı ekonomi bir diğer adıyla suç ekonomisi, kanunlara aykırı ekonomik eylemleri kapsamaktadır. Yasadışı ekonomi ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilmektedir. Örnek vermek gerekirse Hollanda'da uyuşturucu satışı yasal

olarak yapılabilirken, Türkiye'de satışı ve kullanımı yasak olan bu maddelerin satışı illegal (yasadışı) ekonomiye girmektedir.

Suç ekonomisine giren faaliyetler ceza kanunları ile belirtilmiş olup gayri safi milli hasılaya dahil edildiğinde ortaya çıkan rakamlar yanıltıcı olmaktadır. Çünkü üretimde herhangi bir girdi ile elde edilen bir çıktı oluşturulmamaktadır. Sadece bu tür faaliyetler, daha önceden kişilerin elde ettikleri gelirlerin yer değiştirmesidir (Yücebaş, 2014: 9). Bu tür faaliyetlerin yasadışı ekonomiye dahil olduğunun söylenebilmesi için o toplumun gelenek görenek ve kanunlarına aykırı olması gerekmektedir. Bazı yasadışı ekonomik eylemlere örnek vermek gerekirse;

*İnsan kaçakçılığı

*uyuşturucu ticareti

*organ ticareti

*kumar

*silah kaçakçılığı

*tarihi eser kaçaklığı

Gibi örneklerle yasadışı ekonomik faaliyetler çoğaltılabilir (Özbek, 2016: 10). Bu ve buna benzer yasakları delerek yapılan ticari faaliyetler sonucu elde edilen kazanç "kara para" olarak tanımlanmaktadır (Ermiş, 2008: 15). Yani kara para vergi ödemeden kaçınmak amacı ile devlete rapor edilmemiş, yasa dışı yollardan kazanılan ve genellikle nakit olarak gerçekleşen tutara verilen addır (Thompson, 2004: 95).

Kayıtdışı ekonomi tanımı ile kara para tanımı zaman zaman bir tutulmaktadır. Ancak burada kara para faaliyetlerinin, tamamının kayıt dışı ekonominin içinde olmasına karşılık kayıt dışı ekonomik eylemlerin tümü kara para olarak tanımlamak yanlış olacaktır. Yasalar tarafından suç kabul edilen bir eylem sonucunda, elde edilen nakit tutar veya varlıklar kara para olarak tanımlanmaktadır. Türkiye kara paranın aklanmasının önlenmesine ilişkin 19 kasım 1996 tarihinde 4208 sayılı yasayı uygulamaya koymuştur. Ayrıca dünya ekonomisinin küreselleşmesi, gümrük duvarlarının kaldırılması, iletişim ve teknoloji ile dünya ticaretinin dünya üretiminin üzerine çıkması sonucunda artan araç çeşitliliği ve hacmi, kara paranın aklanmasını kolaylaştırmaktadır. Bu mesele ile ilgili gerek ulusal gerek uluslararası boyutlarda yeni önlemlerin alınması gerekmektedir. Sonuç olarak kara paranın kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi olup ekonomik piyasaları olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte ülkelerin, sosyal, siyasal, bürokratik yapısı ile kamu yönetimlerini de olumsuz etkilediği bilinmektedir (Mavral, 2001, 30-31).

1.2.2 Yarı Kayıtlı Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomi, vergi vermekle yükümlü olan kişi ve kurumların faaliyetlerinde vergilerden belirli bir bölümünden kaçınmasını ya da vergilemede oluşan yasal boşluklar sonucu elde edilen imtiyaz, indirim ve muafiyet kapsamında gerçekleşen vergi ödememe durumunu ifade etmektedir.

Yarı kayıtlı ekonomik faaliyetler kayıt dışı ekonominin büyük bölümünü oluşturmaktadır. Bazı kurum ve kuruluşlara sağlanan gereksiz ayrıcalıklar vergi gelirlerinde azalma yaratmasının yanında bu sektörlerde bulunan diğer kurum ve kuruluşlarında vergi kaçırmalarına çanak tutmaktadır. Bu türden yayılım, kayıt dışına yönelimi ve vergi gelirlerinde ciddi kayıplar yaşanmasına neden olacaktır (Akkoç, 2010: 6).

Yarı kayıtlı ekonomide yasal ve yasadışı vergiden kaçınma yapılabilir bunları incelememiz gerekirse;

1.2.2.1 Gelirlerini Yasal Olarak Kayıt Dışı Bırakan Kesim

Gelirlerini yasal olarak kayıt dışında bırakma; yasalar kapsamında devletin bazı mükelleflere indirimler, muafiyetler ve istisnalar sağlaması ile oluşur. Bu ayrıcalıkları mükelleflerin gerekli belge ve defterlerine yansıması sonucunda oluşan vergi kaybı, yasal olarak yarı kayıt dışı durumu belirtmektedir (Us, 2004: 18). Bir başka tanımlamada ise devletin bazı kırılgan sektörlere tanıdığı vergi muafiyetleri veya vergi indirimleriyle gelişen vergi noksanlıkları yasal olarak kayıt dışı ekonomiyi oluşturduğundan bahsedilmiştir (Özbek, 2016: 11-12).

Birtakım uygulamalarla gelirlerini yasal olarak kayıt dışı bırakma eğilimi fazla olmaktadır. Bunlardan yaygın olan bazılarını vermek gerekirse;

* Takas yolu ile mal ve hizmet değişimi

*Sigortasız olarak çalışan kişilerin kazançları; hırdavat toplayıcıları, evde küçük çaplı üretim, üniversite öğrencilerin özel ders vermeleri ve benzer faaliyetler yarı kayıtlı ekonomiyi oluşturmaktadır (Ermiş, 2008: 8).

1.2.2.1 Gelirlerini Yasalara Aykırı Şekilde Kayıt Dışı Bırakan Kesim

Gelirlerini yasalara aykırı şekilde kayıt dışı bırakan mükellefler; vergi borcunun tamamını ödememek veya daha azını ödemek için gelir ve varlıklarını bazı nedenlerle kayıt dışında tutmayı tercih etmektedirler. Bu tarz kayıt dışı sektörlerin, diğer sektörlerden ayıran özel yapısı yani vergilendirmesinin zorluğu kayıt dışı

oluşumu desteklemektedir. Genel olarak bir takım iş kolları bu başlıkta yer bulabilmektedir. Aşağıda verilen örnekler toplumsal olarak genel görüşten oluşan sektörlerdir, bunların yasalara aykırı beyanları bulunup bulunmayacağı kişilerin vergi bilincine bağlı olarak değişebilmektedir (Aydemir, 1995, 16-18);

- Kendisini hayat standardı üzerinden ödenen vergiye endekslemiş olan serbest meslek erbabı (Doktorlar, Avukatlar ve Muhasebeciler),
- Kereste ve mobilya ticareti yapanlar,
- Oto galerileri,
- Emlak komisyoncuları,
- Kum ocakları,
- Kaçak olarak yurda giren demir ticareti ile uğraşanlar,
- Kuyumcular,
- Döviz büroları,
- Yüksek maaş alan ücretliler,
- Özel inşaat yapan müteahhitler (Yap - Satçılar),
- Proje büroları,
- Tekstil iplik piyasasında çalışanlar,
- Gayrimenkul kiraya verenler,
- Spot piyasasında dayanıklı tüketim malları ve elektronik cihaz ticareti yapanlar,
- Küçük sanayi bölgelerinde oto tamir bakımı yapanlar,
- Oto yedek parçası satanlar,
- Deri imalatı ve satışı ile uğraşanlar,
- Otel, lokanta ve eğlence yerleri işletenler,
- Yüksek rant elde eden arsa ve bina sahipleri,
- Sahte ve muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler,
- Tarımsal ürünleri alıp satanlar.

Bu tür yasa dışı yarı kayıtlı sektörleri çoğaltmak mümkündür. Fakat sektörde yer alan firmaların tamamının kayıt dışı ekonomiyi oluşturduğunu söylemek güçtür. İşletenlerin ve firmanın büyüklüğü kayıt dışına yönelimi büyük oranda etkilemektedir.

1.2.3 Kayıtlara Hiç Girmeyen (Enformel) Ekonomi

Kayıtlara hiç girmeyen (Enformel) ekonomi, devletin gerekli gördüğü yetki belgesi, iş sözleşmeleri, finansal kredi ve sosyal güvenlik gibi maliyetlerden kaçınarak oluşturulan ekonomik yapıdır (Bozkurt, 2004: 46).

Enformel ekonomi ile kayıtlı ekonomi arasındaki ilişkiye değinmemiz, enformel ekonomiyi daha iyi anlamamıza çanak tutacaktır;

*İş güvenliği enformel ekonomi için öncelik olamayabilirken, kayıtlı ekonomide kanunlarla güvence altında ve öncelik durumundadır.

*Enformel ekonomide emekçiler düşük ücretlerde çalışabiliyorken, kayıtlı ekonomide emekçiler en az asgari ücret ile belirtilen tutarda çalışmaktadır.

*Enformel ekonomide çalışma saatleri belirsiz, uzun ve yoğun olabilirken, kayıtlı ekonomide 4857 sayılı İş kanunun 63. Maddesinde belirtilen haftalık çalışma saati 45'tir. Farklı bir uygulama belirtilmediği durumlarda çalışılan sürenin, çalışma günlerine denk olarak bölüştürüleceği kanunda belirtilmiştir.

*Enformel ekonomide dinlenme ve izin süreleri belirsizdir. Kayıtlı ekonomide ise 4857 sayılı iş kanunun 68. Maddesiyle koruma altına alınmıştır. Buna göre 4 saat veya daha kısa süreli günlük çalışmalarda en az 15 dakika mola yapılır. 4 saatten fazla ve 7,5 saatten az süreler için günde en az 30 dakika, günlük 7,5 saati aşan ve 11 saate kadar olan çalışmalar için 1 saat ve günde 11 saatten fazla çalışanlar için en az 1,5 saat dinlenme süresi tanınmıştır.

Kayıt içi ekonomide çalışanlar için izin süreleri ile ilgili 4857 sayılı iş kanunun 53. maddesine göre ücretli izin süreleri, 1 yıldan 5 yıla kadar çalışanlar için 14 gün, 5 yıldan fazla 15 yıldan az çalışmış olmak şartı ile 20 gün, 15 yıl (dahil) ve daha fazla çalışanlara 26 günden az olmamak şartı ile ücretli izin hakkı kanunen belirtilmiştir.

*Enformel ekonomide sağlıksız ve uygun olmayan ortamlarda çalışma koşulları oluşabiliyorken, kayıtlı ekonomide genel olarak çalışma koşulları daha uygun ve sağlıklı ortamlarda gerçekleşmektedir.

*Enformel ekonomide çalışan emekçiler, sosyal güvenlik kuruluşlarına kayıtlı olamazken, kayıtlı ekonomideki çalışanlar sigortalı çalışmak zorunluluğundadırlar.

*Enformel ekonomide çalışan kişiler sendikalara üye olamazken, kayıtlı ekonomide yer alan işçiler sendikalara üye olma ve toplu iş sözleşmelerinde yer almaktadır (Özçelik, 2005: 10).

Yukarıdaki özelliklerden anlaşılacağı üzere, enformel ekonomide çalışan kişilerin oluşturduğu kayıt dışılık yanında sosyal, kültürel ve psikolojik olarak sonuçlar doğurmaktadır. Enformel ekonomi, genel olarak kaydı tutulması zor ve vergilendirmesi yapılmamış sektör ve işlerden oluşmaktadır. Enformel ekonomiyi kapsayan iş kollarından örnekler vermek gerekirse (Güloğlu, Korkmaz ve Kip, 2003: 55);

- İşportacılar, pazarcılar, kahvecilik,

-Beslenme Barınma ve Eğlence sektöründe çalışanlar

- Hamallar,

- İş takipçileri,

- Otopark bekçileri,

- Belediye hallerine girmeyen sebze-meyve satıcıları,

- Şehir içi nakliyat yapan bir kısım kişiler,

- Belli bir işyeri olmaksızın küçük çapta imalat ve ticaret yapanlar,

- Atölye, hurdacı, çiçekçi çalışanları gibi,

- İnşaat, altın ve döviz işlerinde çalışanlar,

Gibi örnekler çoğaltılabilir.

1.3 Kayıt Dışı Ekonominin Oluşma Nedenleri ve Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

1.3.1 Kayıt Dışı Ekonominin Özellikleri

Kayıt dışı ekonominin başlıca özelliklerini incelemek gerekirse;

1.3.1.1 Yasalara Aykırılık

Toplumdan topluma kültürden kültüre değişken olan yasa dışı ekonomik faaliyetler, her ülkenin kendi kanunlarında belirtilen cezai sorumlulukları ile birlikte uygulanmaktadır. Yasalara aykırılık ülkeden ülkeye değişkenlik gösterebilmektedir. Bazı kayıt dışı durumlar ise yasaların değişmesiyle zaman içerisinde değişkenlik gösterebilmektedir (Gönnetlioğlu, 2010: 11). Örnek vermek gerekirse; 09/01/2002 tarihinde 24635 sayılı resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 4733 sayılı tütün yasası örnek verilebilir. Bu düzenleme ile tütünde destekleme alımlarının kesilerek, sözleşmeli üretim modeline geçilmiş olmasıyla Tekel'in özelleştirilmesinin önü açılmıştır. Özelleştirilen tekelin yerini alan çokuluslu firmalar üretimlerinin tamamını yerli tütün üzerinden yapmadığından eldeki tütün kaçak üretime yönelik kayıt dışı ekonomiye yol açmıştır. Bu kayıt dışı üretimi önlemeye yönelik çıkarılan "Tütün üretimini durdurup farklı bir ürün yetiştiren üreticilerin desteklenmesi" ile ilgili bakanlar kurulu kararıyla tütün üreticilerinin mağdur edilmemesi amaçlanmıştır (TED, 2016, 1-3). Fakat değişen yasa ve kanunlara uymayan ve üretime devam eden bazı üreticiler kaçak yollar ile satış işlemi gerçekleştirerek yasalara aykırı olarak kayıt dışı ekonomiye sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca suç ekonomisini oluşturan insan kaçaklığı, silah kaçakçılığı gibi faaliyetler alanları da yasalara aykırı kayıt dışı ekonomiyi oluşturmaktadır.

1.3.1.2 İstatiksel Olarak Ölçümünün Zorluğu

Kayıt dışı faaliyetlerde, işlenen üretimin veya emeğin tam olarak parasal değerinin bulunmaması, faaliyetin saklanarak beyan edilmemesi istatistiki olarak hesaplanmasının zorluğunu oluşturmaktadır. Örnek vermek gerekirse herhangi bir temizlik firmasında sigortasız çalışan bir kişinin evlere temizliğe gitmesidir. Bu işte verilen emeğin parasal değerinin oluşumu, herhangi bir kuruluşa bildirilmemesi ile oluşan istatiksel veri eksikliği, kayıt dışı ekonomiye sebebiyet vermektedir. Farklı örnekler vermek gerekirse (Yücebaş, 2014, ss.6);

- Ev işleri
- Çocuk Bakımı
- Komşuya yardım
- Geçimlik tarımsal, ve benzeri faaliyetler istatistiki olarak ölçümlemenin ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3.1.3 Ahlaki Normlara Aykırılık

Genel olarak kültür ve ahlakın yozlaştığı toplumlarda ortaya çıkan, herhangi bir sermaye girdisi ve emek üretimi kullanılmadan ortaya çıkan, ortaya çıktığı bölge veya ülkeye göre değişkenlik gösterebilen genel olarak yaşanılan kesimin ayıpladığı ve kötü olarak andığı yasadışı ekonomik faaliyetleri içermektedir (Karatay, 2009: 26). Bunlardan bazıları;

-Fuhuş
-Organ ticareti
-Uyuşturucu
-Tefecilik
-Kumar

Bunlar gibi birçok örnek verilebilir. Devletler ahlaki normlara aykırı kayıt dışı faaliyetleri önlemeyi amaçladığı bilinmektedir. Bununla ilgili cezai uygulamaların suçu asgari oranda tuttuğu ama tam olarak bitiremediği açıktır. Bu tarz kayıt dışı ekonomiyi engellemeye yönelik; eğitim, aile ve sosyal çevrenin bilinçli olması ahlaki normlara aykırı kayıt dışılığı çözümleme de temel çözüm kaynağı olacağı açıktır.

1.3.1.4 Vergi Dışı Kalma

Vergi dışı bırakılma; mükelleflerin vergilerinin belirli kısmını ödememe ya da devletin sağladığı istisna ve muafiyetlerden yararlanması sonucu ortaya çıkan özelliktir. Vergi dışı kalma, kaçınma gibi durumlar aşağıdaki durumlarda gözlemlenebilir;

-Vergi oranlarındaki sık değişiklik, orantısız ve yüksek vergilendirmeler sonucu vergiye karşı direnç oluşması;

-Vergilendirmeye tabi olan kurum ve kuruluşun, vergi dairelerince gözden kaçırılması ile vergiye tabi olmama;

-Vergi idareleri ile kamu birimleri arasındaki iletişim kopukluğu;

-Devletin yaptığı kamu harcamalarının mükellef üzerinde bıraktığı olumsuz izlenimler (yolsuzluk, gereksiz yatırımlar gibi) sonucunda vergiden kaçınma hali

-Vergilendirmelerin aynı gelir üzerinden farklı isimlerle yapılıyor olması, piyasayı kapsayıcı adaletli bir vergilendirme sistemi kurulamaması;

Gibi nedenlerden kaynaklanmaktadır (Selami, 1997, 8-9).

1.3.1.5 Gelir veya Fayda Elde Etme

Kayıt dışı ekonomiye neden olan faaliyetin karşılığında gelir ya da fayda sağlaması gerekmektedir. Bazı faaliyetleri bu gruba alamayabiliriz. Bunlar; evlerde küçük çocuk bakıcılığı, temizlik işi, bahçe işi gibi komşulara yapılan yardımlar fayda sağlamakla birlikte parasal olarak karşılığı bulunmamaktadır. Bu gibi durumların aksine yapılan yardımın karşılığı olarak ücret verilmesi ve bunun bildirilmemesi kayıt dışılığa neden olmaktadır. Örnek olarak çocuğun annesinin işe başlaması sonucu oğlunu kreşe göndermesi ve aile ekonomisinde oluşan parasal gider ile birlikte piyasa ekonomisine dâhil bir faaliyet oluşmaktadır. Ayrıca eve gelen bakıcının, temizlik işçisinin, bahçe işlerinden sorumlu bahçıvanın belirli bir bedel karşılığı çalıştığı ve bunun ilgili mercilere bildirilmemesi durumu, kayıt dışı ekonominin tam karşılığıdır (Binbirkaya, 2006: 67).

1.3.1.6 Belirli Bir Grubun veya Kişinin Faydasına Yönelik Olma

Kayıt dışı ekonomiyi kayıt içinden ayıran temel farklılıklarından biri, toplumsal faydayı gözetmeksizin yapılan faaliyetlerin amacı o faaliyeti gerçekleştiren kişi ve belirli bir gruba gelir sağlamasıdır. Elde edilen gelir ve varlığın vergilendirilmemesi sonucu oluşan vergi kaybı, vergi veren mükelleflerde rahatsızlık yaratmasının yanında devlet gelirlerinde büyük kayıplara neden olmaktadır. Bu eksiklik sonucu kamu yararına yapılacak yatırımların finansmanı için yeterli kaynakların temini konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Sonuç olarak kayıt dışı faaliyet gösteren kişi veya kurum kendi faydasını maksimize etmeye çalıştığı görülmektedir (Özbek, 2016: 8).

1.3.1.7 Kendi Kendini Beslemesi ve Haksız Rekabete Neden Olması

Kayıt dışı olarak sektörlerinde varlıklarını sürdüren firmaların, üretimlerini sağlayacak girdi maliyetlerini yine kayıt dışı olarak faaliyetlerini sürdüren işletmelerden elde etmesi kendi kendini besleyen bir mekanizmanın varlığına işarettir. Kayıt dışı faaliyet gösteren firmaların elde edilen girdinin maliyetlerini minimuma çekmek maksimum kar için yine kayıt dışı firmalarla ticarette bulunması olağandır.

Malın piyasa fiyatının altında fiyatla piyasaya sürülmesi olasıdır. Fakat aynı mal ve hizmeti üreten kayıtlı içindeki firmalar, zamanla kayıt dışı sektörün ürettiği fiyatlara yakın fiyatını çekmek zorunda kalması maliyetleri düşürmek için belli uygulamalara gitmesi haksız rekabeti doğurmaktadır. Rekabette dezavantajları giderici uygulamaları; işçi çıkarmak, ara mal girdilerinin daha düşük kalitede elde edecek firmalarla ticarette bulunmak ve üretimi kısmak gibi uygulamalara sebebiyet verecektir. Sonuç olarak devlet müdahalesi ile karşılaşılmadığını gören kayıtlı firmalar da kayıt dışı ekonomiye yönelerek haksız rekabeti önlemeye çalışacakları için kendi kendini besleyen bir kayıt dışı ekonomik sisteme dönüşeceği açıktır. Bu ve buna benzer senaryoların gerçekleşmemesi için devletin kayıt dışı ekonomiyi önleyici ve kayıtlı ekonomiyi koruyucu uygulamaları son derece önemlidir.

1.3.2 Kayıtdışı Ekonominin Oluşma Nedenleri

Kayıt dışılığın oluşumu incelendiğinde genel olarak; ülkelerin sistemlerindeki ekonomi politikaları, hukuki boşluklar, sosyal, ahlaki ve kültürel yapı farklılıkları gibi ülkeden ülkeye değişen nedenlerden dolayı ortaya çıktığı gözükmektedir. Ortaya çıkış sebeplerini bulup kayıt dışılığı minimum seviyeye çekmek için ülkeler değişik uygulama ve politikalar yürütmektedirler (Akalın ve Kesikoğlu, 2007: 72). Bunların yanında psikolojik, teknolojik değişkenlerinde kayıt dışı oluşumuna sebebiyet vermesi, devletlerin dönemsel olarak veya yıllara göre, kayıt dışı oluşum nedenlerinin farklı sebeplerden kaynaklandığı gözükecektir.

Makro açıdan incelendiğinde kayıt dışı ekonomiyi oluşturan sebepler o ülkenin makroekonomik değerleri ekonomik gelişmişlik ve sürdürülebilir istikrarlı ekonomisi ile ilişkilendirilmektedir (Erdinç, 2015: 40).

Mikro açıdan bakıldığında temel iktisat tanımından yola çıkarak; artan nüfus ile birlikte kıt olan kaynakların paylaşım sorunu ve bireylerin gelir ve servetlerini çoğaltma arzusu sonucu kayıt dışı ekonomiye yönelme artmaktadır. Elde edilen refah seviyesinin altına düşmek istemeyen bireyin amacı kayıt içi ve kayıt dışı gözetmeksizin faydasını maksimize etme durumudur (Tekinarslan, 2014: 31).

Vuslat Us'a göre istihdam açısından değerlendirildiğinde, hizmet ve tarım sektörünün yaygınlığı ile birlikte küçük işletmelerin bolluğu kayıt dışılığa yol açan bir sebeptir. Özellikle; yüksek enflasyon, krizler, kayıtlı ekonomi içindeki düşük gelir seviyeleri ve istihdamın düşük olması kayıt dışılığı tetikleyen unsurlardır. Bunların dışında küçük yerleşkelerden büyük şehirlere olan göç sonucu yükselen işsizlik ve çarpık kentleşme gizli ekonominin hazırlayıcısıdır (Us, 2005, 10-11). Genel Tablo şeklinde nedenleri geniş olarak ele alıp incelersek aşağıdaki tabloya ulaşırız;

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonominin Nedenleri

A. Ekonomik Nedenler	**B. Mali Nedenler**
A1. Ekonomik İstikrarsızlık ve Belirsizlik **A2.** Enflasyonist Baskılar **A3.** Gelir Dağılımında Adaletsizlik **A4.** Ekonomik Krizler **A5.** Nakit (Para) Ekonomisi **A6.** Haksız Rekabetin Boyutu **A7.** Uluslararası Rekabet Baskısı ve Taşeronlaşma **A8.** Enformel Sektörün Büyüklüğü	**B1.** Vergi Yükü ve Adaletsizliği **B2.** Vergiye Karşı Direnç **B3.** Vergilendirme Ortamının Belirsizliği **B4.** Vergi Denetiminin yetersizliği **B5.** Vergi Afları **B6.** Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği
C. İş Hayatından Kaynaklanan Nedenler	**D. Sosyolojik Nedenler**
C1. Kayıt Dışı İstihdam **C2.** Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırma **C3.** Sigortasız İşçi Çalıştırma **C4.** İşletme Büyüklüğü ve Bürokrasi	**D1.** Hızlı Nüfus Artış Oranı **D2.** Göçler (Yurtiçi ve Yurtdışı) **D3.** Gecekondulaşma **D4.** İşsizlik **D5.** Rant Ekonomisi **D6.** Nüfus Yapısı **D7.** Eğitim Düzeyi **D8.** Gelir Seviyesi **D9.** Yolsuzluk Ekonomisi ve Ahlaki Aşınma **D10.** Vergi bilinci
E. Psikolojik Nedenler	**F. Teknolojik Nedenler**
E1. Alışkanlıklar ve Yasadışılık **E2.** Rakiplerin Durumu ve Ekonomik Faaliyetleri	**F1.** Teknolojik işsizlik

Kaynak: (Bozkurt ve Özbey, 2015: 77)

Tablo 1'e bakıldığında kayıt dışı ekonomiye sebep veren maddelerin geniş olarak ele alınması sonucu ortaya çıkan temel başlıklar;

Ekonomik, mali, çalışma hayatı kaynaklı, sosyolojik ve psikolojik nedenler ile birlikte teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan çeşitli etkilerden dolayı kayıt dışı ekonomiye yönelim artabilmektedir. Bu maddeleri başlıklar altında incelemek gerekirse;

1.3.2.1 Ekonomik Nedenler

1.3.2.1.1 Ekonomik İstikrarsızlık ve Belirsizlik

Devletler ekonomi politikalarını belirlerken yaşadıkları ülkenin yönetim felsefesiyle alakalı olarak, liberalizm ve komünizm arasında değişen ideolojilerle ekonomi politikalarını belirlerler. Bu politikaların başarısı, kayıtlı ekonomik faaliyetler (resmi) ile kayıt dışı ekonomik faaliyetler (gayri resmi) arasındaki oranla ölçülebilir ve kıyaslanabilir (Altuğ, 2014: 14). Uygulanan ekonomik politikaların temel amaçlarından biri de ekonomide istikrarı sağlamaktır. Ekonomide istikrarı sağlamak; sosyal, siyasal ve ekonomik istikrarın bütünlüğü ile gerçekleşebilmektedir. Siyasal istikrardan kasıt seçilen hükümetin toplumun verdiği yetki ile birlikte, yasa ve kanun düzenlemeleri gerçekleştirmesi ve ülkeyi istikrarlı bir biçimde yönetebilmesidir. Sosyal istikrar ise milletin sosyal olaylarda iktidara benzer düşünce ve davranışlara sahip olmasıdır. Sokak protestoları ayrıca toplum kurumları tarafından gerçekleştirilen başkaldırışlar ve toplu protestolar sosyal istikrarın zayıfladığına işarettir. İstikrarda bütünleşmeyi sağlayacak diğer başlık ise ekonomik istikrardır.

Ekonomik istikrar ise, ülke ekonomisinin potansiyel büyüme bandında büyümesini sağlamak, işsizliğin azaltılması, bütçe açığı ve cari açığının kontrol edilebilir olması ile son olarak fiyatlar genel seviyesindeki istikrarı korumak olarak ifade edilebilir (Eğilmez, www.mahfiegilmez.com/2014/03/siyasal-sosyal-ve-ekonomil-istikrar.html, 11.04.2018).

Ülke ekonomileri açısından ekonomik istikrar büyük önem arz etmektedir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik istikrarı korumak sosyal ve siyasal yapıları dolayısıyla güçleşmektedir. Türkiye açısından bakıldığında bunlara ilave olarak jeopolitik konum ile dışsal faktörler, ekonomik istikrarı zorlaştırmaktadır (Karagöz ve Ergün, 2010, 169-183).

Ekonomik istikrarın sağlanamadığı ve ekonomide ki belirsizliklerin artışta olduğu dönemlerde firmalar belirsizliği azaltmak ve maliyetleri kısmak için

daralmaya gitmesi sonucu artan işsizlik, kayıt dışı istihdama yol açabilmektedir. Bunun yanında firmaların kar marjı ile maliyetlerdeki sık oynamalara maruz kalması kayıt dışına yönelimi arttırabilecektir. Sonuç olarak cezai yaptırımlara yakalanmadan girişimci kayıt dışı piyasada faaliyetlerini daha maliyetli şekilde sürdüreceği, ekonomik istikrarsızlığın ve belirsizliğin firmayı minimum düzeyde etkileyeceği seviyeye çekmeye çalışacaktır.

1.3.2.1.2 Enflasyonist Baskılar

Enflasyonist baskıların enflasyonun oluşumuna sebebiyet vermesinden önce enflasyon tanımını bilmemiz gerekmektedir. Enflasyon; mal ve hizmetler sepetini temsil eden tüketici fiyat endeksindeki fiyat değişimleri olarak tanımlanır. (Brigo ve Mercurio, 2007: 643) Daha geniş bir ifadeyle açıklamak istersek; fiyatlar genel seviyesindeki yükseliş trendinin sürmesi ile birlikte paranın durmaksızın değer kaybına uğraması sonucunda tüketicilerin satın alma gücünü yitirmesi olarak tanımlanır. Burada enflasyon tek bir mal veya hizmetin artması değil, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli bir artışı ifade etmektedir (TİK, 2008: 1).

Buradan hareketle enflasyonu oluşturan enflasyonist baskıyı, talep enflasyonu ile maliyet enflasyonu olarak belirtebiliriz. Talep enflasyonu, basit bir şekilde açıklamamız gerekirse toplam talepte meydana gelen artışın toplam arzdan fazla olması sonucu meydana gelen enflasyon türüdür. Maliyet enflasyonunda ise girdi maliyetlerinin yükselmesi sonucu fiyatların yükselmesidir(Eğilmez, http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/turkiyedeki-enflasyonun-analizi.html, Erişim 10.05.2018).

Enflasyonist baskılar sonucu fiyatlar genel düzenin sürekli yükseliş eğilimine geçmesi ile birlikte tüketicilerin satın alma gücü düşecek ve faydalarını maksimize etmek isteyen bireyler kayıtlı ekonomide var olan hizmetler yerine kayıt dışındaki mal vi hizmetlere yönelim gösterecektir. Ayrıca maliyet enflasyonu ile üretim maliyeti artmaya başlayan girişimcilerde kayıtlı ekonomide ki girdi maliyetini yasa ve kanunlara yakalanmadan kayıt dışı sektörlerden karşılaması, kayıt dışı ekonomiyi büyüten başka bir sebep olarak ortaya çıkacaktır.

1.3.2.1.3 Gelir Dağılımında Adaletsizlik

Milli gelirin ülkedeki fertler arasında adaletli dağılması, işçilerin devletin belirlediği asgari gelir seviyesinin altında çalışmaması ve toplumsal huzurun korunup sürdürülmesi açısından oldukça önemlidir. Fakat buna karşın günümüz kapitalist ekonomik sistemlerinde, gelir dağılımının kendi kendine adaletli bir şekilde

oluşmasını beklemek gerçeklerle uyuşmayacaktır. Gelir dağılımının kendi doğal akışına bırakılıp devlet mekanizmasının var olmadığı düşünüldüğünde ekonomik problemlerin gün yüzüne çıkmasının yanında sosyal sorunlarda artış yaşanılması kaçınılmazdır (Üzümcü ve Korkat, 2014: 137).

Gelirin bölüşümündeki adaletsizlik, alt gelir seviyesinin toplumdaki yoğunluğu ve orta gelir seviyesindekilerin nispi olarak azlığı kayıt dışılığın oluşmasının sebepleri arasındadır (Işık ve Acar, 2003: 12). Bu nedenlerin oluşmasının altında bireylerin elde ettikleri kazançlar ile arzu ettikleri yaşam standartlarına ulaşamamasının yanında kazanımlarının asgari geçim düzeyinde yetersiz kalması verilebilir.

Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde gözlenen diğer bir sorun ise kamu kesimi çalışanlarının gelirlerinin, diğer sektörlerdekilerle karşılaştırıldığında yetersiz seviyede kalmasıdır. Bu durum karşısında kamu görevlileri ikinci hatta üçüncü bir işe yönelmeleriyle, kayıt dışı istihdama sebebiyet vermektedirler (İkiz, 2000: 20).

1.3.2.1.4 Ekonomik Krizler

Ekonomik krizler, ekonominin genel konjonktürün bozulmasıyla ortaya çıkan bir olgudur. Gizli ekonomi ve ekonomik konjonktür arasında güçlü bir bağ vardır. Ekonomik konjonktürün bozulduğu dönem boyunca, oluşan düşük harcanabilir gelir ve gelecek endişesiyle bireylerin kayıt dışı ekonomiye sürüklenme eğilimi artmaktadır. Bu kaygıları atlatmak ve gelir kaybını telafi etmek isteyen kişiler, ek bir iş bularak kayıt dışı sektörlere geçeceği açıktır(Schneider, https://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMq%20EhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192,, : Erişim 12.05.2018).

Ekonomik krizlerin atlatıldığı, ekonomik konjonktürün düzelmeye başladığı dönem itibariyle yarı kayıtlı ve kayıt dışı sektörlerde çalışan kişilerin sosyal güvenlik haklarına tekrar kavuşabileceği iş olanaklarına yönelmesi gözlemlenecektir. İşveren açısından bakıldığında da genellikle küçük ve orta büyüklükteki kontrolü zor olan işletmelerin ekonomik krizin yarattığı belirsizlik ortamı ile birlikte kar marjlarını belirli bir seviyenin altına düşürmemek ve girdi maliyetlerinde oluşabilecek yükselmeyi minimum seviyede tutmak için kayıt dışı istihdama yöneleceklerdir.

1.3.2.1.5 Nakit Para Ekonomisi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde, alım ve satış işlemlerinin genel olarak takibinin zor olmasından dolayı nakit para ve takas yolu tercih edilmektedir.

Bankacılık işlemleri ve kredi kartı kullanımı yapılan gizli faaliyetleri kolayca deşifre etmesi bakımından, kayıt dışı ekonomi ile mücadele de avantajlar sağlamaktadır.

Ekonomide genel olarak iki tür akım vardır. Bu akım, para ve mal hareketi şeklinde iki tür olarak gerçekleşir. Gelişmiş ülkelerde vergi denetimleri para hareketlerini izlemek sureti ile yapılırken gelişmemiş ülkelerde bu denetim mal hareketleri üzerinden denetlendiği görülür. Mal hareketlerinin tespiti zamanında yapılamadığı anda tespiti zorlaşır. Gelişmemiş ülkelerde finans sektörü yeterli etkinlikte olmadığı için nakit hareketlerine dayanmakta ve kayıt dışı ekonomiyi tahmin ve kontrol altına almada güçlükler yaşanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise gelişmiş finans sektöründen kaynaklı işlemler, bankacılık sistemi üzerinden yapılması kayıt dışılığın tespitini çok daha kolay ve kontrol edilebilir hale getirmiştir (GİB, 2009: 16).

1.3.2.1.6 Haksız Rekabetin Boyutu

Daha kaliteli ve verimliliğin daha yüksek olduğu bir ekonomi için rekabetçi bir düzene ihtiyaç vardır. Bir ekonomide rekabetin engellenmesi, o ekonominin potansiyel verimliliğe ulaşmasını engelleyerek büyümeyi olumsuz etkiyecektir. Kayıt dışı ekonomi olgusu da bu tür bir engellemedir. Konuyu açmamız gerekirse, piyasada yüksek verimlilikle çalışmayan işletmeler, reel piyasanın dışında çıkarak faaliyetlerini sonlandırmamasının yanında, kayıt dışı olarak işletmelerinin faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu yönde kayıt dışı üretim faaliyetlerine devam eden işletmeler, kayıtlı ekonomide işletmelere karşı büyük mali avantajlar elde etmektedirler. Ekonomide oluşan kayıt içi ve kayıt dışı bu ikili yapı, yeterli denetim oluşmaması halinde kayıt dışı ekonomiyi büyütüp kayıtlı ekonomide ki firmaları rekabet edemez konuma getirecektir. Bunun sonucunda gizli ekonomik faaliyetler, ekonominin potansiyel verimliliğe ulaşmasını engelleyerek o ülkenin gelişme ve kalkınmasında olumsuz etki bırakacaktır (GİB, ss. 32).

1.3.2.1.7 Uluslararası Rekabet Baskısı ve Taşeronlaşma

Firmaların gerek kendi ülkelerinde gerek uluslararası pazarda maruz kaldığı rekabet şartları, dünyada yaygınlaşan küresel iktisadi faaliyetlerle birlikte giderek artmaktadır. Bu sebeple, firmalar varlığını sürdürebilmek için iç ve dış piyasalar da ek avantajlar sağlamayı amaçlamaktadırlar. Rekabeti arttırıcı olarak belirtebileceğimiz avantajları etkileyecek bazı faktörlerin varlığından söz edilebilir. Bu faktörleri sıralamamız gerekirse (Marangoz, Topoyan ve Doğan, 2003, 115-121),

-Düşük maliyetle

-Yenilikçi yatırım yapabilme

-Ürünlerin teslimindeki çabukluk

-Kapasite esnekliği

-Kalite ve standartlara uygunluk

-Yüksek Güvenirlik

-Teknoloji ve ar-ge faaliyetleri

-Nitelikli işçi sayısı

-İşletme imajı ve markalaşma

-Pazar payı

-Satış sonrası hizmetler

-Envanter yönetimi uygulamaları

-Üretim zamanı

Gibi faktörler sayılabilir. Bunlar dışında en önemli etken döviz kurlarıdır. Bu gibi faktörlerden kaynaklı avantaj elde etmek isteyen büyük firmalar, üretimin gerçekleşmesini sağlayacak ara malların üretilmesi için kayıt dışı yan sanayi kollarına yönelmesi gerçekleştirebilmektedir. Konuyu biraz daha açmamız gerekirse taşeronlaşma olgusuyla karşı karşıya kalacağız. Yani rekabet şansının daha da artırılması, iş gücü maliyetlerini kısmak amacıyla iş sahibinin, işi alt işverene vermesi sonucu bu işlerde çalışan emekçilerin, hak ve özgürlüklerinin kısıtlanması sonucu kayıt dışı istihdamın önü açılmaktadır (Şafak, 2004: 11).

1.3.2.1.8 Enformel Sektörün Büyüklüğü

Enformel sektör tanımlamalarda bahsettiğimiz gibi; kişilerin karşılaştıkları yoksulluk, gelir dağılımından yeterli pay alamama, işsiz kalmaları ve benzeri sonuçlarda hayatlarını idame ettirebilmek için formel sektörde iş bulamayanların yöneldiği alanlardır. Enformel sektörün yaygınlaşmasının en temel sebeplerinden biri bürokrasidir. Gecekondulaşmanın kamu ve özel şahsa ait alanlarda yoğun olarak gerçekleşmesi ve bürokrasinin buna göz yumması bunun yanında geniş halk kesimi için kamunun karşılayabileceği taleplerin enformel ilişkilerle karşılanmak istenmeye başlanması, enformel sektörün genişleyerek formel sektörün önünde yer almasını sağlamaktadır. Sonuç olarak bürokrasi ile iç içe geçen enformel sektörün kayıt dışılığı tetikleyerek diğer formel ekonomide bulunanlarında zamanla enformel sektörlere kayışını, tahmin etmek yanlış olmayacaktır (Özkul ve Kanyılmaz, 2012, 27-31).

1.3.2.2 Mali Nedenler

1.3.2.2.1 Vergi Yükü ve Adaletsizliği

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde vergi yükü rolünün ne kadar önemi olduğu konusunda tartışmalar vardır. Daha ağır vergiler yüklenmesi sonucu, firmaların vergiden kaçarak karlarını yükseltmeyi amaçladıkları bilinmektedir. Bu durumdan dolayı vergi yükü, kayıt dışı ekonominin genişlemesindeki temellerinden biri olarak gösterilmiştir. Küresel rekabet anketleri ile yapılan çalışmalarda Janhson, Kaufman ve Zoido-Labotor yüksek vergi oranlarının kayıtdışı ekonomiyi daha çok arttırdığını friedman ve diğerleri ise gizli ekonominin yüksek vergi oranları ile arasındaki ilişkinin daha küçük olduğunu savunmuştur. Ayrıca vergi yükünün artırtılması, kayıt içi ekonomide çalışmaya istekli firmalar için, daha fazla yasal çerçeve kazandırmak ve kamu mal ve hizmetlerinde kolaylık sağladığı fikri çalışmalarda hâkimdir (Singh vd. 2012: 7).

Vergi oranları ile ekonomik faaliyetlere etkisini ölçme konusunda yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan öne çıkanı, Arthur Laffer aracılığıyla ortaya konulan laffer eğrisidir. Oluşturulan eğri üzerinde Vergi oranlarındaki değişmelerin ile vergi gelirleri üzerindeki etkisi incelenmektedir (Kıldiş, 2000: 193).

Şekil 1: Laffer Eğrisi

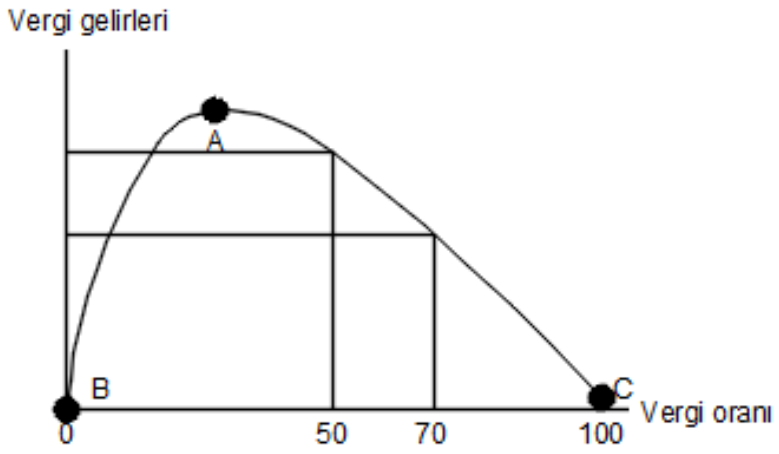

Kaynak: Mitchell, 2001: 330

Laffer eğrisine göre vergi oranlarındaki artış belirli bir seviyeden sonra vergi gelirinde azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Yukarıdaki şekilden yola çıkarsak vergi oranlarının "0" olduğunu varsayarsak devlet herhangi bir gelir elde edemeyecektir. Aynı şekilde vergi oranları C noktasına yani %100 lük bir duruma getirilmesiyle de devlet herhangi bir gelir elde edememektedir. Çünkü firmalar bu yüksek vergi

oranlarında kayıt içinde çalışmayı tercih etmektedirler ve böylece kayıt dışına yöneleceklerdir. A noktasında ise geliri maksimize eden vergi oranını göstermektedir. Vergilerde meydana gelen artışlar vergilendirilebilir gelirde azaltıcı etki gösterecektir. Mesela vergi yükünün arttırılması bireyin daha yüksek kazanç sağlama isteğini düşürebilmekte veya gelirini vergi otoritesinden saklamasına yani kayıtdışı ekonomiye yönelmesine sebep olmaktadır. Laffer eğrisinde düşük vergi oranları ile kazan kazan ilişkisinden bahsedilmiştir. Bu ilişkiyi temsil eden bir örnekte Amerika'da Reagen döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde vergi oranlarında %78' lerden %28 'lere düşürülmesi sonucu, zenginlerden elde edilmek istenilen vergi gelirlerinde artış yaşanmıştır (Mitchell, 2011, 326-331).

Kayıt dışı ekonomiyi önlemede vergi yükü ile birlikte önemli bir etken verginin adaletli dağıtılması ilkesidir. Adaletten kasıt, gelir ve vergi bakımından aynı düzeyde bulunan kişi ve kurumların aynı vergilendirme koşullarına tabi tutulmalarıdır. Ayrıca uygulanacak vergi muafiyeti ve indirimlerinin, kanuni esaslar dikkate alınarak belirlenen mükellefler üzerinde uygulanması kayıt dışılığı önlemede önemli bir araç olacaktır (MEB, 2011: 7).

Bir diğer önemli araç ise dolaylı ve dolaysız vergi oranlarının belirlenmesidir. Dolaysız vergiler, gelir kazanç ya da servet üzerinden alınmakta olup genellikle artan oranlı vergilerdir. Bu şekilde toplanan vergilerde mükelleflerin farklı gelir seviyesine göre farklı bir vergilendirme oranı belirlenmesi vergi adaletini sağlamaktadır. Dolaylı vergiler ise bir işlem üzerinden alınan genellikle sabit oranlı vergilerdir. Bu tip vergilendirmeler de vergi adaletini sağlamak güçtür. Çünkü verginin mükelleften toplanması ve devlete aktarılması mal ve hizmet sağlayıcısına yüklenmektedir. Sonuç olarak vergilendirmede, dolaylı vergi yükünün genişliği kayıt dışı ekonominin büyümesini veya oluşmasını tetiklemektedir (Uluslararası şeffaflık derneği, www.sefaflık.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkıyede-dolaylı-dolaysız-vergi.pdf, 11.06.2018).

1.3.2.2.2 Vergiye Karşı Direnç

Toplumsal refahı maksimize etmek, fertlerin kamusal mal ve hizmet ihtiyaçlarının karşılanması devletin temel görevlerinden biridir. Devlet bu giderleri karşılamak için vergiye başvurmaktadır. Vergilendirme borç ve alacaklı taraflarından oluşmaktadır. Bu taraflar, vergi toplayan devlet ve vergi ödeyen mükelleften oluşmaktadır. Devlet gider ve yatırımlarını karşılamak için elinde bulundurduğu vergilendirme yetkisini kullanarak, vatandaş ve firmalardan mali taleplerde

bulunabilmektedir. Hukuki ve fiili gücü temsil eden egemenlik hakları kullanılarak oluşturulan vergi sisteminde vergiler; maddiyata dayalı, zorunlu ve herhangi bir karşılık beklemeksizin verilen bir değeri ifade etmektedir. İktisaden rasyonel davranması beklenen bireyin, azalan satın alma gücüne neden olacak bir eyleme gönüllü olarak katılması beklenmemektedir. Vergi mükellefleri bu durumda vergi ödememe ya da minimum seviyede vergi ödemek isterler. Bu doğal tepkiye vergi direnci denilmektedir. Mükelleflerin vergi direncinin artmasındaki temel faktörler (Gök, 2007, 143-149);

-Vergi oranları

-Cezalar, Denetim olasılığı ve Önceki Denetlemeler

-Vergi Sistemi ve İdaresinin Yapısı

-Siyasi İstikrar ve Vergi Afları

-Sosyal Dinamikler

-Vergi İndirimleri

Gibi faktörler sayılabilir. Mükelleflerin vergiye karşı oluşturduğu bu direnci kırıcı tedbirler alınmadığı durumlarda vergiden kaçınma ya da vergi matrahının belirli bir kısmının ödememesi gibi kayıt dışı ekonomiye sebebiyet verecek faaliyetlere girişilecektir.

1.3.2.2.3 Vergilendirme Ortamının Belirsizliği

Vergilerin açık net olarak anlaşılamaması, sık olarak vergi kanunu ve vergi oranlarındaki değişiklikler, vergi tahsilat ve takibinin güçleşmesine neden olmaktadır. Bu belirsizlik ortamında vergilerin zamanında ödenememesi sorunuyla karşılaşılmaktadır (Çağlar, 2011, 15-16).

Ayrıca seçim, savaş, afet gibi olağan üstü dönemlerden kaynaklı vergi tahsilatının güçleştiği zamanlarda firmaların ve mükelleflerin gelirlerini maksimize etmek amaçlı oluşturduğu vergiye karşı direnç kayıt dışı ekonominin büyümesine sebebiyet verebilecektir.

1.3.2.2.4 Vergi Denetiminin Yetersizliği

Vergi Denetimi, vergi toplama dönemi boyunca süren mükelleflerin vergi kanunlarına uyup uymadığı ve bulunan hata ve eksikliklerin cezalandırılması sürecini oluşturmaktadır. Vergi denetimi sadece kayıp ve kaçakları takip etme aracı olmaktan çıkmış, ekonomik birimlerinde ilgilendiği bir alan haline gelmiştir. Ayrıca etkin çalışan bir vergi sisteminin meydana getirilebilmesi için vergi ahlakı ve vergi bilincinin toplumda geliştirilmesi gerekmektedir (Ergen ve Kılınçkaya, 2014: 283).

Güçlü bir vergi denetimi sistemi oturtulamadığı zaman kayıt dışılık artışları yaşanılması kaçınılmaz olacaktır. Bunun yanında vergisini ödeyen mükellefler de vergisini ödemeyen mükelleflerin cezasız bırakılması karşısında, kayıt içi faaliyetlerden kayıt dışı faaliyetlere yönelimlerini artıracaktır.

1.3.2.2.5 Vergi Afları

Vergi Afları, vergi denetimlerindeki yetersizlikleri hafifletmek ve sık değişen politik amaçlar sonucu çıkarılmasının yanında, vergi cezalarını önleyici işlevini azaltacağından dolayı çok sık başvurulmaması gereken bir uygulamadır (Öncel, Çağan ve Kumrulu, 1985: 263). Vergi aflarına sık başvurulduğu durumlar ise ekonomik kriz, politik nedenler, hazineye kaynak sağlamak ve ülke ekonomisinin yapısının sağlıksız bir işleyişinin olması gibi durumlarda yaygın olarak uygulandığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak sık çıkarılan vergi afları, vergisini düzenli ödeyen mükelleflerin güven duygularını zedelemekte ve üzerlerinde olumsuz etki yaratmaktadır (Erdizdoğan ve Gümüş, 2013: 100). Bu gibi etkiler ve sık uygulanan vergi afları sonucunda kayıt içi ekonomide azalış, kayıt dışı ekonomide ise artışlar şaşırtıcı olmayacaktır.

1.3.2.2.6 Muhasebe ve Müşavirlik Hizmetlerinin Yetersizliği

Muhasebe**,** en doğru bilginin elde edilmesini, kaydedilmesini, sınıflandırılmasını, düzenli bir şekilde özetlenerek firma yöneticilerine sunulmasını ifade etmektedir. Muhasebe müşavirlik ve denetim hizmetlerini yerine getiren muhasebe çalışanları, mükellefin vergi, sigorta ve diğer idarelerle arasında ilişkiyi yürütmektedir (Daştan, 2011, 190-193). Ayrıca mükelleflerin, vergi yükümlülüklerini düzenlemekle görevlidir. Bu noktada yeterli muhasebe ve müşavirlik hizmetlerine ulaşamayan mükellef, eksik ve hatalı beyannamelerin oluşumuna neden olabilir. Sonuç olarak muhasebe ve müşavirlik hizmetlerinin etkin çalışmadığı bir piyasada kayıt dışı ekonomiye olanak sağlayacaktır. Muhasebe ve müşavirlik işlemleri ile birlikte etkin denetimin yapılması kayıt dışılığı önlemede önemli bir araç olacaktır.

1.3.2.3 İş Hayatından Kaynaklanan Nedenler

1.3.2.3.1 Kayıt Dışı İstihdam

Kayıt dışı istihdam, koruyucu devlet düzenlemelerinin olmadığı, ücret mesai gibi konularda sosyal güvenlik kurumunun denetimi dışında yapılan emeği ifade eder. Bunun yanında ücretin veyahut çalışılan gün sayısının eksik ya da hiç bildirilmediği yasadışı çalışmalar olarak tanımlanabilir (Çelik ve Güney, 2017: 215). Bir başka tanımlamada ise; belirli bir dönem boyunca yasadışı faaliyetlerle meşgul olan tüm kişilerin yanı sıra, resmi ya da gayri resmi sektörde gerçekleştirilen yasadışı işlerin

tümünü ifade eder (ILO,"Decent Work and The İnformal Economy" https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc91/pdf/rep-v.pdf,, Erişim:14.06.2018). Bu tarz kayıt dışı istihdam eden işyerleri, çalışanlarına genellikle herhangi bir iş güvenliği, hastalık ve yaşlılık dönemlerinde koruma sağlamamaktadırlar. Ayrıca çalışanların iş tanım ve görevleri açısından tehlikeli faaliyetleri içerdiği bilinmektedir (Lehmann, 2014: 2). Kayıt dışı ekonomideki istihdamın artış sebeplerini ele alırsak, kayıtlı ekonomideki işletmelerin küçülmeye gitmeleri ya da faaliyetlerine son vermeleri sonucunda işsiz kalan çalışanlar tekrar resmi kayıtlı sektörde iş bulamadıklarından alternatif olarak kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler. Bu yönelmeyi hızlandıran etkenler ise ikamet ettikleri ülkelerin işsizlik sigortası ile tazminat hakkı barındırmama durumlarıdır. İşveren dışında, ekonomideki zorlu süreçler, artan enflasyon ve kamu hizmetlerinde meydana gelen kesintiler gibi durumlarda, çalışanların gelirlerini kayıt dışı sektörlerden sağladıkları bilinmektedir (Chen, 2012: 3).

Kayıt dışı istihdamın oluşma nedenlerini daha geniş olarak ele almamız gerekirse (Tekinarslan, ss. 47-56);

-Gelirin dağılımındaki eşitsizlikle birlikte yolsuzluk ve işsizlik kayıt dışı istihdama sebebiyet vermektedir. Bu nedenlerin sonucu olarak, kişiler yeterli eğitim ve deneyimine sahip olmadığından üretime kattığı katma değerde düşük gerçekleşmektedir. Sonuç olarak firmalar niteliksiz görevlerde az ücretlerle çalışmayı kabul eden bu kişileri, kayıt dışı istihdam etme yoluna başvurarak maliyetlerini minimize etmeyi amaçlamaktadırlar.

-Çalışanların sigorta primleri, işveren için önemli bir maliyet oluşturmaktadır. Sonuç olarak çalıştırdığı sigortalı işçiyi kuruma bildiren işveren, mali yükümlülüklerden dolayı rekabette geri kalmaktadır. Kârı azalan işveren, kayıt dışı istihdam ile üretime devam eden firma ile rekabete girebilmek için kayıt dışı istihdama yönelebilir.

-Sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan bazı eksiklikler, kayıt dışı istihdamı elverişli hale getirmektedir. Örnek vermek gerekirse erken yaşta emekli olan kişilerin ilgili kurumlara bildirilmeden iş bulabilmesi verilebilir.

-Çalışanların ödedikleri primler karşısında aldığı kamu hizmetlerinden memnun kalmaması, ayrıca çalışanların gerekli bilgiye sahip olmaması, kişilerin kayıt dışı istihdamda çalışmasını tetikleyecektir.

-Kayıt dışı istihdama yönelik kurumlar arasındaki işbirliğinin yetersizliği, etkin bir kontrol sistemi ve uygulanabilir adil ceza sisteminin bulunmaması kayıt dışı istihdamı çoğaltmaktadır.

Bu gibi sebepler kayıt dışı istihdamın var oluşunu ve genişlemesini sağlamaktadır. Günümüzde neredeyse tüm ülkelerin karşılaştığı en önemli sosyo-ekonomik konuların başında kayıt dışı istihdam problemi gelmektedir. Bu problemin çözümü için nedenleri araştırmak, problemi teşhis edip önleyici ve onarıcı düzelmeler gerekmektedir. Çözüme yönelik ülkelerin genel yapısına bakıldığında her ülke birbirinden farklı ekonomik, sosyal ve politik çeşitlilik gösterdiğinden değişik uygulamalar ortaya çıkacaktır. Bu durumda ülkeler kendi gelişmişlik seviyesinde ki başarılı uygulamaları örnek almaları kayıt dışı istihdamı önlemede fayda sağlayacaktır.

1.3.2.3.2 Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırma

Yabancı kaçak işçi; bulunduğu ülke vatandaşı olmadığı halde, mevcut yasal ve kanuni düzenlemelere aykırı olarak, oturma, çalışma ve konaklama izni olmaksızın çalışan bireyi ifade etmektedir. İşletmelerin, kaçak işçi istihdam etme sebepleri, yasaların öngördüğü asgari ücretten aşağıya bir ücrette çalıştırma ve işçilerin sosyal güvenlik primlerini ödemek istememesinden kaynaklandığı bilinmektedir. Kaçak işçilerin yerli işçilere göre daha az ücreti kabul etmesi ve vergilerden muaf olması durumu işverenlere maliyet avantajı sağlamaktadır (ÇSGB, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004-13-1.pdf, 15.06.2018). İşveren için olumlu sayılabilecek bu gelişmeye rağmen, kaçak işçiler için olumlu gelişmelerden bahsetmek güçtür. Anlaştıkları ücretleri alabilme konusunda yaşanabilecek zorluklar, hastalık ve iş kazasına uğramaları durumda hiçbir güvencelerinin olmamasının yanında o ülke vatandaşlarına göre daha düşük ücretle, daha uzun saatlerde ve kötü çalışma koşullarıyla çalışmayı göze almaktadırlar. Yabancı kaçak işçilerin toplamı sigortalı çalışan seviyesine yakın olması durumunda devlet gelirleri açısından büyük bir tehdit oluşturacaktadır. Ayrıca yabancı işçiler özel sektör ile gizli ekonomideki işveren ve işçilerin tavırlarında önemli değişiklikleri meydana getirebilmektedir (Koç, 1999: 6).

1.3.2.3.3 Sigortasız İşçi Çalıştırma

Kayıt dışı istihdamın en büyük problemlerinin başında işverenlerin, işçilerin çalışmalarını devlete bildirmemesi durumudur. İşveren yüksek mali yükümlülükleri hafifletebilmek için, çalışma günlerini eksik bildirme, tamamen bildirmeme, deneme

sürelerinde işçilerin sigortalarını göstermeme gibi durumlarının yanında çalışanların ücretlerini tam olarak bildirmeyip bildirmediği kısmı elden teslim etmesi gibi durumlara başvurduğu bilinmektedir. Bu gibi durumlar genellikle işyerinin tam kurumsallaşmaması, vergi toplamada denetimin eksiklikleri ve otomasyon yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır (Karaarslan, 2010, 41-44). Bireylerin kaçak işçiliği kabullenmesindeki etkenler ise (Koç, 2000: 8);

-İşsizlik oranlarının yüksekliği ve işten çıktığında iş bulamama korkusu

-Mevcut işte elde edilen gelirin yetersizliği

-Aile geçindirmek, borç ödemek, gibi sorumluluklar

-Deneyim kazanmak

-Mevzuatlar hakkında yeterli bilgi sahibi olunmaması,

Gibi etkenler nedeniyle, sigortasız çalışanları kayıt altına almak zorlaşmaktadır.

1.3.2.3.4 İşletme Büyüklüğü ve Bürokrasi

Ülkelerin ekonomik sistemi ve yapısal özellikleri, o ülkenin kayıt dışı ekonomiye yatkınlığını göstermektedir. Genel olarak işletmelerin küçük olması kayıt dışı ekonomiye ortam hazırlamaktadır. Çünkü küçük işletmelerin yaygın olması bir taraftan takip edilmesini ve denetlenmesini zorlaştırmaktadır.

Ayrıca bu küçük işletmeler; vergi, sosyal güvenlik, muhasebe gibi ilgili konularda ayrıcalıklıdır. Özellikle küçük işletmelerin yaygın olduğu, tarım ve hizmetler sektörü kayıt dışılığa daha elverişlidir. Bu tarz küçük ve orta işletmelerde belge düzeninin yerleşmemiş olması ve bürokratik formalitelerinin fazlalığı, işletmelerin gizli ekonomik faaliyetler sürdürmelerine sebep olmaktadır. (GİB, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf,30.06.2018). Büyük işletmelerde kayıt dışı işlemlerle karşılaşmak oldukça güçtür. Bunun sebebi işçilerin haklarını savunacak sendika kurması ve çalışan sayısının yüksekliği, büyük firmaların bu riski almasını engellemektedir.

1.3.2.4 Sosyolojik Nedenler

1.3.2.4.1 Hızlı Nüfus Artış Oranı

Ülkelerin ekonomik kalkınmasında, sosyo-ekonomik özellikleri ile birlikte beşeri sermayesi büyük önem arz etmektedir. Beşeri sermaye için gerekli olan büyüme normal bir nüfus artış oranıysa olumlu etkiler oluşturacaktır. Fakat hızlı bir nüfus artış oranının planlı altyapı yatırımları ile desteklenmemesi durumunda, bir takım olumsuz etkiler barındıracağı açıktır. Bunlardan birkaçı; artan sağlık ve eğitim hizmetlerinin

belirli bir standarda ulaştırılamaması, yeterli düzeyde istihdamın sağlanamaması, yolsuzluk, işsizlik gibi bir takım ekonomik ve sosyal problemleri doğuracaktır. Bu konuda toplumların eğitim seviyeleri belirleyici olmaktadır. Dünya'da nüfus artış hızları dikkate alındığında gelişmiş ülkelerin nüfus artış hızı yüzde 1 seviyelerinde seyretmekte iken, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise bu seviyelerin çok üzerinde yüzdelere ulaşılmaktadır (Mahiroğulları, 2017, 554-555). Bu gelişmeler ışığında yüksek nüfus artışı ile birlikte yeterli istihdamın oluşturulamadığı durumlarda; işsizlikle birlikte kayıt dışı istihdama olan arz ve talep artırmaktadır (Yıldız, 2017: 98).

1.3.2.4.2 Göçler

Göçler insanlık tarihinden beri süregelen, birey ve toplumların kendi özgür iradeleri dışında gelişen gelişmeler veya kendi özgür seçimleriyle karar kıldıkları, bir yaşam merkezinden başka bir yaşam alanına geçme sürecini ifade eder. Ekonomik ve güvenlik kaygısı başta olmak üzere pek çok nedenden dolayı kişiler, bulundukları yerleri terk ederek başka yerleşkeleri tercih etmişlerdir (Ekici ve Tuncel, 2015: 10). Ekonomik ve güvenlik kaygısı dışındaki nedenlerden bazıları; çevresel değişim, eşitsizlik, demografik yapı, şiddet, felaketler, aile ilişkileri ve iş hayatından kaynaklı zorlayıcı faktörler göçün gerçekleşmesini zorunlu kılmıştır. Göçler ülke içinde bir yerden başka bir yere olabileceği gibi bir ülkeden başka ülkeye şeklinde yani dış göç olarak da gerçekleşebilmektedir. Genel olarak dış göçü oluşturan mülteci ve az bir kesim olan göçmenler yardıma muhtaç ve savunmasız olmaktadırlar (IOM, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf, 19.11.2018).

Tarihsel süreçte insanlığın gündeminden düşmeyen bu konu özellikle son yıllarda Kuzey Afrika'da ortaya çıkan Arap baharı ile daha çok gündeme gelmiştir. Artan çatışmalarla birlikte Suriyeli göçmenler başta Türkiye olmak üzere diğer Avrupa ülkelerine göç etmektedirler. Bunun yanında işsizlik gibi sebeplerden dolayı Türkiye'ye Afgan göçmen sayısı son yıllarda arttığı bilinmektedir.

Ayrıca Ortadoğu'da ki artan İşid, taliban gibi terör sorunları birçok göç dalgasının yaşanmasına neden olmaya devam etmektedir (Kasapoğlu, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43668567,22.11.2018 Erişim:22.11.2018). Göç eden bu kişilerden belirli bir kesimi, temel ihtiyaçlarının karşılanacağı mülteci kamplarında kalmayıp daha iyi yaşam standartlarına ulaşmak için büyük şehirlere göç etmektedirler. Bunun sonucu olarak çalışma izni olmayan ve dil problemi yaşayan bu göçmenler, kayıtlı sektörlerde iş bulamayıp kayıt dışı istihdama yöneldiği bilinmektedir.

1.3.2.4.3 Gecekondulaşma

Gecekondulaşma, köylerden kentlere artan göçün ve nüfusun artış hızına bağlı olarak ortaya çıkan çarpık kentleşme olgusunu ifade eder (DPT,2001: 3). Kırdan kente iş bulmak amacıyla gelen niteliksiz işgücü, kayıtlı ekonomide iş bulamadığından merdiven altı işlere yönelerek işportacılık gibi kayıt dışı sektörlerin büyümesine neden olmaktadırlar (Şeker, Sirkeci ve Yüceşahin, 2016: 154).

Bunun yanında sermaye yatırım sürecinde ucuz emek ihtiyacının karşılanması ve aynı zamanda da tüketici olarak kentsel iç talebin genişlemesinde bireysel bütçe imkânının genişletilebilmesi için yaşam maliyetlerinin düşük tutulmasında, yerleşim yerlerini gecekondulaşmaya açılması, devlet politikası olarak uygulandığı dönemler olmuştur (Özdemir, Koramaz ve Dökmeci, 2017: 127).

1.3.2.4.4 İşsizlik

İstihdam ya da iş, maddi ödülleri içeren sözleşme düzenlemeleri kapsamında çalışmayı ifade eder (Jahoda, 1982: 8). Bundan yola çıkarak kişilerin kendi arzusu ile piyasada, iş arayıp bulamama durumuna işsizlik denir. İşsizlik, işverenin gelecek kaygısına son derece bağlıdır. Kur oranları, değişen asgari ücret, vergi oranları, piyasaya sürdüğü mala ve hizmete olan talebin durumu gibi değişkenlerden edinilen bilgiye göre, işverenin işçiye ihtiyacı olup olmadığına karar vermektedir.

Ekonomide ki dar boğaz, vergilerin yüksekliği, kurdaki sık değişiklikler, yükselen asgari ücreti gibi nedenlere bağlı olarak işveren işçi çıkarımına yönelebilmektedir. Bunların yanında işçinin daha iyi bir işe sahip olma düşüncesi, işyerinde mobinge maruz kalması gibi işçinin işi bıraktığı durumlarda söz konusu olabilir. İşsiz kalan birey, arzu ettiği işi bulamaması durumunda yaşamını devam ettirmek ve geçimini sağlamak için daha düşük ücret ve daha kötü koşullarda da olsa kayıt dışı ekonomiyi tercih etmek zorunda kalacaktır. Sonuç olarak işsizlik oranı ile kayıt dışı ekonomi birbiriyle doğrudan ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü işsizlik oranın artması işe muhtaç kişi sayısını artıracağından kayıt dışı ekonomiye önemli bir kaynak sağlamaktadır.

1.3.2.4.5 Rant Ekonomisi

Rant kelimesi, kısaca toprağın kullanım fiyatıdır. Geniş bir tanım yapmak gerekirse, rant, üretim faktörlerinden doğal kaynakların (maden, petrol, bor, orman vb.) ve toprağın üretiminden aldığı paya verilen isimdir. Rant esasen kazanılmamış gelirdir. Kişiler, mülkiyet hakkına bağlı olarak belirli bir fedakârlık göstermeden ve maliyet yüklenmeden rant elde edilebilmektedir. Rant kavramının meydana

çıkmasının sebebi toprağın sınırlı ve az kaynaktan oluşmasıdır (Aktan, 1994, 119-120). Burada toprak sahipliği bir tekeli ifade ettiğinden, rant zamanla bir tekelden elde edilen aşırı kar anlamında kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Belli, http://www.dunya.com/kose/yazısı/rant-ureten-bir-ulke-olarak-turkiye/27288, 25.06.2018). Ayrıcalıkla elde edilen gelir anlamına gelen rant ekonomisi, ekonomide rekabeti bozucu etkisiyle beraber kayıt dışı oluşumunu tetiklemektedir.

1.3.2.4.6 Nüfus Yapısı

Bir ülkenin nüfus yapısı o ülkenin yaş, etnik yapısı, eğitim, mesleklere dağılımı ve şehirleşme oranı gibi demografik özelliklerini vermektedir (Ulaş,2011: 127). Yaş ortalamasının yüksek olduğu ülkelerde iş gücü talebi artmakta iken, çalışma çağındaki nüfusun yüksek olduğu ülkelerde kayıt dışı istihdam artmaktadır. Yeterli eğitimi alamayan ve işçi haklarının farkında olmayan kişilerde, kayıt dışı ekonomide çalışma oranları yükselirken, eğitimli ve bilinçli işgücünde bu oran düşük kalmaktadır.

Şehirleşme oranları, kayıt dışı ekonomi ile yakından ilgilidir. Şehirlere artan göç sonucunda çocuk işçilerin oluşması, kayıt dışı sektör bakımından üzerinde titizlikle durulması gereken bir konudur. Yaşanan göç sonucu başka bir bölgeye geçen ailenin ekonomik yetersizlikler sonucun da çocuklarını işe göndermek durumunda kalabilmektedirler. Genellikle mesleki eğitim gerektirmeyen gıda ve tekstil gibi üretim kollarında çalışan bu çocuk işçilerin, iş değiştirirken beklentisi daha iyi iş koşullarını yakalama arzusu olmasından dolayı, sigortalı çalışma talebini arka plana atabilmektedirler (Oğuz, Akdeniz ve Bayhan, 2012: 33).

İşveren açısından çocuk emeği, ucuz iş gücü maliyeti anlamı taşımaktadır. Ayrıca çocukların "çırak" sıfatı ile çalıştırılması, işverenin asgari yaş sınırına bağlı kanunu bozduğuna işarettir (Tunçcan, 1999: 251). Sanayi kollarında yaşanan ara eleman ihtiyacı genellikle çocuk işçilerden oluşturulmaktadır. Özellikle ekonomik kalkınmayı gerçekleştiremeyen ülkelerde görülen bu problem, kayıt dışı ekonomiyi beslemesinin yanında sosyal problemleri de meydana getirmektedir.

1.3.2.4.7 Eğitim Düzeyi

Küreselleşen dünya ile birlikte ekonomide eğitimin rolü çok daha fazla artmıştır. Hızla gelişen teknoloji ile birlikte yeni icatların ardı arkası kesilmemektedir. Teknoloji yarışı ile birlikte gelişmiş ülke gelişmemiş ülke ayrımı daha da keskinleşmiştir. Sömürgecilik ile başlayan bu süreçte, gelişmiş ekonomiler gelişmemiş ülkelerin, hammadde olarak sattıkları mamulü işleyip, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelere ihraç edip zenginliklerine zenginlik katmışlardır. Günümüzde üretim

maliyetini azaltacak yeni makinalar üretilmesi ile iş gücüne olan ihtiyacı azaltıcı hedefler gözetilmektedir. Tüm bunları gerçekleştirmek için hayal gücü ön ayak olmaktadır. İnsanların hayal gücünü ufkunu açmasını sağlayacak olan temel etken ise özgür, eşit ve yenilikçi bir eğitim sistemidir. Gelişmiş ülkelerde bu yüzden eğitime verilen önem son derece yüksektir. Günümüz gelişmiş toplumları eğitim harcamaları en yüksek olan topluluklardır. Ekonomik gelişmişlik dışında eğitim, bireyin kendi kontrol mekanizmasını geliştiren kurallara uymasını ve toplumda yer edinmesini sağlayan bir mekanizmadır. Yeterli bilgi ve donamına sahip olmayan bireyler; araştırma, sorgulama ve doğru kararları alıp uygulamada, bilgili ve donanımlı kişilere oranla yetersiz kalacaktır. Bu ve buna benzer sorunlar, eğitimsiz kişilerde güven eksikliği yaratıp hayal ettiği mesleklerden uzaklaşıp kendi geçimini sağlamaya yetecek işlere ait olduğu düşüncesini yerleştirecektir. Bu düşüncelerden uzaklaşıp kendini yenilemeyen birey işverenin kendisine önerdiği şartlarda, başka bir iş bulamama düşüncesiyle sigortasız işlerde, çalışmayı göze alacaktır. Bu örnekler çoğaltılacağı gibi eğitim sistemi kayıt dışı istihdamı doğrudan etkilemektedir.

1.3.2.4.8 Gelir Seviyesi

Kişilerin gelir düzeyi iş arama süreçleriyle yakından ilişkilidir. Gelir seviyesi yüksek olan birey, kendine en uygun şartlardaki işi bulabilmek için yeterli süreyi kendine tanıyabilmektedir. Diğer bir taraftan aile geçindirme ya da borçlarını zamanında ödemek zorunluluğu bulunan kişiler en kısa sürede iş bulmak isteyeceklerdir. Bu kişiler geçen kısa süre zarfında kendi isteğiyle, kayıtlı ekonomide uygun iş bulamamaları durumunda kayıt dışı istihdam sağlayan işlere kolayca yönleneceklerdir. Bir diğer kayıt dışına yönelim ise gelirinin yetersiz kalması sonucu ikinci bir iş olarak kayıt dışı sektörlere olan taleptir. Sonuç olarak gelir seviyesi, kayıtlı ve kayıt dışı iş bulma sürecindeki önemi son derece kritiktir.

1.3.2.4.9 Yolsuzluk Ekonomisi ve Ahlaki Aşınma

Yolsuzluk, Türk Dil Kurumuna göre, bir görevi veya yetkiyi kötü kullanmadır (TDK,www.tdk.gov.tr/index.php?option:com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b3b81695ee6b8.54678017, 03.07.2018). Genel olarak gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin en temel problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Birçok alanda görülebilen yolsuzluklar; ekonomide, sosyal ve kültürel çevrede ciddi problemler doğurmaktadır. Yolsuzluk kavramı her ülkenin sosyal kültürel çeşitliliğinden dolayı farklı olarak tanımlanabilmektedir. Saklı bir eylem olan yolsuzluk ekonomisi, yatırım, büyüme, gelir dağılımı gibi makroekonomik büyüklükleri olumsuz etkilediği

bilinmektedir (Berksoy ve Yıldırım, 2017: 2). Artan ekonomik yolsuzlukların yarattığı psikolojik ve sosyolojik problemler, toplumda ahlaki yozlaşma ve aşınmayı da beraberinde getirecektir. Yolsuzluğun önüne geçilmediği durumlarda işçi hak ihlalleri artacak böylece kayıt dışı istihdamın önü açılacaktır.

Ekonomi açısından ahlaki aşınma işverenin işçinin özlük haklarını yerine getirmemesi olarak nitelendirilebilir. Bu hakları yerine getirmemesi başlı başına kayıt dışı ekonomiye hizmettir. Ayrıca işçinin işini suiistimal etmesi sonucu işsiz kalıp, kendi mesleğinde kayıt içi sektörlerde iş bulamayıp, kayıt dışına yönelmesi gözlemlenebilmektedir.

1.3.2.4.10 Vergi Bilinci

Vergilendirme, dengeli ve güvenli kayıtların tutulup, değerlendirildiği ve aritmetik oranlarının bir uzman tarafında belirlenmesi sürecindeki politik bir alanı ifade eder. Birçok bireyde tam olarak vergi bilinci anlaşılmamış ve insan doğası gereği iktisadi olan her bir birey vergi ödeme konusunda istekli değildir. Ayrıca mükellefler, ödeyecekleri vergiyi ne zaman, ne kadar ve neden ödedikleri konusunda tam olarak bilgi sahibi değildirler (Meltsner, 1971: 261). Vergi bilincinin oluşturulması için her bir bireye yaşadıkları ülkenin bir yurttaşı olduklarını benimsetmekle bitlikte, ödedikleri vergilerle kamu mal ve hizmetlerinin özel sektörün giremediği alanlardaki yatırımlarla hayatı kolaylaştırdığının ayrıca sağlanan güvenlik sağlık hizmetleriyle, yapılan yatırımların halkın çıkarına olduğunun aktarılması vergi bilincinin yaygınlaşmasına yardımcı olacaktır.

Eğitim düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde, vergi bilinci ve vergi ahlakı gibi kavramlar oturmuş iken, eğitim düzeyinin daha düşük olduğu gelişmekte olan ülkelerde kamu hizmetleri ile vergi arasındaki ilişki tam olarak anlaşılamamakta, vergiler daha çok bir yük olarak görüldüğünden kaçınma ve kaçırma eğilimleri yüksek olmaktadır. Bu durumdan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin önlenmesinde vergi bilinci ve ahlakının oturtulması büyük önem taşımaktadır (Aydın ve Tan, 2016: 118).

1.3.2.5 Psikolojik Nedenler

1.3.2.5.1 Alışkanlıklar ve Yasadışılık

Belirlenen amaç ve yaşam şartlarına ulaşabilmek için kaynaklar seçilip uygulamaya konularak başarılı veya başarısız sonuçlar alınmaktadır. Harcanan kaynaklar ile elde edilen sonuçlar kıyaslanarak başarılı olan aktivite uygulanmaya başlanır ve böylece o aktivite alışkanlık haline gelecektir (Kılıç, 2004: 120). Ekonomik açıdan bakıldığında ekonomik alışkanlıklar ihtiyaçlarımız çerçevesinde

belirlenmektedir. Kişilerin ihtiyaçlarının dışında, toplumdaki diğer ekonomik olarak daha iyi durumda bulunan kişilerden etkilenerek veya hayal ettikleri hayatlara ulaşabilmek adına kayıt içi ekonomiden kayıt dışı ekonomiye yönelim artabilmektedir. Bu duruma örnek vermek gerekirse sigara tüketen bir bireyin, tatil harcamaları için gerekli birikimi sağlamak ve daha iyi bir seviyedeki otelde konaklayabilmek için kaçak sigara tüketimine yönelmesi örnek verilebilir.

Ayrıca kumar, fuhuş, tarihi eser kaçakçılığı, uyuşturucu, kaçak silah ticareti gibi yasadışı faaliyetler kayıt dışı ekonominin kaynağını oluşturmakla birlikte kişilerde alışkanlıklar yaratabilmektedir. Uyuşturucu başlı başına alışkanlık yapan madde olmakla beraber, diğer alanlarda emek harcamadan kazanılan paraya talep yüksek olacaktır. Sonuç olarak bu alışkanlıkların önüne geçip, yasadışı faaliyetleri önlemek için devletin etkin bir mücadele ortaya koyması gerekmektedir.

1.3.2.5.2 Rakiplerin Durumları ve Ekonomik Faaliyetleri

Günümüz firmaları coğrafi konum ya da büyüklüklerine bakılmaksızın, ulusal ve uluslararası piyasalarda devamlılıklarını sağlayabilmek için yoğun bir rekabet içindedirler. İşletmelerin devamlılıklarını sağlayabilmeleri için rakiplerine karşı sürekli rekabet üstünlüğü sağlamaları gerekmektedir. Rekabetin bu yıkıcı etkilerini aşabilmenin yolu araştırma geliştirme faaliyetlerini kullanılabilir bir ticari mal ve hizmete dönüştürebilme yani inovasyon sayesinde atlatmak mümkün olacaktır (Peker, anahtar.sanayi.org.tr/tr/news/kuresel-rekabet-icin-ar-ge-ve-inovasyon/95, 20.07.2018). Maliyetleri kısmayı sağlayacak yeni üretim teknikleri, tüketicilerin tercihlerine uygun ürünlerin farklılaştırılması ve bu yönde çaba gösterilmesi şirketlerin devamlılığını sağlamada önemli bir etkendir (Karakaya, Ağazade ve Perçin, 2018: 43).

Bu yenilikleri sağlayamayan işletmeler rakipleriyle aralarındaki bu dezavantajı yok etmek ve aradaki farkı kapatmak adına kayıt dışı yöntemlere başvurabilmektedirler.

Bu işletmelerin temel olarak başvurdukları yöntemler ise (Gündüz, https://vergiportali.com/doc/vergikacirma.pdf, 11.07.2018);

-Yapılan satışlarda fatura ve fiş kesmemek veya verileri eksik girmek,

-İşletmenin vergi dairesinden habersiz faaliyetlerini sürdürmesi,

-Belirli bir dönemin gelirini, devreden yılın kazancı şeklinde gösterilmesi,

-Envanter kayıtlarında oynama,

-Gerekli koşulları taşımadan istisnalardan faydalanılması,

-İşe girişlerin geç beyan edilmesi,

-İzinsiz olarak üretilen malın olarak satışa sunulması,

-Emlakçılık işlemlerinde, taşınmayan mülkün fiyatının düşük bildirilmesi,

-Vergi ödeme zorunluluğu bulunmayan vakıf dernek gibi kuruluşların ekonomik faaliyet gösterilmesi,

-Şahıslar arasında yaşanan borç alıp vermelerde gerçekleşen vade farkı ya da döviz kuru farkının beyan edilmemesi,

-Kiracılardan alınan hava parasının beyan edilmemesi,

-Üretim maliyetlerinde gerçeği yansıtmayan belgeler düzenlenip yüksek gösterilmesi,

-Ticarete konu olan mal ve hizmet satışının avans veya teminat olarak gösterilmesi,

-Kooperatif olmama durumuna rağmen teşkilatlanıp, kazancın saklanması, maliyetlerin yüksek gösterilmesi durumu,

-Kargo aracılığıyla gerçekleştirilen ticari işlemlerin belgelendirilmemesi,

-Ülke içi ve dışına yapılan satışlardan fayda sağlanan, prim, komisyon, promosyon ve iskonto ve benzeri dolaylı kazançların gösterilmemesi,

-Aktifleştirilmesi gereken maliyetlerim (amortisman ayırmak yoluyla taksitlendirmeyle gider olarak gösterilen ödemeler) bir seferde doğrudan bildirilmesiyle elde edilen indirim,

-Belirli alacakların, gerçekle uyuşmayan bir şekilde kuşkulu ve önemsiz durumda belirtilmesi ve bu şekilde maliyetleri yükseltmek amacıyla açılan davaların giderlerinin ödenecek vergiden eksiltilmesi,

-Kanunda belirtilen tutardan fazla amortisman gösterilmesi,

-Amortismana ait işlemin direk olarak giderde gösterilmesi,

-Tam olarak aktif durumda olmayan yatırımların, aktifleştirilerek amortisman şeklinde yazılması,

-Taşeronlaşma,

-Futbolcu transferi, telif ücretleri gibi yasal boşlukları kullanarak, ödenecek vergiyi düşürmek,

-kamu faydası içeren yardım faaliyetlerinin yasadaki indirimlerin aksine gider şeklinde bildirilmesi,

-Kiracılardan alınan ücretin yanlış eksik şekilde belgelendirilmesi,

-Kurban adak gibi alış satış işlemlerin belgelendirilmemesi,

-Farklı üretim kollarında faaliyette bulunmasına karşın sadece bir alanda faaliyetteymiş gibi beyan edilmesi,

-Holdinglerde kârın, bünyesindeki zarar eden firmaya aktarılması,

-Hatalı üretilen malların gizli ekonomide değerlendirilerek satılması sonucu, belgelendirilmemesi durumu,

-İşetmelerin ihraç yada ithal mallarından belirli bir oranda kayıt dışı ekonomiye aktarılması durumu,

-Dövizli alacaklarda kur farkı gizlenerek aldatıcı belgelendirme yapılması,

-Mal ve hizmetin bedelinin faturada düşük yada yüksek gösterilmesi,

-Herhangi bir ticari faaliyet gerçekleşmeme durumuna karşın yapılan faturalama işlemleri,

-Uydurma evraklarla, vergide iade ve teşviklerden yararlanılması,

-Kapanmış işletmelerle ilgili faturalarda usulsüzlük,

-Fiilen ihraç edilmemiş malın ihraç edilmiş gibi gösterilerek kdv iadesi alınması ve ihracat taahhüdünün yerine getirilmiş gibi gösterilmesi,

-Sanal veya hayatta bulunmayan kişileri kullanarak vergi kaydı oluşturulması, firmalar açılması şeklinde yasadışı işlemler gerçekleştirilmesi,

-Niteliği, miktarı ve ücretinde yanlış beyan edilmesi sureti ile ürünün ithalata konu olması,

Başlıca vergi kaçırma yöntemlerine başvurmaktadırlar. Burada kayıt dışılığın ortaya çıkarılıp azaltılmasında mali denetim ve mali müşavirlik hizmetlerini denetimini artırmak, kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyeye çekilmesi mümkün olacaktır.

1.3.2.6 Teknolojik Nedenler

Bilgi devrimi ile beraber insanlar artık daha az fayda, daha az güç ve daha az hareketle beraber düşük ücretlere çalışmaktadırlar. Bunlara paralel olarak artan stres ve gerginliği de eklemeyi unutmamak gerekir. Ayrıca gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde, işçi hakların ihlali sonucu kötü çalışma koşulları altında uzun saatler çalıştırıldığı gözlemlenmektedir. Tüm bu gelişmelerin ışığında, bilgi teknolojisi açık bir şekilde dünyada tahmin edilemeyen oranlarda büyüyerek; insan emeğinin yerine geçmeye, disipline etmeye ve kalite katmaya devam etmektedir. Gelişen teknolojinin dünya üzerindeki tüm kısıtlı kaynakları etkin ve verimli şekilde kullanılması için firmalara olanak sağladığı bilinmektedir. Tabi bu etki ve verimliliğin bazı gözle görülen sonuçlar doğurduğunu tahmin etmek zor olmayacaktır. Genellikle endüstriyel

gelişimini tamamlamış şehirlerin diğer şehirlere oranla daha hızlı büyümesi, büyüyen firmalarla, küçük işletmelerin faaliyetlerini durdurması ve insan emeğinin yerini makine alması gibi belli başlı problemler ortaya çıkmaktadır. Bu değişimle beraber sanayileşmesini tamamlamamış şehirler de nüfusun geniş oranda yer değişimi, zengin fakir arasındaki farkın açılması, artan part-time işçiler ve genellikle büyüyen kalıcı yapısal işsizlik olarak önümüze çıkmaktadır (Noble, 1995, 9-10). Fakat artan bu işsizliğe karşın gelişen yeni teknoloji ve bilgisayar komutlarına dayalı sistemler sayesinde üretilen mal ve hizmetler; daha kaliteli, hızlı ve maliyetli olarak üretilebilmektedir.

Birçok sektörde başta tarım ve sanayi sektöründe oluşan bu işsiz kesim, arzu ettikleri işi bulamadıklarında büyük şehirlere göç ederek kayıt dışı istihdama katılmaları olağandır. Teknolojinin iş hayatındaki rolünün artmasıyla beraber kayıt dışılığın önlenmesinde devletin etkin rolü olmalıdır. Devlet, işsiz kalan maddi durumu yetersiz kişilere meslek edindirme kursları, işverenlere ek istihdamda bulunması durumunda vergi indirim ve muafiyeti gibi destekleyici politikaları sunması bu kişilerin tekrar kayıtlı ekonomide yer almalarında öncü olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ VE ÖLÇME YÖNTEMLERİ

2.1 Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Gizli ekonomi kavramı, toplumun büyük bir kesimini ilgilendiren bir olgu olarak varlığını devam ettirdiği sürece, sosyal ve ekonomik hayata dair birçok etkisi olacaktır. Bu etkilerin olumlu ve olumsuz yönlerini incelemek, karşılaştırıp değerlendirmelerde bulunmak, kayıt dışı ekonomi kavramının daha iyi bir şekilde anlamamızı sağlayacaktır.

2.1.1 Kayıt Dışı Ekonominin Olumlu Etkileri

Birtakım ekonomi yorumlayıcıları, gizli ekonominin yarattığı etkilerin gelişmekte olan ülkeler için yararlı olduğunu savunmaktadır. Genel olarak olumlu etkilerini ele almak gerekirse;

-İstihdam yaratmasından kaynaklı olumlu katkısı,

-Âtıl kaynakların daha aktif çalışması,

-Daha maliyetli üretimin gerçekleştirilebilmesi,

-Çalışma saatlerinde esneklik oluşturabilmesi,

Gibi sağladığı bir takım özgür ve bağımsız alanlar oluşturmaktadır. Bu olumlu etkiler, genellikle gelişmekte olan ülke yönetiminde bulunan siyasi otoriteler tarafından hoş karşılanmasını beraberinde getirmiştir. Çünkü bu olumlu etkiler, küçük ve orta gelir dağılımda bulanan kişilere vergisel avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajların etkisiyle kişiler tasarrufları ile yatırımlarını finanse edebilir veya tüketimlerini artırarak ekonomideki yatırımların artmasını tetikleyebilmektedir. Bu düşünce ile ekonomide kalkınma ve istihdama olumlu etki ettiği düşüncesi yayılmıştır (Bilen, 2007: 137). Bu temel olumlu etkilerinin yanında ayrıntılı olarak olumlu etki oluşturduğu bölümleri incelememiz fayda sağlayacaktır.

2.1.1.1 Ekonomik Rekabet Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomi, firmalar açısından haksız rekabet yaratmaktadır. Bunun nedeni, yasal düzenlemeye tabi olmayan kayıt dışı işletmeler, yasal olarak kurallara tabi olan işletmelere oranla daha rekabetçi fiyat belirleme ve uygulama şansına sahiptirler. Ayrıca bu firmalar maliyetlerini aşağı çekmenin yanında, ürünlerini güncel piyasa fiyatlarının altında satabilmektedirler. Böylece benzer ölçek ve ekonomideki kayıt içindeki firmalarla karşılaştırıldığında satış rakamları ve kar seviyeleri daha yüksek gerçekleşebilmektedir (Yılmaz, 2000: 5).

Kayıt dışı firmalar açısından sağladığı bir diğer avantaj ise yurt içi ve dışındaki piyasalarda rekabet gücünü sağlamasıdır (Sarılı, 2002, 131-156). Açmamız gerekirse gelişmiş ülke ekonomileri ile gelişmekte olan ülkelerin arasındaki maliyet farkı rekabet koşullarını belirlemektedir. Çünkü gelişmiş ülke ekonomilerinin üreticileri yoğun olarak teknoloji içeren kaliteli ve dayanıklı üretimi tercih ederek rekabette avantaj sağlamaya çalışırken, gelişmekte olan ülkelerdeki firmalar bu ülkelerle rekabete girebilmek için emek yoğun sektörlerde emek yoğun üretim ile kayıt dışı istihdama yönelerek rekabette avantajı kendi taraflarına çevirme gayreti peşindedirler. Bu tarz bir üretim modeli ile gizli ekonomide bulunan firmaların gelişmiş ekonomilerdeki firmalarla, rekabet etme gücünü artıracağı görülmektedir (Dinçer, 2007: 68).

2.1.1.2 Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Ülkelerin büyümelerini sağlayacak iki temel unsur kamu yatırımları ile özel kesim yatırımlarıdır. Gelişmemiş ülkelerde kamu yatırımları, özel kesim yatırımlarına oranla çok daha yüksektir. Bunun nedeni özel kesim yatırımcılarının gerekli fonu sağlayamaması ve ülkeye giren yabancı sermaye yetersizliğidir. Kaynakların daha verimli kullanımının sağlanması ve atıl kapasitenin büyümeye etkisini artırtmak için özel kesim yatırımlarına ihtiyaç vardır. Ayrıca kamu yatırımlarının finansmanı için gerekli fonun, özel kesim üzerinden yüksek vergilerle karşılanması kayıt dışı ekonomiyi tetikleyecektir. Oluşan kayıt dışı ekonomi, devlete vergisini ödemek yerine yatırıma yöneltmesi durumunda ekonomide büyüme sağlanacağı fikri oluşmaktadır (İkiz, ss. 34).

Bir başka farklı görüşte, Sırbistan üzerinde yapılan çalışmalardan yola çıkarak kayıt dışı ekonominin özellikle kriz dönemlerinde dengeli ekonomik büyüme üzerinde çarpıtıcı ve olumsuz etkileri olduğu vurgulanmıştır (Schneider ve Kristic, 2015: 12). Bu konuda farklı bir bakış dünya bankası çalışmasında; kayıt dışı sektörün ekonomik kriz döneminde ekonomide dengeleyici bir rol oynadığı ve ekonomiye dinamizm katarak ek bir ekonomi oluşturduğu yönündedir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin yarattığı suç unsurlarının ekonomiye olumsuz etti ettiği görüşüne de yer verilmiştir (Hansen ve Nanisvka, 1999: 131).

Sonuç olarak kayıt dışı ekonomi kısa dönemde yatırımları artıcı etkisiyle ekonomiye olumlu etki ederken, uzun dönemde artan suç çeteleri, devleti yatırımları için gerekli finansman ihtiyacının karşılanamaması gibi olumsuz neticelere varılacaktır.

2.1.1.3 İstihdam Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomi, iş gücü için yarattığı istihdam, ekonomide üretim arzını artırıp, piyasa ve insan refahına yaptığı olumlu etkileri göz önünde bulundurulduğunda faydalıdır (Erdinç, ss. 41). Ayrıca kayıtlı ekonomideki artan giderler, kapasitenin etkin kullanılmaması ve kaynakların kısıtlı olması gibi sebepler toplumun belli kesimlerinin işsiz kalmasına neden olacaktır. Burada gizli ekonomi, çalışmayan işsiz kişiler için iş olanağı sağlamasının yanında, insanlara geçim kaynağı oluşturması büyük önem taşımaktadır. Ayrıca kayıtlı sektördeki işgücünün, eğitim düzeyleri genellikle yüksek ve kalifiye eleman olarak göze çarpmaktadırlar. Gizli ekonomide, toplumun tüm katmanlarından, iş olanakları sağlaması hem işsizliğin azalmasına hem de işverenin daha uygun maliyetlerde iş gücü sağlamaktadır (Sarılı,ss.44).

Sonuç olarak gizli ekonomi, istihdam üzerinde hem olumlu hem olumsuz değerlendirilebilecek etkileri vardır. Basit bir anlatımla olumlu etkiler; kırsal nüfusta yüksek gelen vergilendirmelerden kurtularak ya da kişinin aldığı eğitim ile kayıtlı ekonomide iş gücü bulamayanlara geçim kaynağı sağlamasıdır. Olumsuz yanları ise devlet gelirlerinde azalma, kanunsuzluk yani düzen bozukluğudur.

2.1.1.4 Çoğaltan Etkisi

Toplanılan vergilerin devlet tarafından etkin kullanılmadığı düşüncesiyle özel kesim, kaçırdığı vergileri daha etkin kaynaklara yönlendirebilmektedir. Bunlara ek devlet tarafından alınan iç ve dış borç, kayıt içi ekonomiden gizli ekonomiye doğru artan ticaret hacmi, çoğaltan etkisiyle birlikte tasarrufların yatırımlara dönme hızıyla ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir. Yani gizli ekonomiyle oluşan gelirlerin, banka ve borsa aracılığıyla kayıtlı sektöre aktarılması, kayıt içi ekonomi için mali kaynak oluşturduğu öne sürülmektedir. Görünmeyen ekonomik işlemlerin gelir dağılımını sağlamanın yanında işsizliği ve yoksulluğu azaltma görevi de görmektedir. Bu kayıtlı ekonomi ile kayıt dışı ekonomi iç içe olduğunu açıklamaktadır (Altuğ, 1999: 485).

2.1.1.5 Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi

Gizli ekonomik faaliyetler sosyal yapı üzerinde iki pozitif etkisi olmaktadır. Birincisi; geçimlerini sağlayamayan kişilerin hayatlarını sürdürebilecek seviyede kazanç elde etmesini sağlamasıdır. Bir diğer olumlu etkisi; hayat standartlarını yükseltmeyi amaçlayan kişilere yeterli geliri elde etme olanağı vermesidir. Kişilerin umut ettikleri hayat standartlarına ulaşamaması, sosyal patlamalara ve eylemlere sebebiyet verecektir (Karatay, ss. 69).

Sonuç olarak; yapılan bazı araştırmalarda, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sübvansiyon özelliği taşıdığı, ekonomik büyümede pozitif etki yarattığı, sağladığı istihdam olanaklarıyla birlikte kayıt içi ekonomiye mali kaynak oluşturduğu gerekçesi ile olumlu karşılanmıştır (Aydın, 2006: 188).

2.1.2 Kayıt Dışı Ekonominin Olumsuz Etkileri

Gizli ekonomik faaliyetlerin olumlu yönleri ancak kısa bir zaman diliminde gerçekleşip, uzun vadede daha çok olumsuz etkiler barındırmaktadır. Kayıtlı ekonomi, istatistiki veriler ve ekonomi politikaları dahil birçok alanda yanıltıcı etkilerini göstermektedir (Göksu, 2015: 55). Bu olumsuz etkilerini ayrıntılı olarak incelememiz gerekirse;

2.1.2.1 Ekonomik Kararlara ve Göstergelere etkisi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, resmi olarak bildirilmediğinden ülkelerin gayri safi yurt içi hasılasında yer almamaktadır. Kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiden daha hızlı büyümesi gibi durumlarda gayri safi yurt içi hasılası gerçek büyüme rakamlarından daha fazla çıkacaktır. Bu gibi gayri safi yurt içi hasılanın hesaplanmasındaki yanlışlıklar, ülkelerin ekonomi politikalarını etkilemektedir. Şöyle ki, vergi kaçırma olaylarının yoğun olduğu bir ülkede hükümet, hesaplanan vergi miktarına göre bütçesini planlamaktadır. Ancak toplanan vergi matrahının beklentiyi karşılamaması halinde vaatte bulunduğu yatırım ve harcamaları, siyasi kaygılardan dolayı azaltamamaktadır. Kayıt dışı ekonominin vergi gelirleri üzerindeki bu olumsuz etkisi, devlet bütçesinde bozulmalara yol açacaktır. Bütçedeki açıkların telafisi için devlet para basma ya da borç alma yolunu seçebilir. Bu durumunda makroekonomik göstergelerde bozulmalar gözükecektir. Tekrardan ekonomiyi dengeye sokacak para ve maliye politikalarının düzenlenmesi kaçınılmaz olacaktır. Sonuç olarak, kayıt dışı ekonominin önlenmesi ile beraber ekonomik göstergelerde doğru sonuçların alınması ve devletlerin ekonomi politikalarında etkin ve başarılı uygulamalarının önünü açacaktır (Özbek, ss. 23-24).

2.1.2.2 Vergi Üzerindeki Etkisi

Vergi; kamu ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla merkezi ve yerel yönetimlerin kanunlarla belirlenen usullere göre doğrudan veya dolaylı olarak halktan topladığı parasal değerin karşılığıdır (TDK, www.tdk.gov.tr, 25.07.2018). Vergi ve gizli ekonomi kavramları arasında güçlü bir ilişki vardır. Şöyle ki, vergiler; kişileri gizli ekonomik faaliyetlere iterken, gizli ekonomik faaliyetlerin yaygınlığı da vergilerde büyük kayıplara yol açacaktır. Vergi tabanındaki daralma sonucu devletin

yatırım ve harcamaları için gerekli vergi gelirini elde etme amacı, vergi oranlarında artışa neden olacaktır. Süreç sonunda, gizli ekonomik faaliyetler ve yüksek vergi oranları daha büyük kayıt dışı oluşumların önünü açacaktır (Bilen, ss. 137).

Vergi oranlarının yüksekliği, toplanan vergilerin tüm kesimlere etkin bir şekilde ulaştırılamadığı düşüncesi, orantısız vergilendirme gibi daha fazla gelir elde etme düşüncesindeki yatırımcıyı vergi ödemekten uzaklaştırmaktadır. Kayıt dışılığın yaygın olduğu ülkelerde, devlet kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla harcama yöntemi üzerinden toplanan vergi payını artırma yoluna gitmektedir. Başka bir ifade ile elde edilen toplam vergi hasılatında, dolaylı vergilerin payında artış gözlenecektir. Bu sistem işçi ile işveren arasında gelir seviyesini belirlemeden, yaptıkları harcamalar üzerinden vergi toplanması, vergi adaletini bozucu etkiler gösterecektir. Vergi adaletinin bozulması sonucu vergi ödeyen mükellef daha iyi bir yaşam koşullarına ulaşmak için vergi kaçırmaya ya da kayıt dışı sektörde ilave işlere yönelerek hayat standartlarını yükseltmeye çalışacaktır. Sonuç olarak, kayıt dışı ekonominin yaygın olduğu ülkelerde toplam vergi gelirleri üzerindeki payın büyük bir kısmını dolaylı vergiler oluşturmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin, kayıt altına alınmaya başlamasıyla beraber dolaylı vergilerin payı düşecektir. Böylece dolaysız vergi hasılatı artırılarak vergilendirmede adalet sağlanacak ve vergi gelirleri yükselecektir (Kanlı, 2007: 41).

2.1.2.3 Kaynakların Kullanımı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler kaynakların verimli kullanıp kullanılmadığı düşüncesi üzerinde iki görüş oluşmuştur. Bunlardan birincisi, kanunda suç olarak belirtilmemiş kayıt dışı faaliyetlerin yürütülmesi, ekonomide teşvik edilmeyen iş olabilir. Bu durum ekonomik açıdan bakıldığında kısır veya zamansız bir faaliyet olabilmektedir. Yani kaynakların verimli sektörlerde kullanılmaması anlamına gelecektir. İkinci görüş ise; gizli ekonomik faaliyetlerin, ekonomik göstergelerde yanlışlıklar yaratmasıdır. Yanlış göstergelerle yapılan teşhis ve uygulanan politikalar, etkinliğini gösteremeyecektir. Buradaki asıl önemli nokta; uygulanan politikaların amacı o ülkede yaşayan kişilerin toplam faydasını maksimum edecek şekilde etkin kaynak dağılımını oluşturmaktır. Yanlış teşhis ve bunun sonucunda uygulanan politikalar sonucu ülke kaynaklarını verimli alanlarda kullanamamış olacaktır. Verimsiz kullanılan kaynaklarda ülke ekonomisine beklenen gelişimin sağlamasına yardımcı olmayacaktır. Hatta daha ileri bir aşamada başka sosyal ve ekonomik

problemlerde doğuracaktır. Bu tarz yanlış uygulamalar kayıt dışı ekonominin kaynaklarını, verimli olarak kullanılmadığının göstergesidir (Sugözü, 2008: 66).

Vuslat Us'a göre kamu kesimine sağlanan kaynak, faaliyet kolları yerine toplam verimlilik üzerinde tartışılmalıdır. Bütünüyle yapılmayan analizler, mikro karşılaştırmaları faydalı gösterebilir. Bir başka bakış açısıyla, kayıt içi ekonomide vergisini ödeyerek faaliyetlerine devam eden şirketler bulunurken, diğer kesim kayıt dışılığını devam ettirebiliyorsa bu doğrudan verimsizlik göstergesidir. Çünkü kayıt içi sektör, vergi ödemesine karşın kayıt dışı faaliyetlerle birlikte varlığını sürdürebiliyorsa, bu kayıt içi ekonominin daha verimli olduğunu açıklamaktadır. Kayıtlı sektörden gizli ekonomiye kaynak aktarılması ekonomik verimliliği azaltacaktır. Kaynakların daha verimsiz bölgelerde kullanılmaya devam edilmesi, verimlilik düzeyinin gerilemesiyle fiili gelir artışının, yani potansiyel gelir kapasitesini altında sayılacaktır. Sonuç olarak kayıt dışı ekonomi kaynakların verimsiz alanlarda ve verimsiz bir şekilde kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Us, 2004: 14).

2.1.2.4 Rekabet Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin olumlu etkilerinden bahsederken, yurt içi ve yurt dışı firmalarla rekabette, kayıt dışının olumlu yani rekabette varoluşunu sağladığından söz etmiştik. Kayıt dışının ekonomide yarattığı bu olumlu etkilerin gelişmiş ülke ve gelişmemiş ülke rekabetinde söz konusu olduğunu unutmamamız gerekiyor. Çünkü o konuda; gelişmiş ülkelerin rekabette teknoloji, dayanıklılık, kalite gibi kavramlar üzerinde öne çıkarken, gelişmekte olan ülkelerin ise rekabete var olabilmek için maliyet unsurlarını öne çıkartmak zorunda kaldığından bahsetmiştik. Bu şekilde ürünlerinin daha maliyetli bir şekilde üretebilmek için kayıt dışı ekonomiyi bir araç olarak kullanılması ile bir takım rekabette avantajlar yaratmaktaydı. Fakat aynı ülke ve aynı ölçekteki firmalar arasında rekabet koşulları geçerli olduğunda, kayıt dışı bir firma kayıtlı firmaya karşı haksız rekabet avantajlarıyla üstünlük kurmaktadır. Sağladığı maliyet avantajlarıyla kayıtlı firma ile girdiği rekabette, ürünlerinin fiyatlarını kayıtlı firmaya göre daha uygun ücretlerde satışa çıkarta bilemekte ve böylece kayıt içinde çalışan firmayı kötü olarak etkilemektedir. Bu ve bunun gibi gelişmelere önlem alınmadığı müddetçe, kayıtlı ekonomide faaliyet gösteren firmaların kayıt dışı ekonomiye yönelimini artacak ve önlem alınmadığı sürece devlet gelirleri ciddi oranda azalmayla karşılaşacaktır.

2.1.2.5 Kayıt Dışı işletmeler Üzerindeki Etkisi

Gizli ekonomi, kayıtlı ekonomi içinde faaliyet gösteren firmalar üzerinde yarattığı olumsuz etkilerinin yanında yine enformel sektörde bulunan firmalar içinde avantajlar getirdiğinden bahsetmiştik. Ancak bu başlık altında bahsedeceğimiz, gizli ekonomik faaliyet gösteren işletmeler için yarattığı olumsuz etkiler olacaktır.

Gizli faaliyet göstermenin işletmelere yarattığı maliyet, denetime yakalanmamak için görünmez olmalarıdır. Fark edilmemek için kayıt dışı firmaların çoğu denetimden kurtulabilmek için gerekli modern ekipmanları satın almaktan kaçınmaktadırlar. Bu yüzden kayıt dışı firmalar belli başlı alanda uzmanlaşarak, sınırlı coğrafyada küçük bir işletme olarak faaliyetlerine devam etmektir. Firmanın gerekli yatırımları sağlayamayıp, küçük kalmasının olumsuzlukları vardır. Bunlar; ölçek ekonomisinden yararlanılamaması, yeterli verimliliğe ulaşamamak ve rekabet gücünü arttıramamasıdır. Ölçek ekonominin yarattığı etkin kapasite kullanımı sayesinde birim maliyetlerini azaltmak ve daha verimli üretim yaparak rakiplerine üstünlük sağlamak isteyen gizli bir firma, vergi idarelerinin gözünden kaçmak için gelişmekten kaçınmak zorundadır. Bununla birlikte gizli kalabilmek için, reklamlardan sağlayacağı karlı ortak ve girişimlerden yoksun kalacaktır. Ayrıca resmi olmaması sebebiyle gizli faaliyet gösteren işletmeler, kamusal hizmetlerinden faydalanamazlar. Gizli ekonomide yer alan firmalar hukuksal olarak korunamadıkları için, ticaret halinde bulunduğu firma, kişilere veya vazifesini kötüye kullanan kamu görevlilerine karşı dava açamazlar. Gizli ekonomik faaliyette bulunan işletmeler, finans hizmetlerde de zorluklarla yüzleşirler. Çünkü kayıt dışı işletmelere sunulan kredi ve destekleme opsiyonları, riskli grubundadır. Finans kurumları sağladığı bu kredi ve desteklerden faydalanacak işletmelerin, kayıt içi ekonomide olmalarını ve geçmiş döneme ilişkin mali evraklarına ulaşmak isterler. Bu istekleri karşılayamayan işletmeler, finansman ihtiyaçlarını genellikle resmi olmayan odaklardan, kısa süreli ve pahalı olarak karşılamak durumunda kalmaktadırlar. Son olarak devlet tarafında sağlanan kredi ve iş destekleme programlarına tabi tutulmamaktadırlar. Kayıt dışı ekonomi gözüktüğü üzere, kayıt dışı firmalar için getirdiği maliyet avantajının yanında, kayıt dışı faaliyette bulunan işletmeler için olası yeni pazarlara girişlerini sınırlandırması ve büyüme kapasitelerini yapay olarak daraltmış olur (Aslanoğlu ve Yıldız, 2007, 132-133).

2.1.2.6 Kayıt Dışı İstihdamın Oluşturduğu Etkiler

Kayıt dışı istihdam için en temel ve basit açıklamayı yapmak istersek; iş mevzuatına uymadan sigortasız çalışma, sigorta primlerini eksik yatırmak ve ücreti

farklı beyan edilmesi şeklinde açıklanabilir. Kayıt dışı istihdamın ekonomiye ve toplumumuza uğrattığı olumsuz etkilerden en büyüğünü çalışan işçiler yaşamaktadır. Gizli ekonomide çalışan işçilerin karşılaştığı sorunları incelememiz gerekirse; (Ekonomistler Platformu, www.ekonomistler.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/Basin-bulteni-OCAK.pdf, 26.07.2018).

-İş kazası, meslek hastalığı gibi tedaviye ihtiyaç duyulduğunda, sosyal güvenlik kurumlarında tedavi edilememesi,

-Hasta olduğu dönem boyunca geçici iş görmezlik ödeneğinden faydalanamaması,

-İş yapmasını engelleyecek sakatlıklarda alınan malullük aylığı, yaşını doldurduğunda emeklilik, vefatı halinde yükümlülüğündekilere ölüm aylığı ve işten çıkarıldığında işsizlik ödeneklerinden faydalanamazlar,

-Gizli ekonomide istihdam edilen kişilerin, işten çıkartılırken hak ettiği ödemelerin yapılmadan (ihbar tazminatı, kıdem tazminatı) işten çıkartılma korkusuyla çalışmaktadırlar,

-Yıllık izinlerinde çalışmak, mesai ücretlerinden yoksun kalmaları,

Gibi etkenler sadece kişiler üzerinde değil ekonomik sosyal birçok çevrede etkisini göstermektedir. Kayıt dışı istihdamın, birde çocuk işçi boyutu vardır. Çocuk işçiler, hala dünya genelinde ve ülkemizde önemli problemlerden biridir. Çocuk yaştakilerin iş hayatına atılmaları, okullarına devam edememelerine veya zorunlu eğitimlerini yarıda bırakmalarına sebep olmaktadır. Aldıkları okul eğitimi ile kendilerini yeterli donanımları ekleyemeyen çocuklar, hayatlarının ileriki dönemlerinde iyi bir iş imkânı elde edememektedirler. Bu durum sadece çocukların, yetişkinlik dönemini değil yaşamanın tümünü olumsuz etkilemektir. Ayrıca emek aşamasında etkin verimliliği düşürmektedir. Çocuk yaştaki işçilerin, kötü koşullar altında uzun mesaide bulundurulması ruh ve beden sağlıklarını olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Ayrıca çocuk emekçilerin yetişkinliğe erdikleri dönemlerde, üretken bireyler yerine yardım ve desteğe muhtaç bireyler olarak yetişebilmektedirler. Sonuç olarak bugünün uygun maliyetteki iş gücünü oluşturan çocuk emeği, uzun dönemde ülke adına çok pahalı bir emek haline gelmektedir (ÇSGB, 2017: 10).

2.1.2.7 Kara Paranın Oluşturduğu Etkiler

Kara para oldukça karmaşık bir yapıdır. Paranın kendisi gibi tam olarak bir tanımlama yapılamamıştır. Dolayısıyla, ekonomik bir toplumda kara paranın gözetilmesinde birçok alternatif yaklaşım vardır. Kara para; hesaplanmamış gelirler,

kaçırılan vergi gelirleri, açıklanmamış servet, kayıt dışı kazanç, bastırılmış ya da iki hesaplı işlemler gibi anlamları akla getirir (Someshekar, 2003: 619). Tanımlamadaki farklılıklar sebep olduğu etkiler için geçerli değildir. Bunları maddeler halinde belirtirsek (Saleem, 2010: 377);

-İlk olarak, kara para hem doğrudan hem de dolaylı vergi gelirlerinde vergi kaybına sebebiyet vererek, devlet gelirlerinde azaltıcı rol oynar. Ayrıca vergi kaçakçılığı, rapor dışı üretim ya da yasa dışı ekonomik faaliyetlerden kaynaklanmaz. Çünkü hükümet vergi sızıntılarını fişleyemeyebilir. Bunun sonucu olarak devlet, gerekli kaynağı elde etmek için diğer kaynaklara başvurmaktadır. Bu yüzden mallara daha fazla vergi yükler ya da emtia üzerindeki mevcut vergi oranlarını yükseltir. Bununda üretimi azaltıcı etkisinden bahsetmek mümkündür,

-Kara paranın varlığı ve onun idare ettiği kaynakların büyük bir bölümünde, gelir eşitsizlikleriyle neticelenir. Sonuç olarak tüketim modelinin, kitle üretim mallarının üretiminde, zengin ve elit sınıf eğiliminde olmasını sağlamaktadır,

-Kara para; değerli taşlara, mücevher, altın ve gümüş gibi yatırımlara teşvik eder. Bu durum da büyüme üzerinde olumsuz etkiler göstermektir,

-Kara para ayrıca, yatırım kaynaklarının yönlendirmesinde lüks konut ve gayrimenkul satın alımlarını teşvik eder. Burada malların değer kaybetmesi büyük ölçekli olur. Bu yöntem ile de kara para kayıt içinde var olmaya başlar. Bunun nedeni değeri düşen evlerin hediye veya transfer şeklinde el değiştirmesinin yerine satılarak devletin vergi gelirleri elde etmesidir,

-Kara paranın bir kısmı nakit olarak tutulur ve sonuç olarak, nakit, altın, külçe altın, gümüş ve benzeri şekilde birikim yoluyla elde edilen bir likidite bolluğu oluşur. Bu likidite de kara likidite olarak adlandırılır. Devlet, kara parayı önlemede belge usulüne dayandırma ve kredi kontrol yöntemiyle sınırlandırmaya çalışsa da kara paranın sağladığı büyük likidite buna engel olur. Bu likidite, yoğun stok yığılımı sonucu fiyat istikrarını tehdit etmektedir,

-Kara para bir ülkeden diğer başka bir ülkeye fonların gizli kaynaklar şeklinde aktarılmasına da yardımcı olmaktadır. Bu tür transferler, ihracat ve ithalat üzerinden döviz kuru düzenlemelerinin ihlali ile gerçekleştirilebilmektedir,

-Kara para sistemi toplumda yarattığı düzen ve kargaşa bozukluklarının yanı sıra siyasi partileri ve bakanları da etkisi altına alabilen zararlı bir yapıdır.

2.1.2.8 Bütçe Açıklarına ve Borçlanmaya Etkisi

Bütçe açığı, finanse edilebileceği farklı yolların toplamı olarak ifade edilebilir. Kamu açığının finansmanı ya kamunun borçlanması yoluyla ya da para basma yöntemi ile sağlanabilir (Us, 2005: 97). Bütçe açığının azaltılması için vergi gelirlerinin durumu son derece önemlidir. Harcamalarını gelişen sosyoekonomik ve siyasi etkiler nedeniyle kısamayan hükümetler vergi gelirlerini artırmayı amaçlamaktadır. Vergi gelirlerini artırmanın hükümetlerde güven ve oy kaybı oluşturmadan en kısa ve kolay yöntemi kayıt dışı ekonomiyi kayıtlı ekonomiye dönüştürmek olacaktır.

Gizli ekonomik faaliyetler sonucu, vergilerin hiç ödenmemesi veya eksik ödenmesiyle devletin gelirlerinde bir azalma yaşanmaktadır. Vergi gelirlerindeki kayıp sonucu, devlet bütçe denkliğinin sağlanması amacıyla borçlanma yoluna başvurduğunu düşünürsek. Bütçe finansmanı için alınan borç sonucu faiz oranlarında artış yaşanmaktadır. Yükselen faiz ile birlikte yatırımların düşmesi, milli gelir ile istihdamı olumsuz şekilde etkilemektedir. Ayrıca kamu borçlanma maliyetlerinde artış kaydedilmektedir. Bu tür olumsuz etkilerin önlenmesinde vergi reformları ile kayıt dışı ekonominin kayıt içine döndürülmesi önem taşımaktadır, aksi takdirde bütçe açıklarının giderek artması beklenecektir (Chen, 2003:20).

2.1.2.9 Toplumsal Etkisi

Kayıt dışı ekonominin, etkilerinden biride tabana yayılan ahlaki yozlaşma yani toplumsal çevrede yarattığı bozulmadır. Bu ahlaki yozlaşma sonucu devlete ödenen vergiler, belirlenen oranın altında ödenmektedir ya da hiç ödenmemektedir. Vergi gelirlerini toplayamayan devlet, kamu yatırım ve harcamalarını karşılayamayacaktır. Ayrıca vergisini ödemeyenlerin cezalandırılmaması, vergi ödeyenlerin vergiden kaçınması sonucu ile neticelenmektedir. Bu suçun olağan bir durum haline gelmesi toplumsal barışın kaybolmasına ve suçlu sayısındaki artışa sebep olacaktadır. Vergi kayıp ve kaçağın suç olarak görülmemesi devlet ve vatandaş arasındaki bağların kopmasına yol açabilmektedir. Bu gibi durumlar ilerleyen dönemler de devletin başka konu ve meselelerde aldığı kararların bağlayıcılığını azaltarak, toplumsal kargaşaya neden olacaktır (Işık ve Acar, ss. 131).

Ayrıca kayıt dışılığın toplum tarafından ahlaki ve zararlı görüldüğü; fuhuş, kumar, kaçakçılık, uyuşturucu gibi faaliyetlerin etkinliğinin önlenmemesi, gelecek kuşak adına olumsuz etkilerin yanında toplumsal birliğin dağılmasına işarettir.

2.1.2.10 Yabancı Sermaye Yatırımlarına Etkisi

Yabancı yatırımcılar ülkelerin makroekonomik özelliklerini göz önünde tutarak o ülkenin ekonomik göstergeleri ışığında, yatırımlarını dolaylı ya da doğrudan yaparlar. Burada doğrudan yatırımlar ülke sınırlarında bir fabrika kurarak, fabrika satın alarak ya da kısmen ortak olarak yaptıkları yatırımlardır. Bu yatırımlar ülkedeki üretimi artırmaya yönelik uzun dönemli yatırımlar olarak ele alınabilir. Dolaylı yatırımlar ise hisse senedi tahvil alımı gibi kısa dönemli işlemler yani "sıcak para" olarak hafızalarda yer edinmektedir. Bu yatırımlar o ülkedeki istihdam, teknolojik gelişme ve üretim ekonomisine herhangi bir katkı sağlamamaktadır (Eğilmez, www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabancı-sermaye-yatrmlar-ve.html, 31.07.2018).

Fon kaynağına sahip olan yatırımcı dolaylı ya da doğrudan yatırım alma kararını, uluslararası yatırım pozisyonun kararlarına göre almaktadır. Bir ülkenin yatırıma elverişli olup olmadığı, uluslararası yatırım pozisyonu olan toplam finansal kaynaklar ile toplam finansal yükümlülüklerinin farkı tarafından belirlenmektedir. Yani o ülkenin yurt dışı alacak ve yurt dışı borçlarına bakılarak tespit edilmektedir. Daha önceki başlıklarda da belirttiğimiz gibi kayıt dışı ekonomi vergi kaybı ile beraber kamu borçlanmasını arttırdığından söz etmiştik. Kamu borçlanması ile kayıt dışı ekonominin, ekonomik göstergeler üzerindeki yarattığı belirsizlikler yatırımcıları doğrudan yatırım yerine dolaylı yatırım alanında fonlarını kullanmasına, yani paradan faiz yoluyla para kazanma yoluna itmektedir. Bütçe denkliğinin yakın olduğu ve makroekonomik göstergelerin istikrarı koruduğu ülkelerde yatırımcı, doğrudan sermaye yatırımlarına yönelecektir. Çünkü yatırımın amacı kârdır. Karın güvencesi ise o ülkenin sağladığı güvence, ekonomik gelişme ve düzenlemelerde kararlılık, piyasa riskinin az olması gibi etkenlerdir. Bu etkenleri sağlayan ülkeler yatırımcıların fonlarını kolaylıkla çekebilmektedir (Eğilmez, www.mahfiegilmez.com/2014/08/yabanc-yatrmc-nicin-tedirgin.html, 31.07.2018).

2.1.2.11 İnsan Haklarına Etkisi

Kayıt dışı ekonominin sonucu olan vergi toplama problemi, dolaylı vergilerin artırılmasıyla birlikte bütçedeki olumsuz etkisini hafifletebilmektedir. Fakat enformel ekonomide bulunan işletme faaliyetlerinin tüketici hakları üzerindeki yarattığı olumsuzlukları, yerine koymak mümkün olmamaktadır. Kayıt dışı sektörden alınan ürünün kalitesinin fiyatına oranla yetersiz olduğu düşüncesinde ki bir tüketici, tüketici haklarına başvurduğunda karşında muhatap bulamayacaktır. Gıda sektörü üzerinden

bakarsak maliyetlerini düşük bir seviyeye çekmek isteyen ve denetlenmeyen bir kayıt dışı işletme sağlıksız ürünlerle, tüketici sağlığını hiçe sayabilmektedir. Ayrıca kişilerin mülkiyet hakkı da gasp edilmektedir. Özellikle günümüzde sosyal platformlar üzerinden yapılan aslına birebir taklitler kayıt dışı ekonominin genişlemesinin yeni bir boyutudur (Uysal, 2011: 11).

2.1.2.12 Sosyal Güvenlik Sistemine Etkileri

Kayıt dışı sektörlerde faaliyet gösteren çalışanlar, sigorta primleri ödenmediği için sosyal güvenlik sistemine dahil değildirler. Kayıt dışı işletmelerin maliyeti kısmak adına sağlıklı çalışma ortamı sunmaması, çalışanların bir takım sağlık problemleriyle karşılaşmasına sebebiyet verebilmektedir. Karşılaşılan bu tip kaza ve yaralanmalarda devlet, sosyal devlet ilkesi gereğince bu kişilerin sağlık maliyetlerini üstlenmektedir. Bu giderler de bütçeye ek maliyet yüklemektedir.

Sonuç olarak kayıt dışı ekonomi sosyal güvenlik sistemi üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Yaratığı bu olumsuz etkiler sonucu yeterli fon toplanamamasın dolayı sosyal yardıma muhtaç kişiler, gerekli yardımı alamamaktadır (GİB),http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf 02.08.2018).

Kayıt dışı ekonominin; makroekonomik ve mikro ekonomik yönü ile birlikte kamu maliyesine ve sosyal çevreye etkilerini tablo halinde incelersek;

Tablo 2: Kayıtdışı Ekonominin Etkileri

Etkiler	**OLUMLU YAKLAŞIMLAR**	**OLUMSUZ YAKLAŞIMLAR**
Makro ekonomik	*Ekonomik büyümeyi kısa zaman için hızlandırır, *İşsizliği azaltır, *Ekonomik krizleri hafifletiyor, *Atıl kaynakları harekete geçiriyor, *Toplam arzı artırıyor, *Resmi sektör için ek talep oluşturması, *Resmi sektör için mali kaynak yaratması	*Ekonomik büyümeyi azaltıyor *Ekonomik istikrarsızlık yaratır *"Dolarizasyon değerini yükseltir, *Yanlış istatistik verilerin oluşması ile İktisat politikalarının etkinliğini olumsuz etkiler, *Ekonomik verimliliği düşürür,

	*Tasarrufları hızla yatırıma çevirmesi	*İhracat potansiyelini kısıtlar, *Ülkeden sermaye çıkışı hızlanır, *Daha Fazla kayıt dışılık doğurur
Mikro Ekonomik	*Maliyetleri düşürür, *Bürokrasiden kaçınma şansı verir, *Ucuz mal ve hizmet arzı yaratır, *Kişiler için ek gelir sağlar, *İç piyasada rekabeti güçlendirir, *Daha esnek çalışma şansı, *Çalışanlara daha fazla özgürlük	*Kamu hizmetlerinden mahrum bırakıyor, *Haksız rekabet ortamı, *İşletmeleri küçülterek verimliliği düşürüyor, *Reklam olanakları ortadan kalkıyor *Tüketici hakları İhlali, *Sağlıksız Çalışma ortamı, *Sendika kurumunu zayıflatır, *İnovasyon potansiyelini azaltıyor
Kamu Maliyesi	*Kayıt dışı sektörde oluşan gelirin önemli bir kısmı, resmi sektörlerde harcandığından dolayı vergilerden sağlanan geliri yükseltir	*Kamu gelirini azaltıyor *Resmi sektörde vergi yükünü artırır *Dürüst vergi mükellefleri "cezalandırılır" *Kamu hizmetlerini sınırlar *Vergi ahlakını tahrip eder *Vergi otoritesini zayıflatır *Vergisini ödemeyenlerin kamu hizmetinden yararlanması gibi haksız durumları oluşturur

Sosyal	*Sosyal patlamaları önlüyor *Vasıfsız işgücüne istihdam sağlıyor *Adaletsiz gelir bölüşümünü hafifletiyor	*Sosyal sigortadan yoksun insan kitlesi yaratıyor, *Çarpık şehirleşmeyi artırıyor *Çocuk emeği kullanımı *Devlet egemenliğini zayıflatır *Sosyal ahlakı zedeler *Yolsuzluk ve rant sorunu *Demokrasi ve hukuk sistemi zayıflar * Vatandaşın devlete bağımlılığı zayıflar *Suç oranlarını artırır

Kaynak: Bağrızade, 2015: 42

2.2 Kaytdışı Ekonomiyi Hesaplama Yöntemleri

Gizli ekonomiyi hesaplamak oldukça zor ve güç bir görevdir. Birçok yazar kayıt dışı ekonominin işlevi hakkında bilgi sahibi olduğu fikrindedir. Fakat gerçek seviyesini bilebilen sadece çok az kişidir. Çünkü parametrelerin zor elde edilmesi, elde edilen verilerin güvenirliliği hesaplamayı güç kılmaktadır. Öngörülen vergi gelirleri, uygulamaya konulacak para ve maliye politikalarının hesaplanmasında kayıt dışı ekonominin boyutlarının tahmini, büyük önem arz etmektedir. Bu gibi önemli kararların alınması için birçok ölçüm yöntemi kullanılmakla birlikte genel olarak (Schneider, ss, 5);

-Mikro Düzeydeki doğrudan parametreleri belirlemeye yönelik, belirli bir zaman noktasında kayıt dışı ekonomiyi belirlemeyi amaçlamaktadır.

-Makroekonomik verileri kullanan dolaylı veriler, belirli bir zaman dışında kayıt dışı ekonomiyi belirlemeyi hedeflemektedir. Hesaplama yöntemlerinin daha sadeleştirmek açısından tablo yardımı gerekirse;

Tablo 3: Kayıt Dışı Ekonomi Tahmin Yöntemleri

YÖNTEMLER	YAKLAŞIM
Doğrudan Yöntemler:	-Anket Yöntemi -Karma Yöntem
Dolaylı Yöntemler:	-Farklı Yöntemlerle hazırlanan GSMH Büyüklüklerinin Hesaplanması Yaklaşımı -İstihdam Yaklaşımı
Fiziksel Çıktı Yöntemi:	-Elektrik tüketimi yaklaşımı Kaufmann-Kaliberda yaklaşımı Lacko Yaklaşımı
Parasalcı Yöntemler:	-Basit Parasal Oran Yaklaşımı -İşlem Hacmi Yaklaşımı -Nakit Para Talebi Yaklaşımı MIMIC Model Yaklaşımı (Lisrel Tekniği)

Kaynak: Kırcı, 2006: 41

2.2.1 Doğrudan Yöntemler

Bu yöntem sosyolojik soruşturmalar yolu, mali denetimler ve diğer doğrudan soruşturma yöntemleri gibi mikro ekonomik veriler ışığında kayıt dışı ekonomiyi bulmayı amaçlamaktadır. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde bu araştırma yöntemi kullanılarak kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmışlardır. Bu yöntemin en büyük dezavantajı, ankete katılan bireylerin yanıltıcı ve gerçekçi olmayan cevaplar verebilmesidir. Bu tür problemlerden dolayı elde edilen bulgulara şüphe ile yaklaşılmaktadır. Fakat yine de elde edilen veriler kayıt dışı ekonomi hakkında önemli detaylar verebilir. Bu detaylara ulaşmada anketin yapısı ve uygulama şekli önemli bir etkendir. Kayıt dışı ekonominin bir diğer doğrudan ölçüm yöntemi mali denetimlerdir. Mali denetimin dezavantajı ise önceden konularının, amacının ve denetim tarihinin

bilinmesidir. Bu da kayıt dışının büyüklüğünün kesin sonuçlarına ulaşmamızı engellemektedir (Lazar, Moldovan ve Pavel, 2008: 44).

Ayrıca bir başka kaynakta da bu durumu doğrulayan bilgiler mevcuttur. Şöyle ki mali denetim yönetiminin, mükelleflerin hangi kısmına uygulanacağının belirsizliği ve uygulanan mali denetimlerin piyasanın tümüne değil belirli bir kısmında uygulanabilmesi birtakım dezavantajları barındırmaktadır. Uygulanan verilerden elde edilen kayıt dışı ekonomi verileri, sadece belirli bir kısmı temsil edip toplumun bütünü için kabul edilemez. İlerleyen dönemlerde değişebilme ihtimaline karşılık şimdilik doğrudan yöntemlerin, elde ettikleri bulgular nokta tahminleri olduğundan kayıt dışı ekonominin büyümesi ve gelişmesi hakkında fikir vermezler. Ayrıca Schneider ve Enste'ye göre de doğrudan ölçme yöntemleri, kayıt dışı ekonominin faaliyetleri ve kayıt dışı ekonomide çalışanların yapısı hakkında ayrıntılı bilgi içerebileceğini düşünmektedir (Schneider ve Enste, 2000, 30-31). Bu anlattıklarımızın dışında küçük bilgiler ışığında anket ve karma yöntemi başlıkları altında birtakım bilgileri aktarmamız gerekirse;

2.2.1.1 Anket Yöntemi

Bu yöntem kullanılarak yasa dışı faaliyet kısmının dışındaki kayıt dışı ekonominin varlığının boyutu ölçebilmektedir. Bu yöntem ile birlikte kayıt dışı ekonomide hangi ekonomi dalının yoğunlukta olduğu, kayıtlı ekonomide çalışanlar hakkında daha fazla bilgi (emekli, ek iş yapan, işsiz gibi) elde edilebilmektedir. Ayrıca çalışanların yanında kayıt dışı ekonominin tüketicisi olan kişilerin hangi yaş aralığı, cinsiyeti, eğitim durumu, gelir ve medeni hal gibi bilgilere kolayca ulaşılabilecektir. Bu ve bunun gibi bilgiler kayıt dışı ekonominin tahmini, kayıt dışı istihdam verileri için çok önemli olmakla birlikte yukarıda bahsettiğimiz, ankete katılan deneklerin doğru bilgi vermesi, denek sayısı gibi etkenler bu yöntemin yanıltıcı alanlarının da var olduğunu göstermektedir (SMMMO, 2006, 118-120).

2.1.3 Karma Yöntem

Bu uygulamada birden çok farklı yöntemin aynı anda kullanımı sonucu "karma yöntem" elde edilmiştir. Karma yöntem için belirlenen uygulamalar; karşılaştırma yöntemi, denetim yöntemi ve anket yöntemidir.

Karma yöntem ile elde edilmeye çalışılan kayıt dışı ekonomik verileri, doğrudan yöntemler başlığı altında incelediğimiz gibi denetim zamanı, yeri, hangi alanlarda uygulanacağı gibi gelişi güzel olarak yapılması halinde birtakım dezavantajları barındırmaktadır. Kayıt dışının tahmini için burada denetimcilerin sıkı

denetimi önem kazanmaktadır. Mükellefin denetim sonucu gelir miktarının, beyan ettiği gelir ile karşılaştırılması sonucu kayıt dışı olup olmadığına ilişkin sonuçlara ulaşılabildiği varsayılmaktadır (Ilgın, 2002: 147).

2.3.2 Dolaylı Yöntemler

Gösterge yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşımlar genellikle, doğrudan yaklaşımlar gibi mikro değil makroekonomik verilerle hareket eder. Bu yöntemlere dolaylı denmesinin sebebi, farklı sebeplerden dolayı toplanan bilgilerin kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek üzere faydalanmasıdır. Bunlar parasal büyüklükler, milli muhasebe hareketleri, vergi istatistikleri ve demografik göstergelerden elde edilmesidir (Schneider ve Enste, 2000: 31).

2.3.2.1 Farklı Yöntemlerle Hazırlanan GSMH Hesaplanması Yaklaşımı

Bu yaklaşım; ulusal gelir ve harcama istatistik verilerini karşılaştırarak arasında var olan farkın, kayıt dışı ekonomiyi belirlediğini savunmaktadır. Ulusal gelir ve harcama istatistiklerinin birbirine denk gelmesi durumunda ekonomide kayıt dışı ekonomi olmayacağı anlaşılmaktadır (Schneider ve Enste, ss. 32).

2.3.2.2 İstihdam Yaklaşımı

İstihdam yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmede, işgücü istatistiklerinin kullanıldığı yöntemdir. Bu yöntemle toplam iş gücünün, resmi ekonomide çalışan iş gücü istatistiklerinin karşılaştırılması sonucu aradaki farkın gizli ekonomiyi oluşturduğu varsayılır. Bu yöntemle elde edilmek istenen verilere tam ulaşabilmek mümkün değildir. Temel sebep olarak, resmi ekonomide çalışan kişilerin aynı zamanda kayıt dışı istihdamı oluşturma ihtimali göz önünde bulundurulmamıştır (SMMMO, ss,132).

2.3.2.3 Fiziksel Girdi Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan fiziksel girdi yaklaşımında, üretimde kullanılan girdilerin tahmini verileri ile toplam üretim miktarı hesaplanır. Hesaplanan bu toplam üretimin, gayri safi milli hâsıla ile karşılaştırılması sonucu arada oluşacak olan farkın kayıt dışı ekonominin boyutunu gösterdiği kabul edilir. Yöntemde fiziksel girdi olarak yani ara malı olarak, elektrik tüketimi üzerinde durulmaktadır. Bu yaklaşım ile ilgili eleştiri ise, elektrik tüketiminin sadece üretimi destekleyen bir ara mal olarak kabul edilmesi olacaktır. Çünkü elektrik tüketimi sadece tüketim malı olarak ele alınabileceği gibi gayri safi ulusal hasılanın elektrik tüketimi olmadan artabileceği gerçeği de vardır (SMMMO, ss, 132).

2.3.2.3.1 Kaufmann-Kaliberda Yöntemi

Kaufmann ve Kaliberda'nın 1989-1994 tarihleri aralığında on altı ülke (genel olarak sosyalist rejimler) örneği üzerinde elektrik tüketimi ile resmi ve gayri resmi ulusal hasıladaki değişimleri dikkate alarak yaptığı çalışmadır. Bu çalışmada elektrik tüketim artış oranı ile genel olarak tahmini ulusal hasıladaki artış oranlarının paralel olduğu varsayımı altında incelenmiştir. Bu varsayım altında kayıt dışı ekonomiyi tahmin edebilmek için hesaplanan resmi ulusal hasıla ve gayri resmi ulusal hasıla arasındaki fark, bize gizli ekonomiyi verecektir.

Yapılan çalışma sonucu dört temel sonuca ulaşılmıştır. Bunlardan ilki bölgeler arası mevcut senaryolar ve mevcut durum üzerindeki çalışmalar bir birbiri ile kıyaslandığında mükemmel olmadığıdır. İkinci olarak, kayıt dışı ekonominin önemli miktarda artış gösterdiğidir. Yaptıkları örnekten yola çıkarak, gayri safi milli hasılayı %33, bölgedeki kayıt dışı ekonomi ise %50 üzerinde arttığı sonucuna ulaşmışlardır. Son iki madde de ise kayıt dışı ekonomideki çarpıcı artış vurgulanıp, resmi ulusal hasılasının büyük düşüş yaşandığı bu ülkelerde, düşüşün kayıt dışı ekonominin resmi ekonomiye etkisiyle hafifleyeceği görüşünü savunmuşlardır (Kaufmann ve Kaliberda, 1996, 13-17).

2.3.2.3.2 Lacko Yöntemi

Maria Lacko bu çalışmasına girmeden önce kaufmann-kaliberda yaklaşımına birtakım eleştirilerde bulunmuştur. Bunlara değinmemiz gerekirse,

-Geçiş dönemlerinde (Sovyet birliğinden dağılan ülkelerin piyasa ekonomisine geçiş süreci) diğer ülkelerde gizli ekonominin payı hızla büyürken Romanya ve Özbekistan'da gizli ekonominin büyümemesi,

-Şaşkınlıkla karşıladığı başka bir durum ise 1994 ile 1995 seneleri arasında ulusal hasıladaki gizli ekonomi oranının Slovakya'da Çek Cumhuriyeti'nden daha küçük oranda olması (o dönemde Çekoslovakya'nın doğusunda batıya göre gayri resmi ekonomi büyüklüğünün daha yüksek çıkması),

-Lacko'ya göre elde edilen veriler ışığında, diğer reform yapan ülkelerle kıyaslanma yapıldığında Polonya'daki gayri resmi ekonomi oranı çok düşüş seviyede olduğunu belirtmiştir,

-Bir diğer eleştiri konusu ise piyasa ekonomindeki Finlandiya üzerinden çıkmıştır. Kaufmann-Kaliberda yaklaşımında Finlandiya 1990 ve 1993 dönemleri arasında gayri safi milli hasıla %13,6 azalırken, elektrik tüketimi azalmaktan ziyade %5 oranında yükselmiştir buda çelişkili bir durumdur,

-Son olarak başka eleştiri ise kayıt dışı ekonominin gayri safi ulusal hasıladaki payı konusundaki tartışmadır. O zamanki tahminlere göre kayıt dışı ekonominin ulusal hasıladaki payı %26 ile %32 arasındaki gösterilirken, Kaufmann-Kaliberda'ya göre %50 olarak gösterilmiştir,

Lacko, Kaufmann-Kaliberda yaklaşımında tespit edilen eksiklikleri gidermek için uyguladığı modelde sosyalist sonrası ülkelerin, kayıt dışı ekonomisini tahmin etmeye yönelik olarak hane halkı elektrik tüketim yaklaşımını öne sürmüştür (Lacko, 1999, 13-15). Bu yaklaşımı aşağıdaki formatta basite indirgemiş şekilde ele almamız gerekirse; (Scheneider ve Buehn, 2016, 17-18)

$$\text{Ln } Ei = \alpha 1 \ln Ci + \alpha 2 \ln PRi + \alpha 3\, Gi + \alpha 4\, Qi + \alpha 5\, Hi + ui \quad (1)$$

$\alpha 1>0, \alpha 2<0, \alpha 3>0, \alpha 4<0, \alpha 5>0$

$$Hi = \beta 1\, Ti + \beta 2\, (Si - Ti) + \beta 3\, Di \quad (2)$$

$\beta 1>0, \beta 2<0, \beta 3<0$

Formüldeki değişkenleri açıklamak gerekirse, i göstergesi hangi ülke kodu olduğuna işaret etmektedir.

Ei: i ülkesindeki hanehalkı başına düşen elektrik tüketimini ifade etmektedir.

Ci: i ülkesinde (satın alma paritesinde) dolar cinsinden elektrik tüketimi dışındaki kişi başına gerçek hane halkı tüketimini ifade etmektedir.

PRi: i ülkesinde (satın alma paritesinde) 1 kwh'lık elektrik tüketiminin reel fiyatını ifade etmektedir.

Gi: i ülkesindeki evlerde ısınma gerektiren ayların nispi sıklığını ifade etmektedir.

Qi: i ülkesinde hane halkı içinde elektrik hariç enerji kaynağı oranını ifade etmektedir.

Hi: i ülkesinde kişi başına kayıt dışı ekonomi üretimini ifade etmektedir.

Ti: i ülkesinde kişilerin ödedikleri toplam ücretlerin gsyh üzerindeki oranı belirtmektedir

Si: i ülkesinde kamu sosyal harcamalarının gsyh oranını belirtmektedir.

Di: i ülkesinde aktif ve aktif olmayıp gelir elde edenlerle birlikte, 14 yaş üzerinde bağımlıların toplamını ifade etmektir.

Lacko, ülkeler arası karşılaştırma yaparken (2) nolu eşitlikteki H değerini (1)nolu formüldeki H değerinin yerine koyarak o ülkenin kayıt dışı ekonomisini tahminine yönelik formülü ortaya koymuştur. Fakat gerçek kayıt dışı ekonominin

boyutlarını bulabilmek için lacko'ya göre bir birim elektrik başına kayıt dışı ekonomide ne kadar gayri safi yurt içi hasıla üretildiğinin bilinmesi gerekmektedir. Bunun içinde uygun veri bulunamadığından, kayıt dışı ekonomi tahmininden faydalanmaktadır. Lacko yöntemi içinde birtakım eleştiriler mevcuttur;

-Bütün kayıt dışı ekonomik faaliyetler elektrik tüketimi ile gerçekleşmek zorunda değildir. Farklı enerji kaynakları kullanımı gizli ekonominin boyutunu değiştirebilmektedir.

-Farklı bir eleştiri konusu ise kayıt dışı ekonominin sadece hane halkı sektörü ile sınırlandırılması ve diğer kayıt dışı faaliyetlere sebebiyet veren sektörlerin yer almamasıdır.

-Kayıt dışı ekonominin boyutlarının açıklanmasında, sosyal yardım oranlarının geçiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından şüpheler barındırmasıdır.

2.2.2.4 Parasalcı Yöntemler

Başlıktan da anlaşılacağı üzere parasalcı yöntemlerde, kayıt dışı ekonomiyi hesaplamada parasal araçlar kullanılmaktadır. Burada önemli olan nokta, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genel olarak nakit olarak gerçekleşmesidir. Kayıt dışılığın daha kolay elde edilebilmesi için bu yöntemde çek, senet, kredi kartı gibi ödeme seçeneklerinin daha az kullanılması kayıt dışı ekonomi tahminlerinde daha doğru sonuçlar verecektir. Ayrıca emisyon yöntemi olarak adlandırılan parasalcı yöntemler üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar; basit parasal oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve nakit para talebi yaklaşımıdır (Kılınçaslan, 2010: 27).

2.2.2.4.1 Basit Parasal Oran Yaklaşımı

Bu yaklaşımı ilk olarak Cagan tarafından 1958 yılında Amerika'da ki vergi baskısı ile döviz talebi korelasyonu hesaplamada kullanmıştır (Schneider ve Enste, ss. 33). Daha sonrasında Peter Gutmann'nın Amerika üzerinde kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek amacıyla geliştirdiği bu yaklaşıma göre, dolaşımdaki para talebinin mevduattan daha hızlı büyümesinin kayıt dışı ekonomiye sebep olduğu görüşünü savunmuştur. Bu durum, kayıtlı paranın dolanım hızı ile kayıt dışı paranın dolanım hızının birbirlerine eşit olması ve kayıt dışı işlemlerin nakit para üzerinden gerçekleştiğini ifade etmektedir. 1937-41 yılları arasını temel alarak 1976 yılındaki Amerika'da kayıt dışı ekonomiyi 176 milyar dolar olarak belirlemiştir. Gutmann'a göre kayıt dışı ekonomiyi önlemede uygulanan vergi artışları ve hükümet düzenlemeleri, kayıt dışı ekonomiye yönelimi artıracaktır (Gutman, 1977, 26-27). Bu çalışmaya getirilen eleştiri ise kayıt dışı işlemlerin sadece nakit para olarak

gerçekleşeceğini ifade etmesidir. Feige geliştirdiği yeni modelde farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Feige tarafında geliştirilmiş model ise aşağıdaki denklemde sunulmuştur (Feige, 1986, 768-781).

$B = V_0 / V_u$

$Y_u = 1 / \beta * Y_o * (K_u + 1) * (C – K_o D) / (K_o + 1) * (K_u D – C)$ (3)

C: Dolaşımdaki Para miktarı

D: Vadesiz mevduat

Y_o: Raporlanan gelir

u: Bildirilmemiş sektörü göstermek için alt simge

o: Kayıtlı sektörü göstermek için alt simge

K_u: Kayıt dışı sektördeki kontrol edilebilir mevduat oranı

K_0: Kayıtlı sektördeki kontrol edilebilir mevduat oranı

V_u: Kayıt dışı sektörün gelir hızı

V_o: Kayıtlı sektörün gelir hızı

Bu bilgilerden yola çıkarak;

$C = C_u + C_o$

$D = D_u + D_o$

$K_o = C_o / D_o$

$K_u = C_u / D_u$

$V_o = Y_o / C_o + D_o$

$V_u = Y_u / C_u + D_u$

Yukarıdaki çözüm yöntemini kullanarak sonuca ulaşmak için birtakım varsayımlar geçerlidir. Bunlar; kayıt dışı faaliyetlerin nakit olarak gerçekleşeceği, paranın vadesiz mevduata oranı, kayıt dışı gelirin artmasına bağlı olarak sabit kalacağı ve son olarak ise kayıt dışı sektörün gelir hızı ile kayıtlı sektörün gelir hızının sabit kalmasıdır. Bu varsayımlar altında $K_u = \infty$, K_o ise sabite yaklaşır, üçüncü varsayım sonucu ise $\beta = 1$ olarak gerçekleşmektedir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 12). Bu koşullarda yeni denklem aşağıdaki şekle dönüşmüş olacaktır;

$Y_u = Y_o * (C_o – K_o D) / ((K_o +1) * D)$ (4)

Bu formülde Y_u değerine "0" olarak verilmesi durumunda elde edilecek toplam nakit para miktarının kayıt dışı gelişmelerden arındırılacağı düşünülmüştür. Söz konusu belirlenen yıldaki vadesiz mevduat oranı ile daha önce elde edilmiş olan kayıtlı ekonomideki kontrol edilebilir mevduat oranı çarpıldığında toplam nakit para

bulunmuş olacaktır. (C_o= K_o * D) Bu işlemin ardından (C) yani dolaşımdaki para miktarından toplam nakit para miktarının düşülmesi ile kayıt dışı ekonomide dönen nakit para bulunmuş olacaktır. Tam olarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü hesaplamak için ise; $V_o = Y_o / (C_o + D_o)$ yani kayıt dışı sektörün gelir hızı ile elde edilen kayıt dışı sektörün kullandığı nakit para miktarının çarpılması ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiş olur.($Y_u= V_u * (C-C_u)$ (Kök ve Şapçı, 2006: 12).

2.2.2.4.2 Nakit Para Talebi Yaklaşımı

Bu model Tanzi tarafından ortaya konulmuştur (Tanzi, 1983: 283-305).

$$Ln (C/M2)_t = a0 + a1 \ln T_t + a2 \ln W_t + a3 \ln R_t + a4 \ln Y_t + \varepsilon \quad (5)$$

C/M2: Nakit varlıkların mevduat hesaplarına oranını ifade eder.

T: ortalama vergi oranını ifade eder.

R: Vadeli mevduatlarda ödenen faiz oranını ifade eder.

WS/NI: ücret ve maaşların milli gelire oranı ifade eder.

Y: kişi başına düşen geliri ifade eder.

ε : Hata terimini ifade eder;

Nakit para talebi regresyon analizi ile tahmin edilmektedir. Ücret ve maaşların artması ile kişi başına düşen gelir artacak ve böylece nakit para talebi yükseleceğinden a_2, a_4, $a^1 > 0$ ' dan büyük olacaktır. Buna karşılık faizlerin yükselmesi nakit para talebinin düşmesine sebebiyet vereceği için , $a_3 < 0$ şeklinde değerler alınacaktır. Yaklaşıma göre (T) vergi oranının sıfır kabul edildiği ve edilmediği durum arasındaki fark kayıt dışı nakit para miktarını verecektir. Elde edilen verilerden sonra; paranın dolaşım hızı ile kayıt dışı nakit para miktarının çarpılması ile ortaya çıkan oran kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü belirleyecektir (Us, 2005: 104).

Nakit para talebi yaklaşımı, kayıt dışını tahmin etmede en çok kullanılan yöntem olmasına rağmen birçok araştırmacı tarafından bu yaklaşıma eleştiriler yöneltilmiştir. Bunlar arasında kayıt dışı paranın dolanım hızı ile kayıtlı paranın dolanım hızının sabit kabul edilmesi ve tüm kayıt dışı işlemlerin nakit olarak ele alınması eleştirilerin odağında bulunmaktadır (Schneider ve Enste, 2016: 34).

2.2.2.4.3 İşlem Hacmi Yaklaşımı

Bu yaklaşımın oluşturulmasında Feige Fisher'ın "Miktar Teorisi" eşitliğinden esinlenerek kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmıştır (Pyle, 1989: 26) Fisher'ın miktar teorisinde;

M * V = P * T

Bu denklemde, M para arzını, V paranın dolanım hızını, P fiyatlar genel düzeyini ve T ise yapılan toplam işlem sayısını ifade etmektedir (Medina ve Scheider, 2018: 12). Feige'nin bu denklemi kullanarak, işlemlerin toplam değeri ile o ülkedeki hesaplanan gelir arasındaki ilişkinin kayıt dışı ekonomiyi verdiğini belirtmiştir (Feige, 1979, 7-8). Yani;

Modeli formüle dökersek;

Y= Toplam Gelir

Yr= kayıtlı gelir

Yu= kayıtdışı gelir

C= Toplam nakit para

Vc= Nakit paranın dolaşım hızı

D= Mevduat

Vd= Mevduat dolaşım hızı

Fiege'nin yaklaşımında para arzı dolaşımdaki para ve vadesiz mevduat olarak alındığı için Fisher'in denklemi şöyle olmaktadır:

C*Vc+D*Vd = PT (6)

Burada işlem miktarını (PT), toplam gelire (Y) oranıyla eşit varsayıldığı temel alınarak PT/Y=k oranı baz yılı için bulunur. PT ve Y ifadeleri açık olarak yazılırsa

$k = \frac{C*Vc+D*Vd)}{\mathrm{Yr+Yu}}$ eşitliğine ulaşılır;

Denkle Yu'nun çözümlenmesiyle

$Yu = \frac{(C*Vc+D*Vd)}{\mathrm{k}} - yr$ (6.1)

Sonuç olarak, belirli zamanda gizli ekonominin büyüklüğünün belirlenebilmesi için toplam ödemeler ile k oranı bilmek gerekecektedir. k'nın değeri için parasal oran yönteminde olduğu gibi kayıtdışı ekonominin olmadığı bir dönemin tespit edilmesi ve o dönem için k (toplam işlemlerin milli gelire oranı) değerinin temel alınması gerekmektedir. Bu oran bulunup, bu değerin zaman içinde değişmediği varsayımı altında ve Vc ve Vd hızları da ilgili yıllar için tespit edilebilirse denklem bize kayıtdışı ekonominin yıllar itibariyle büyüklüğünü verecektir (Şapçı, 2006, 41-42).

Feige'nin yarattığı işlem hacmi yaklaşımı, genel olarak teoride geçerli olmakla birlikte tüm kayıtlı ve kayıtdışı işlemlerin sayılmasını gerektirdiğinden ayrıca verilerin elde edilmesinin zor olması modelin olumsuz tarafı olarak gözükmektedir (Schneider ve Buehn, ss, 13).

2.2.2.5 Mımıc Modeli (Multiple İndicators and Multiple Causes)

Mımıc modeli; psikometri, sosyal bilimler araştırmalarında ve gözlemlenmemiş istatiksel teoriye dayalı olarak uygulanan özel yapısal bir denklem modellemesidir (Medina ve Scheider, 2018: 12).

Ayrıca Mımıc modeli yapısal bir teorinin varlığını veriler aracılığıyla test eder ve doğrulayıcı bir nitelik katar. Modelin oluşturulmasından önce; modelde gözlenen değişkenler koveryans analizi ile tanımlanmıştır. Burada model kayıt dışı ekonomiyi gözlemlenmemiş değişken olarak belirtilmiş ve koveryans kullanarak gözlemlenen değişkenlerle ilişkisini açıklamayı hedeflemektedir. Yani ilk olarak gözlenmemiş bir değişken, bir ölçüm modeli olarak da adlandırılan analitik faktör modelinde gözlemlenen gösterge değişkenlerine bağlanır. İkinci aşamada ise gözlemlenmemiş değişken ile gözlenen açıklayıcı (nedensel) değişkenler arasındaki ilişki yapısal bir model ile belirtilir (Schneider ve Buehn, ss. 20-21);

Mımıc modelinin iki kısımdan oluştuğunu belirtmiştik. Bunları; yapısal eşitlik modeli ve ölçüm modeli şeklinde kısaca ifade edebilmekteyiz.

İlk olarak yapısal eşitlik modelini incelememiz gerekirse;

$\eta = \gamma' x + \varsigma$, (7)

Burada x^{ι}: $(x_1,x_2,x_3.....x_q)$ ve her bir x_i , i = 1……q yani η (gözlemlenemeyen değişken) 'nin potansiyel nedenini gösteren bir (1 × q) katsayıdır. γ^{ι} : $(\gamma_1,\gamma_2……\gamma_q)$ gözlemlenemeyen değişkenler ile nedenleri arasındaki ilişkiyi tanımlayan bir (1×q) katsayıdır. η terimi diğer bir ifade ile gözlemlenemeyen değişkenler bir takım dış nedenlerle belirlenir ve tamamen açıklayamayabilir. ς hata terimini ifade etmektedir ve hata teriminin sapması ψ ile belirtilmiştir. Modelde potansiyel sebeplerin (x) matrix koveryansı (q×q), "Φ" işareti ile belirtilir.

Diğer formülü ise ölçüm modelidir;

$y = \lambda\eta + \varepsilon$, (8)

Bu formüldeki amaç gözlemlenemeyen değişkenler ile göstergeler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Burada $y^{\iota} = (y_1,y_2…y_p)$ bir takım gösterge (1×p) değişkenini gösterir. λ işareti ise regresyon katsayısının vektörüdür. ε^{ι} ise (1×p) hata terimini ifade etmektedir. Θ_{ε} işareti kovaryans matrisini (p×p) belirtmektedir. Aşağıdaki şemada Mımıc modelinin yol şemasını göstermek gerekirse;

Şekil 2: Mımıc Modelin Genel Yapısı

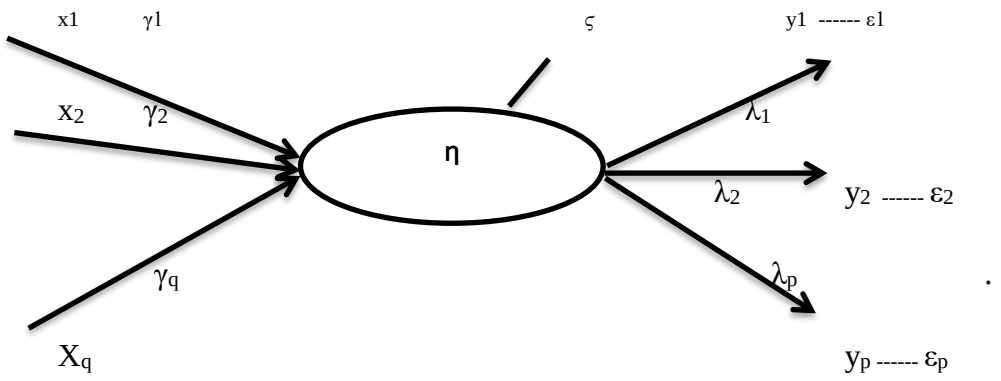

Kaynak: (Schneider Buehn ve Montenegro, 2010: 12)

Yukarıda belirtilen denklem (8) ve denklem (7)'in yerine konulduğunda aşağıdaki denklemi verir;

$y = \Pi x + z$, (9)

Denklemde $\Pi = \lambda\gamma'$, $z = \lambda\varsigma + \varepsilon$ ve 1'e eşit orandaki matristir. (Z) hata terimi ise yapısal eşitlik ve ölçüm modelindeki hata terimlerinin liner kombinasyonların vektörüdür.

Gözlenemeyen değişkenin ölçü birimi yoktur. Bundan dolayı göstergelere kısıtlama getirilmezse sayısız model oluşacaktır. Bu kısıtlama ise λ' deki elementlerden bir tanesini bire eşitlemektir. X ve y gözlemlenebilir vektörler olduğundan model (9) te "Maximum Likelihood" yöntemi ile tahmin edilebilir (Savaşan, Yardımcıoğlu ve Demir, 2016: 169).

Ayrıca Norman A. Loayza'nın geliştirdiği yöntem ile regresyon katsayını herhangi bir sayı ile denkleştirerek aşağıdaki denkleme ulaşmıştır.

$$\hat{\beta}_x^s = \hat{\beta}_x \left(\frac{\hat{\sigma}_x}{\hat{\sigma}_I}\right) \quad (10)$$

Yukarıdaki denklemde β simgesi regresyon katsayısının tahmini değer olarak atamıştır. σ simgesi ise standart sapmayı ifade eder. Denklemde X açıklayıcı değişkeni ve I simgesi bağımlı değişkeni yani kayıt dışı ekonomiyi belirtmektedir. Diğer değişkenler sabit tutulması ile belirli bir açıklayıcı değişkenin kayıt dışı ekonomi için sıralı tahmini yapma olasılığını oluşturduğu vurgulanmaktadır (Loayza, 1997, 23-24).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN HESAPLANMASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLE ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRTİLEN YILLAR İÇİNDE EKONOMETRİK OLARAK İNCELENMESİ

3.1 Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Hesaplanması

Bu bölümde kayıt dışı ekonomin verilerinin elde edilmesi için kayıt dışı ekonomi tahmin yöntemlerinden basit parasal oran yöntemi seçilmiştir. Basit parasal oran yönetiminin seçilmesi, kayıt dışı faaliyetleri gizlemek için nakit varlığının kullanılması ve uygulamanın kolay anlaşılabilmesi başlıca sebeptir.

Basit parasal oran yöntemi ile gizli ekonominin boyutu tahmin edilirken M1 para arzı içindeki dolaşımdaki para miktarı ve vadesiz mevduat toplamından yararlanılmaktadır. Basit parasal oran yöntemiyle gizli ekonomi hesaplanırken kullanılan yöntem anlayabilmek için aşağıdaki temek değişkenleri bilememiz gerekiyor;

C : Dolaşımdaki toplam para miktarı,

C_r : Kayıtlı ekonomide kullanılan nakit para miktarı,

C_u : Kayıt dışı ekonomide kullanılan para miktarı,

D : Toplam vadesiz mevduat,

D_r : Kayıtlı ekonomideki vadesiz mevduat,

D_u : Kayıt dışı ekonomideki vadesiz mevduat,

Y_r : Kayıtlı milli gelir seviyesi,

Y_u : Kayıt dışı gelir seviyesi,

V_r : Kayıtlı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı

V_u : Kayıt dışı ekonomide paranın gelir dolaşım hızı,

β : Kayıt içi ekonomide paranın gelir dolaşım hızı / kayıt dışı ekonomide paranın gelir dolaşım hızına oranıdır. Basit parasal oran yöntemini bazı varsayımlar içermektedir. Bunlar;

-İlk varsayım kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nakit olarak gerçekleştiği üzerine kuruludur. Bu durum çek, banka kartı ve mevduat hesaplarından yapılan ödemelerin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri kapsamadığı anlamına gelmektedir. Böylece; kayıt dışı mevduat toplamı (D_u) "0", kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit paranın vadeli mevduata oranının (k_u) sonsuz olması ve toplam vadesiz mevduat

oranının kayıtlı ekonomide kullanılan mevduat oranına eşit($D=D_r$) olduğu sonuçlarını doğurmaktadır.

-İkinci varsayım ise, kayıtlı ve kayıt dışı ekonomilerde gelir dolaşım hızları eşit olmaktadır. ($V_u=V_r$) böylece $\beta=1$ olarak ifade edilmektedir.

-Üçüncü varsayım ise, dolaşımdaki toplam para miktarının toplam vadesiz mevduat oranı (C/D), gizli ekonominin boyutlarındaki değişimlerden etkilenmemektedir. ($k_r=C_r/D_r$)

-Son varsayım ise, ekonomide kayıt dışı olmadığı varsayıldığı dönem için $Y_u=0$ verilmektedir. Bu dönem belirlenirken dolaşımdaki paranın toplam vadesiz mevduat oranına ($K_r=C/D$) en düşün olduğu yıl seçilir. (Akalın ve Kesikoğlu, ss. 77) Yaptığımız tabloda K_r oranın en düşük olduğu yıl 2018'dir. Buna göre kayıt dışı faaliyetlerinin minimum yapıldığı varsayımı altında K_r: 0,316 olarak elde edilmiştir.

Elde edilen bu varsayımlar ışğınnda;

$$Y_u = Y_r * (C - K_r * D) / ((K_r + 1) * D) \quad (4)$$

Son olarak kayıt dışı ekonomiyi bulabilmekteyiz;

$$KDE = (Y_u / Y_r) * 100$$

KDE = kayıt dışı ekonomiyi göstermektedir

Tablo 4: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi

Yıllar	C	$D=D_r$	Y_r	$K_r=C/D$	K_r*D	$Cr=k_r*D$	$(K_r+1)*D$	$V_r=Y_r/(C_r+D_r)$	$Y_u= Y_r(C-k_r*D)/(k_r+1)*D$	KDE
						k_r:0,316				
1990	11377000	20020000	393060000	0,56828172	6326320	6326320	31397000	14,9189716	63229616,87	16,0865051
1991	18546000	29344000	630116000	0,63202017	9272704	9272704	47890000	16,3171875	122014036	19,3637419
1992	31181000	47952000	1093368000	0,65025442	15152832	15152832	79133000	17,3262168	221458632,8	20,2547205
1993	52517000	77442000	1981867000	0,67814623	24471672	24471672	129959000	19,4465273	427689579,5	21,5801353
1994	104370000	128519000	3868429000	0,81209782	40612004	40612004	232889000	22,8723824	1059059383	27,376989
1995	189542000	198719000	7762456000	0,95381921	62795204	62795204	388261000	29,6827319	2534033619	32,6447405
1996	354901000	577831000	14772110000	0,61419515	182594596	182594596	932732000	19,4261083	2728896568	18,4733025
1997	641707000	970339000	28835883000	0,66132249	306627124	306627124	1612046000	22,5815568	5993826541	20,7859997
1998	1106023000	1504615000	71892898000	0,73508705	475458340	475458340	2610638000	36,3081996	17364767074	24,1536613
1999	2003483000	2794042000	1,07164E+11	0,71705543	882917272	882917272	4797525000	29,1448279	25030550601	23,3571629
2000	3214550000	4352301000	1,70667E+11	0,73858633	1375327116	1375327116	7566851000	29,7971013	41482794859	24,3063182
2001	4801257000	6905869000	2,45429E+11	0,69524299	2182254604	2182254604	11707126000	27,0054382	54904893864	22,3710106
2002	7208863000	8928269000	3,59359E+11	0,80742001	2821333004	2821333004	16137132000	30,5847697	97706198712	27,1890321

2003	10128670000	13239221000	4,68015E+11	0,7650503	4183593836	4183593836	23367891000	26,8622005	1,19069E+11	25,4412183
2004	12446299000	16349864000	5,77023E+11	0,76124786	5166557024	5166557024	28796163000	26,8178196	1,45873E+11	25,2802499
2005	18726069000	43660529000	6,73703E+11	0,42890156	13796727164	13796727164	62386598000	11,7252892	53231177984	7,90128328
2006	24676425000	47486139000	7,89228E+11	0,51965533	15005619924	15005619924	72162564000	12,6293062	1,05768E+11	13,4014156
2007	26163558000	51511264000	8,80461E+11	0,50791916	16277559424	16277559424	77674822000	12,9882897	1,1206E+11	12,7274171
2008	30568149000	52812783000	9,94783E+11	0,57880209	16688839428	16688839428	83380932000	14,3130883	1,65588E+11	16,6456638
2009	34289353000	72762045000	9,99192E+11	0,47125329	22992806220	22992806220	1,07051E+11	10,4348953	1,05439E+11	10,5524514
2010	44368280000	89516618000	1,16001E+12	0,49564294	28287251288	28287251288	1,33885E+11	9,84699386	1,3933E+11	12,0110849
2011	49347189000	99107956000	1,39448E+12	0,4979135	31318114096	31318114096	1,48455E+11	10,6917058	1,69352E+11	12,1444595
2012	54565770000	1,12839E+11	1,56967E+12	0,48357163	35657143908	35657143908	1,67405E+11	10,5704526	1,77297E+11	11,2951495
2013	67132864000	1,49245E+11	1,80971E+12	0,44981686	47161382712	47161382712	2,16378E+11	9,21413118	1,67035E+11	9,22991466
2014	75833666000	1,10113E+11	2,04447E+12	0,68869002	34795681140	34795681140	1,85947E+11	14,1086584	4,51209E+11	22,0697711
2015	94464629000	2,17845E+11	2,33865E+12	0,43363261	68838971652	68838971652	3,12309E+11	8,15758457	1,91891E+11	8,20521288
2016	1,1175E+11	2,70589E+11	2,60853E+12	0,41298787	85506054480	85506054480	3,82339E+11	7,32536812	1,7905E+11	6,86402735
2017	1,19198E+11	3,30433E+11	3,10654E+12	0,3607336	1,04417E+11	1,04417E+11	4,49632E+11	7,14392192	1,02126E+11	3,28746172
2018	1,23359E+11	3,89154E+11	3,70099E+12	0,31699318	1,22973E+11	1,22973E+11	5,12513E+11	7,22671649	2791024859	0,07541294

Kaynak: Tuik(www.tuik.gov.tr/Ustmenu.do?metod=temelist), http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/ (01.05.2019)

Basit Parasal oran yöntemiyle 1990-2018 yılları arasında hesaplanan kayıt dışı ekonomik veriler sonucu 2018 yılı kayıt dışı ekonominin en düşük yıl, 1995 yılı ise kayıt dışı ekonominin en yüksek gerçekleştiği yıl olarak tabloda gözükmektedir. Belirlenen yıllar arasında kayıt dışı ekonomi oranının ortalaması, %17,07 olarak elde edilmiştir. Son yıllar içinde 2014 hariç düşüş halinde olduğu gözükmektedir.

Çalışmada elde edilen veriler; C (dolaşımdaki para), D (vadesiz mevduatlar), T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/, Erişim: 01.05.2019) sitesi devlet planlama teşkilatı verilerinden elde edilmiştir. Yr (cari gayri safi milli hasıla) tuik verilerinden derlenmiştir.

3.2 Literatür Taraması

Türkiye'de yapılan kayıt dışı hesaplama yöntemlerinde görüş birliğine varılamadığı gibi, kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığı ile ilgili farklı çalışmalar mevcuttur.

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyümeyi 1975-2005 dönemi arasında araştıran Akalın ve Keskinoğlu, basit parasal oran yönetimiyle elde ettiği verilerle, kayıt dışı ekonomiden ekonomik büyüme doğru nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuşlardır (Akalın ve Kesikoğlu, ss. 71-87).

Uçan ve Kaçar'ın 2007-2013 yılları çeyrek dönem verileri ışığında, sabit oran yöntemiyle elde etmiş olduğu kayıt dışı ekonomik verilerinin granger nedensellik test sonuçlarına göre kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik gözükmemektedir (Uçan ve Kaçar, 2016: 48).

Güzel'in 1970-2004 arası yıllık verileriyle, sabit oran yöntemine göre kayıt dışı ekonomik verileri elde etmiştir. Ekonomik büyüme ve kayıt dışı ekonomi değişkenleri arasındaki korelasyon katsayısını 0,031 olarak elde etmiştir. Güzel'e göre bu iki değişken arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını belirtmiştir (Güzel,2012: 75).

İkiz'in 1976-1998 yılları arasında, işlem oranı yaklaşımı ile hesaplanmış kayıt dışı ekonomik verilerini kullanarak E-views programıyla ekk yöntemi ve regresyon analizi uygulamıştır. İkiz'e göre kayıt dışı ekonomi, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (İkiz, ss.114).

Korudil'e göre sabit oran yöntemiyle elde edilmiş verileri kullanarak elde edilmiş verilerden yola çıkarak, 2000-2016 yılları arası korelasyon yöntemiyle kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında 0,036 düzeyinde anlamlı ilişki olmadığı ortaya konmuştur (Korudil,2018: 78).

Yapılan çalışmalar göz önüne alındığında kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında ilişki konusunda fikir birliğine varılamamıştır.

3.3 Veri, Metedoloji ve Ampirik Çalışmalar

Gerek dünya ülkeleri için gerekse ülkemiz açısından olsun, kayıt dışı ekonominin varlığı büyük önem taşımaktadır. Ekonomi politikalarının belirlenmesi, vergi gelirlerinin tahsili gibi ekonomik faaliyetlere etkisinin yanında çalışma koşulları gibi etkenler yüzünden sosyal ve psikolojik tüm kesimleri etkilemektedir. Gelişmiş olsun veya olmasın tüm ülkelerin amacı refah seviyesini arttırıcı büyüme oranlarını yakalamaktır. Öyleyse kayıt dışı ekonomi ekonomik büyümeyi sağlıyor mudur?

Bu bölümün amacı Türkiye'de kayıt dışı ekonomik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bu çalışmada 1990-2018 yılları arasındaki yıllık verilerden yola çıkarak hesaplama yapılmıştır.

Söz konusu kayıt dışı ekonomik verileri ile büyüme oranı değişkenlerinin yanında, büyümeyi etkileyen faiz ve enflasyon değişkenlerini modele dahil edilerek çalışmanın doğruluğunun artırılması hedeflenmiştir.

Değişkenlerin modelde ifade edilen simgeleri ve elde edildiği kaynakça tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Modelde Kullanılan Değişkenler

Modelde İfade Edilen Simge	**Kullanılan Değişken Tanımı**	**Kaynak**
Kde	Kayıt Dışı Ekonomi	Basit Parasal Oran Yöntemi
G	Ekonomik Büyüme oranı	Word Bank Data
Faiz	Faiz	Merkez Bankası Verileri
Enf	Enflasyon	Fred Economic Data

3.4 Ekonometrik Metodoloji

Ekonometrik metodoloji kısmında kullanılacak olan yöntemler belirlenip, bu yöntemlerin ne olduğu, ne işe yaradığı ve uygulama bölümünün nasıl yorumlanması gerektiği üzerinde çalışılacaktır. İlk olarak, Birim Kök Testleri, Granger Nedensellik , Jarque Bera sınaması, heteroskedasticity testi ve son olarak Regresyon Analizi işlenecektir.

3.4.1 Birim Kök Test

Granger ve Newbold 1974 yılında gerçekleştirdiği çalışmalarında durağan olmayan zaman serilerinin uzun dönemde standart hata ürettiği ve bu durumun sahte regresyona neden olma ihtimalini arttırdığı düşüncesini ileri sürmüştür. Sahte regresyon, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında herhangi bir ortak ilişkinin olmadığını belirtmektedir. Bu yüzden Granger ve Newbold, birim kök testleri ile değişkenlerin durağan yapıya sahip olup olmadığına bakılması gerektiğini savunmuşlardır (Spurıous Regressions In Econometrics" https://www.sciencedirect.com/sdfe/pdf/download/eid/1-s2.0-0304407674900347/first-page-pdf; 05.04.2019).

Bu testi açıklama için aşağıdaki modelden yararlanabiliriz;

$$Yt = Yt\text{-}1 + ut \qquad (11)$$

11 nolu denklemde ut ortalaması sıfır, ardışık bağımlı olmayan bir olasılıklı hata terimidir. Denklemde t dönemindeki Y'nin (t-1) dönemindeki kendi değerine göre regresyonudur. Eğer Yt-1 katsayısı 1'e eşit ise birim kök (durağan olmama) sorunu yaşanmaktadır.

$$Yt = pYt\text{-}1 + ut \qquad (11.1)$$

12 nolu denklemde regresyonun hesaplanması sonucu p=1 elde edilirse, Yt olasılıklı değişkenin bir birim kökü olacaktır. Birim kökü olan zaman serilerine rassal yürüyüş zaman serisi denir. Rassal yürüyüş söz konusu ise zaman serisi durağan değildir. Örneğin, hisse senetlerinin fiyatları rassal yürüyüş izler. Yani durağan değildir (Başoğlu ve Parasız, 2015: 193).

Yukarıdaki (12) nolu denklemin sağ ve sol tarafından Yt-1 çıkarılarak;

$$\Delta Yt = Yt\text{-}1 + u \qquad (11.2)$$

ilişkisi elde edilmektedir. Burada $\Delta Yt = Yt - Yt\text{-}1$ (birinci fark) dir. (P-1) de δ olarak ifade edilirse ilişki;

$$\Delta Yt = \delta Yt\text{-}1 + ut \qquad (11.3)$$

olarak ifade edilebilir.

P=1 olduğunda δ=0 olduğunda da

$$\Delta Yt = (Yt - Yt\text{-}1) = ut$$

olacak ve dolayısıyla Yt (birinci fark) durağan olacaktır. Böylece orijinal bir serinin birinci farkı durağan ise orijinal seriye birinci dereceden entegre olmuş denir ve I(1) olarak ifade edilir. Eğer seriyi durağan yapmak için iki sefer fark almak gerekirse I(2) ve d defa fark almak gerekirse I(d) olarak ifade edilebilir. Durağan

olmayan seri bu şekilde farkları alınarak durağan hale getirilmektedir. Bu işlem, serinin içerdiği kalıcı şokun etkisinin ortadan kaldırılmasını ve durağan yani belli bir değere yaklaşan geçici şokların kalkmasını, serinin durağan hale gelmesini sağlamaktadır. Bir serinin durağan olup olmadığı birim kök testiyle şu işlemle araştırılmaktadır:

Bu testte hipotez (2) nolu denkleme göre H0: P= 1 ve (4) nolu denklem H0: δ= 0 olup, serinin durağan olmama durumunu gösterir. P=1 sıfır hipotezi ile geleneksel yolla hesaplanan t istatistiği kullanılamayacağından bunun terine τ (tau) istatistiği kullanılır. Çünkü H0 hipotezi altında, t istatistiğinin tutarlı olabilmesi için serilerin durağan olması gerekir. Bu durumda t testi kullanılamıyor. Kullanılamamasının sebebi ise, t testinin 0 etrafında dağılmıyor olmasıdır. Bu durumda Dickey-Fuller (1979) makalesinde kullanılan τ istatistiklerinin kullanılması gerekmektedir (Mankıw ve Shappiro, 1985, 165-174).

-Augmented-Dickey Fuller (ADF) Birim Kök

Birim kök testlerinden en çok kullanılanı ADF Testi'dir. Ardından çıkan birim kök testleri, kendisinden önce gelen testlerdeki sorunları ya da bu testlerdeki eksikleri gidermek amacıyla geliştirilmiştir. Bu birim kök testi buluşu yapanların baş harflerinin kısaltmasıyla ADF Birim kök olarak anılmaktadır (Sülükçüler, 2018: 146).

Tablo 6: ADF Birim Kök Analizi Sonuçları

	DÜZEYDE		**1.FARK**	
	SABİTLİ	**SABİTLİ VE TRENDLİ**	**SABİTLİ**	**SABİTLİ VE TRENDLİ**
Enf	**-4.098076 (0.0046***)**	**-1.905860 (0.6190)**	**-**	**-**
Faiz	**-1.825452 (0.3598)**	**-3.280490 (0.0935*)**	**-4.177128 (0.0032***)**	**-4.029468 (0.0198**)**
Kde	**-1.651966 (0.4437)**	**-3.726054 (0.0370**)**	**-7.313246 (0.0000***)**	**-7.469809 (0.0000***)**
G	**-5.619514 (0.0001***)**	**-5.680510 (0.0004***)**	**-**	**-**

*, **ve*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermktedir. ADF birim kök testi sonucu elde edilen veriler ışığında tabloda parantez içi ile

belirtilen rakamlar "p" değerini üstündeki (-4.098076,-1.905860,-1.1651966,-4.029468 gibi) seriler ise "t" değerini göstermektedir. Sonuçlar incelenirken dikkat edilecek husus prob değerlerinin 0,05 den küçük olmasıdır. Eğer prob değerleri belirtilen 0,05 değerinden küçük değil ise farkının alınıp durağanlaştırılması gerekmektedir. Bu duruma göre;

Enflasyon değişkeni için gerçekleştirilen ADF Birim Kök testinin "seride birim kök vardır" şeklindeki boş hipotezi %1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Buna göre Enf serisi durağandır.

Aynı şekilde ekonomik büyüme oranı değişkeni içinde yapılan ADF birim kök analizinde %1 anlamlılık düzeyinde "seride birim kök vardır" şeklindeki boş hipotezi reddedilmiştir. Yani G serisi durağandır.

Faiz değişkeni için gerçekleştirilen ADF birim kök testindeki prob değerleri incelendiğinde (0.3598), Faiz değişkeninin değerinde durağan olmadığı gözükmektedir yani "seride birim kök vardır" şeklindeki boş hipotez reddedilememiştir. Bu durumda birinci farkı alındığında %1 anlamlılık düzeyinde Faiz serisi durağan hale geldiği gözükmektedir.

Kayıt dışı ekonomi değişkeni için gerçekleştirilen ADF birim kök testindeki prob değerleri incelendiğinde (0.4437), kde değişkeninin düzey değerinde durağan olmadığı gözükmekte yani "seride birim kök vardır" şeklindeki boş hipotez reddedilememiştir. Bu durum sonucu birinci farkı alındığında %1 anlamlılık düzeyinde kde serisi durağan hale geldiği gözükmektedir.

ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testinden yararlanılarak durağanlık analizleri gerçekleştirilmiştir. Serilerin düzey değerleri incelendiğinde olasılık değerleri yukarıda belirtilen değerlerden büyük çıkan değişkenler olduğu görülmekte ve birim kök içerdikleri tespit edilmektedir. Bu nedenle serilerin birinci farkları alınarak serilerin aynı düzeyde durağan hale getirilmiştir.

3.4.2 Jarque Bera Testi

Normallik sınaması jarque bera testi, örnek alınan çarpıklıkla ve 0 ile 3 arasındaki normallik altı değerlerin kıyaslanmasını ifade etmektedir (Ruppert, 2011: 86).

Sınama istatistiği olan JB şöyle elde edilir (Enomoto, Okamoto ve Seo, http://www.math.sci.hiroshima-u.ac.jp/stat/TR/TR10/TR10-07.pdf , 06.04.2019):

H0: Dağılım normaldir.

H1: Dağılım normal değildir

$$JB = N\left\{\frac{\left(\sqrt{b_1}\right)^2}{6} + \frac{(b_2-3)^2}{24}\right\} \quad (12)$$

Burada N gözlem sayısı yada genel olarak serbestlik derecesi, b_1 örneklem çarpıklık ölçüsü, b_2 ise örneklem basıklık ölçüsü olur ve bu istatistik söyle tanımlanır;

Jarque-Bera normallik testinin hesaplaması sonucu ulaşılan istatistiki değer;2. dereceden serbestlik koşulu altında çeşitli güvenilirlik seviyelerindeki 2χ(ki-kare) değerleri ile karşılaştırılmıştır. Jarque-Bera testi olasılık değeri (P) ise hesaplanan değerin kritik değeri (α=0.05) geçip geçmediği hakkında bilgi vermektedir (Türen, Gökmen ve Dilek, 2011: 312).

Grafik 1: Jarque Bera Testi

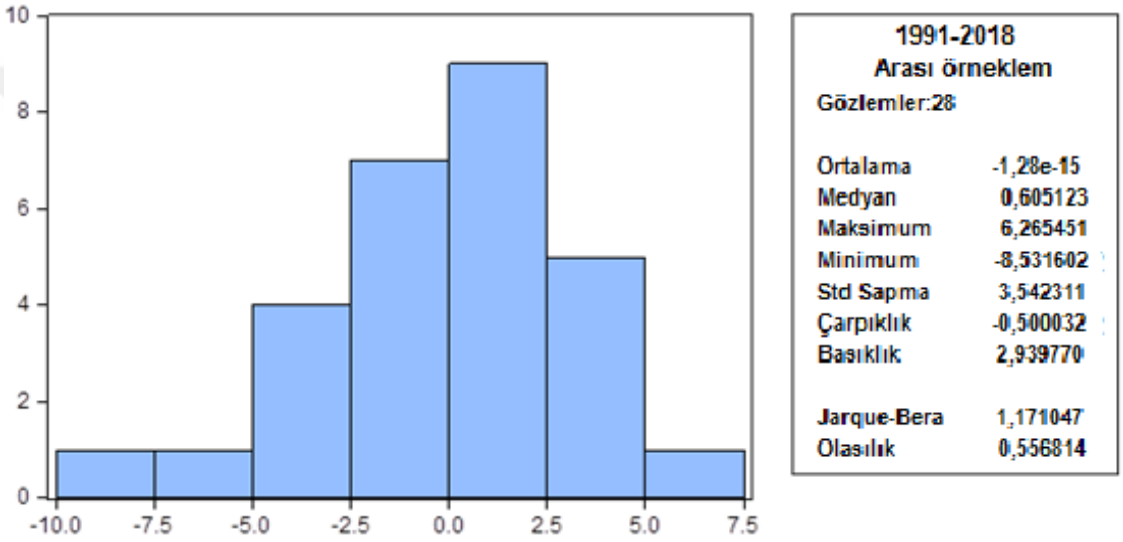

Serilerin normal dağılıp dağılmadığı; çarpıklık, basıklık ve Jarque-Bera istatistiklerine göre bakılmıştır. İlgili değişkenleri basıklık değerinin 3'ten büyük olması serinin sivri olduğunu, 3'ten küçük olması ise serinin basık olduğunu göstermektedir. Çarpıklık değerlerinin incelenmesinde ise, çarpıklık değerinin sıfır değerine eşit olması serinin normal dağılıma sahip olduğu gösterirken, çarpıklık değerinin sıfırdan büyük olması serinin pozitif yönde çarpık olduğunu, sıfırdan küçük olması ise serinin negatif yönde çarpık olduğunu göstermektedir. Serinin hipotezleri şöyledir:

H0: Dağılım normaldir.

H1: Dağılım normal değildir.

Tabloya göre olasılık değeri 0.01, 0,05 veya 0,10'dan küçük olmadığı için boş hipotez reddedilemez ve seri normal dağılıma sahiptir. Çarpıklık değeri 0'dan küçük olması nedeniyle seri negatif yönde çarpık, basıklık değerinin 3'ten küçük olması ise serinin basık olduğunu göstermektedir.

Gerçekleştirilen analizler sonucu elde edilen bulgular, en küçük kareler yönteminin varsayımlarına dair herhangi bir problem olmadığını göstermektedir. Bu koşullar halinde regresyon analizi gerçekleştirilebilir.

3.4.3. Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey

Heteroskedasticity hata teriminin varyansının farklı olmasına yani değişen varyans adı verilmektedir. Bu durum regresyonda istenmeyen bir duruma işaret etmektedir. Regresyon hata varyanslarının sabit olmaması, yani artan, azalan veya hem artan hem azalan bir dağılıma neden olacaktır.

Değişen varyans sorununun ortaya çıkmasında çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunlar;

-Önemli açıklayıcı değişkenlerin model dışında bırakılması,

-Kesit verilerinde değişen varyans sorunu daha çok görülmesi,

-Mevsimsellik gösteren zaman serilerinin modele değişen olarak katılması,

-Bağımlı değişkenin yanlış hesaplanması ve bu hataların değişkenlere göre değişmesi,

-İlişkili olmayan değişkenler üzerinde çalışılması

Şeklinde belirtilebilir (Yamak ve Köseoğlu, 2012).

Bu testi uygularken kullanacağımız Hipotez;

H_o= Heteroskedasticity yoktur.

H_1= Heteroskedasticity vardır.

Tablo 7: Breush-Godfrey Testi Sonuçları

F-İstatistik	0.627580	**Olasılık**	0.6042
Gözlemlenmiş R^2	2.036751	**Olasılık**	0.5648

Sonuç olarak, Breusch-Pagan-Godfrey LM olasılık değerinin, %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde büyük olduğu tespit edilmiş ve H_o hipotezi kabul edilmektedir. Diğer bir deyişle değişen varyans sorunu söz konusu değildir.

3.4.4 Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik, uygulamadaki kolaylığı nedeniyle yaygın kullanılan bir analizdir. Granger nedensellik analizi değişkenlerin birbirleri ile ilişkinin var olup olmadığını, var ise bu ilişkinin yönünü belirlemekte kullanılmaktadır. Bu ilişkiyi açıklayabilmek için aşağıdaki eşitliklerden yararlanılmaktadır.

$$Y_t = \sum_{i=1}^{m} a_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \beta_i x_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$x_t = \sum_{i=1}^{m} \theta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^{m} \boldsymbol{\gamma}, \boldsymbol{Y_{t-i}} + \boldsymbol{\varepsilon_{2t}}$$

Granger nedensellik testi, eşitliklerde hata teriminden önce yer alan bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarının sıfıra eşit olup olmadığını test ederek yapılır. Hipotez çift taraflı kurularak nedenselliğin karşılıklı mı yoksa tek taraflı mı olduğu anlaşılmaktadır. Sonrasında β_i değerlerinin belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olması durumunda "X_t'nin Y_t'nin neden olduğu" ifade edilmektedir. Bu durum "X_t'den Y_t'ye doğru tek yönlü nedensellik" şeklinde yorumlanmasını doğuracaktır. γ_i değerlerinin belirli bir anlamlık düzeyinde sıfırdan farklı olmaları durumu da "Y_t'nin X_t'ye neden olduğu" şeklinde değerlendirilmektedir bunu "Y_tX_t'nin Granger nedenidir" şeklinde açıklanmaktadır ve "Y_t'den X_t'ye doğru tek yönlü nedensellik" olarak tanımlanır. Eğer bu iki koşulda geçerli ise, hem β_i , hem de γ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmaları durumunda "X_tY_t'nin; Y_t'de X_t'nin granger nedenidir" şeklinde ifade edilir. Bu duruma "çift yönlü nedensellik" olarak tanımlanmaktadır. İki koşulun geçerli olmaması durumunda β_i, hem de γ_i katsayılarının belirli bir anlamlılık düzeyi ile sıfırdan farklı olmaması iki değişkenin birbirlerinin nedeni olmadığını göstermektedir. Bu durumu da " X_t ve Y_t birbirinden bağımsız" şeklinde belirtilebilir (Uzunöz ve Akçay, 2012, 1-16).

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi

Çift yönlü Granger Nedensellik Testi			
Tarih: 03/28/19 Zaman: 15:52			
Örneklem: 1990 2018			
Gecikme: 2			
Boş Hipotez:	Gözlem	F-İstatistik	Olasılık
ENF FAIZ'in Granger Nedeni değildir	26	0.28178	0.7572
FAIZ ENF'nın Granger Nedeni değildir		9.73115	0.0010
G FAIZ'ın Granger Nedeni değildir	26	0.23706	0.7910
FAIZ G'nın Granger Nedeni değildir		2.71855	0.0891
KDE FAIZ'ın Granger Nedeni değildir	26	0.76594	0.4775
FAIZ KDE'nin Granger Nedeni değildir		3.61720	0.0447
G ENF'nın Granger Nedeni değildir	27	2.11273	0.1448
ENF G'nın Granger Nedeni değildir		0.55801	0.5802

KDE ENF'nın Granger Nedeni değildir	27	0.74225	0.4876
ENF KDE'nın Granger Nedeni değildir		4.41825	0.0244
KDE G'nın Granger Nedeni değildir	27	0.30869	0.7375
G KDE'nın Granger Nedeni değildir		1.03133	0.3731

Tablo 9: Granger Anlamlılık Düzeyi

	Enf	**Faiz**	**Kde**	**G**
Enf	**-**	**0.7572**	**0.0244****	**0.5802**
Faiz	**0.0010*****	**-**	**0.0447****	**0.0891****
Kde	**0.4876**	**0.4775**	**-**	**0.7375**
G	**0.1448**	**0.7910**	**0.3731**	**-**

*, **ve*** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Granger nedensellik testinin gecikme uzunluğu iki olarak hesaplanmıştır. Granger nedensellik sonuçlarına göre enflasyon değişkeninden kayıt dışı ekonomi değişkenine doğru %5 anlamlılık seviyesinde tek yönlü nedensel ilişki gözlemlenmiştir. Bir diğer bulgu ise, faiz değişkeninde %1 anlamlılık seviyesinde enflasyona doğru, %5 anlamlılık seviyesinde ise enflasyon ve ekonomik büyüme oranına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi gözükmektedir. Sonuç olarak değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini rastlanmamıştır.

3.4.5 Regresyon Analizi

Sosyal bilimlerde günümüze kadar en yaygın olarak kullanılan istatistik modelleme regresyon analizi olmaktadır. Standart regresyon analizlerinde, bağımlı bir değişkenin bağımsız değişkenlerle ilişkilendirme çabasıdır. Regresyon sonucunda elde edilen ana verinin, her bir bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni ne ölçüde etkilediğini gösteren parametre olarak tanımlamak mümkündür (Bakırtaş ve Koç, 2016: 1418).

Çalışmamızda 1990-2018 yılları arasında bağımlı değişken olan ekonomik büyümenin bağımsız değişkenler olan kayıt dışı ekonomi, faiz ve enflasyondan ne ölçüde etkilendiği ilişkilendirilmiştir. Faiz ve enflasyon serileri durağan olmadıkları için analize farkları alınarak dahil edilmişlerdir. Yapılan regresyon analizi sonucunda;

Bağımlı değişken: G

Gözlem: 1991-2018

Tablo 10: Regresyon Analizi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
KDE	0.280525	0.127401	2.201905	0.0375**
ENF	-0.099886	0.028225	-3.538935	0.0017***
FAİZ	0.434475	0.137100	3.169048	0.0041***
C	3.748756	1.758645	2.131616	0.0435
R^2	0.403816			

Elde edilen regresyon denklemi;

G= 3.748756+0.280525kde-0.099886enf+0.434475faiz

Regresyonda; kayıt dışı ekonomi bir birim arttırıldığında %5 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme oranını 0.28 oranında artış olduğu gözükmektedir. Bir diğer değişken olan enflasyondaki bir birimlik artış ise %1 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyümeyi 0.09 oranında azaltmaktadır.

Son değişken olarak faiz oranındaki bir birimlik artış, %1 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme oranını 0,43 oranında artırdığı gözükmektedir. Buradaki pozitif etki genel olarak yüksek faiz oranlarının, büyük projelerin askıya alınması, talep düşüşüne neden olması gibi ekonomik büyümeyi azaltıcı etkiler oluşturduğu bilinmektedir. Fakat Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin, risk primlerinin yüksek olması ve ithalata dayalı büyüme anlayışları gibi nedenlerden dolayı kurdaki değişmeleri kontrol altında tutmak ve sıcak para girişini sağlamak amacıyla yüksek faiz oranları belirlemektedir. Bu gibi yüksek faiz oranları sonucu ülkeye giren yoğun yabancı sermaye, büyümeyi kısa dönemde pozitif etkileyebilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere denklemde faizin büyüme üzerindeki pozitif etkisi bu nedene bağlanabilmektir (Karagöl ve Ortakaya, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140421100241_faiz-kiskacinda-ekonomik-buyume-pdf.pdf ,10.04.2018).

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi, devlet idarelerinin bilgi ve onayı dışındaki ekonomik işlemler olarak tanımlanabilmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin varoluş şekline göre üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Bunlardan ilki yasa dışı(suç) ekonomisi, yani kanunlara aykırı olarak başkalarının zarar gördüğü ekonomik faaliyetlerdir. İkincisi yarı kayıtlı ekonomi, adında anlaşılacağı üzere mükellefin ödemek zorunda olduğu verginin belli bir bölümünü yasalara uygun ya da yasadışı olarak ödemekten kaçınmasını ifade etmektedir. Son olarak enformel ekonomi ise, vergilendirmesi zor olan ev işleri gibi ekonomik faaliyetleri kapsayan bir sınıflandırma olarak göze çarpmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin özellikleri incelenirken; yasalara aykırılık, ahlaki normlara aykırılık, ölçümündeki zorluk, belirli bir fayda sağlaması ve haksız rekabet olarak beş ana tema üzerinde incelenmiştir. İnsanların kayıt dışı ekonomiye yönelme sebepleri olarak; ekonomik, sosyal, mali, psikolojik, teknolojik ve son olarak iş hayatından kaynaklandığı belirtilmiştir. Gözlemlerden yola çıkarak, kayıt içi ekonomiden kayıt dışı ekonomiye yönelimlerin asıl nedeni, kişilerin yaşam seviyelerini daha üst noktalarda konumlandırma arzusu olarak belirtmek yanlış olmayacaktır.

İkinci kısımda kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir. Genel olarak karşılaştırıldığında kayıt dışı ekonominin kayıtlı ekonomiye göre birçok olumsuzluk doğurduğu sonucuna ulaşabiliriz. Kayıt dışı ekonominin öne çıkan pozitif katkısı, reel sektörde iş bulamayan kişilerin geçimlerini sağlayabilmeleri için yarattığı çalışma ortamıdır. Bu bakıma sosyal izolasyonu önleyici etkisi toplumun tüm ekonomik katmanları için önemli bir dayanaktır. Kayıt dışının yarattığı başlıca olumsuz etkiler ise devlet gelirlerini azaltmasının yanında en önemlisi işçi haklarında meydana getirdiği aksaklıklardır.

Kayıt dışı ekonominin etkilerinin bu kadar yaygın ve önemli olması, boyutunun hesaplanması için de birçok çalışma gerçekleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmalar doğrudan yöntemler ve dolaylı yöntemler olarak iki ana başlık altında incelenmiştir. Doğrudan yöntemler; anket ve karma yöntemi olarak iki unsurdan oluşmaktadır. Anket yöntemi, denekler tarafından verilen cevaplara göre elde edilmektedir. Karma yöntemde ise, beyan edilen gelir ile beyan edilen miktarın karşılaştırılarak ve elde edilen verilerin anket yöntemi ve denetlemelerle desteklenerek kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeyi amaçlamaktadır.

Dolaylı yöntemler ise, beş unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki farklı yöntemlerle elde edilen gsmh büyüklüklerinin karşılaştırılması sonucu, yani hesaplanan milli gelirler arasındaki farkın kayıt dışı ekonomiyi oluşturduğunu belirtmiştir. İstihdam yaklaşımında ise, toplam iş gücünden resmi istihdam verilerinden çıkartılarak elde edilmektedir. Diğer dolaylı yöntem fiziksel girdi yöntemidir. Fiziksel girdi yöntemi, lacko ve kaufmann-kaliberda yaklaşımıyla ikiye ayrılmaktadır. Kaufmann-Kaliberda çalışmalarında elektrik tüketimindeki artış oranı ile milli gelir artışının parelel olduğu düşüncesiyle, gayri resmi ulusal ile ulusal hasıla arasındaki farkın kayıt dışı ekonomiyi tahmin ettiği ileri sürülmüştür. Lacko yaklaşımında ise, hane halkı elektrik tüketimini modele dahil ederek kaufman-kaliberda yaklaşımnı eleştiriler getirmiştir. Bir diğer dolaylı yöntem parasalcı yöntemlerdir. Parasalcı yöntemde, basit parasal oran yaklaşımı dolaşımdaki para ve vadesiz mevduat üzerinden, işlem hacmi yaklaşımı ise toplam işlemlerin milli gelirine oranından yola çıkarak ve son yaklaşım olan nakit para talebi yaklaşımı ise kişilerin elde ettikleri nakit tutar üzerindeki değişimlerden yola çıkarak kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeyi amaçlamıştır. Son dolaylı hesaplama modeli ise Mımıc modelidir. Modele göre bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerden yola çıkarak hesaplamayı amaçlamıştır.

Üçüncü kısımda doksandan günümüze Türkiye'de kayıt dışı ekonomi tahmin edilerek ekonomik büyüme ile arasındaki ilişki, ekonometrik olarak karşılaştırılmıştır. Tahmin etmeye yönelik basit parasal oran yöntemi kullanılmıştır. Bu modelin kullanılma sebepleri, kredi kartı üzerinden yapılan kayıt dışı faaliyetlerin tespitinin zorluğu, karşılıksız çıkan çekler, gibi rakamları yanıltıcı etkileri minimuma indirmek adına nakit veriler üzerinden hesaplama yapılmıştır Yapılan çalışma sonuçların göre kayıt dışı ekonomide ki %1'lik artışın ekonomik büyüme oranı üzerinde 0.28 oranında olumlu etki ettiği, yani faizin olumlu etkisinden daha küçük bir olumlu etki ettiği anlaşılmaktadır. Bu artışın olumlu gözükmesiyle birlikte kayıt dışılığın getirdiği olumsuz etkiler, özellikle kaynakların daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasıyla sağlanacak yüksek büyüme oranının önünü kestiği açıktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için kayıt dışı ekonomi, iş olanaklarını artırdığından dolayı toplumsal huzursuzluğun yayılmasını önlemektedir. Fakat işçi haklarındaki ihlallerin azaltılması, devlet gelirlerinin arttırılması, kaynakların etkin ve verimli şekilde kullanılması için kayıt dışı ekonomiyi önleyici politikalar yürütmek ekonomiyi daha sağlıklı bir yapıya oturtacaktır.

ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonominin vergi gelirlerindeki azaltıcı etkisinden dolayı son yıllarda gelir idaresi başkanlığı dahil birçok kurum çalışma yapmaktadır. Çalışmalar sonucu oluşturulan; Vimer (Vergi İletişim Merkezince Verilen Hizmetler) kayıt dışı ekonomiyi ihbar sisteminin kurulması, Vedop (Vergi Dairesi Otomasyon projesi) devreye girmesi ile birlikte e-beyannamelerin, bankalar tarafından toplanan vergi ödemelerine ait bilgilerin elektro manyetik ortamda depolanması ve Veri ambarı sistemi yani kayıt dışılığın kayıt altına alınması, vergi tabanının yaygınlaştırılması kayıt dışı ekonomiyi önlemede geliştirilen önemli bir sistemdir. Ayrıca 2019 yılı için e-defter, e-fatura ve e-arşive geçilmesi kayıt dışı ekonomiyi önemli ölçüde azaltacaktır. Fakat kayıt dışı ekonominin en düşük seviyeye çekilmesi için atılması gereken adımlar elde ettiğim bilgi ve izlenime göre;

Kayıt dışı ekonominin varlığını rahatça sürdürdüğü alanlar genellikle sendikalaşma ve örgütlenmenin olmadığı orta ve küçük boyutlu şirketlerde gözükmektedir. Bu problemi minimum seviyeye çekmenin başlıca aktörü devlettir. Uygulanan kdv indirimleri, sübvansiyonlarla küçük ve orta boy işletmeleri destekleyerek büyümelerini öncülük edip yeterli gelişme sağlayamayan firmalara desteklerin sonlandırması,

İkinci olarak genel mali müşavirlik hizmetlerinde denetimin artırılması konusudur. Büyük firmaların kdv indirimler ve istisnalardan yaralanmak adına ikinci bir sahte firma kurdurtması büyük vergi kayıplarına neden olmaktadır. Bu konuda artan denetimler ve mali müşavirlik ofislerinin ödüllendirme sisteminin kurulması başarılı bir uygulama olacaktır.

İnsanların kayıt dışı ekonomiye yönelmesinin başlıca sebebi olarak geçim sıkıntısı olduğundan bahsetmiştik. Kişilerin gelir tespitlerinde vergi adaletinin sağlanması ve de dolaylı vergiden doğrudan vergiye geçişin sağlanması, kayıt dışı ekonomiyi minimum seviyeye çekeceği açıktır.

Son olarak ortaöğretimden okul öğretiminin sonuna kadar müfredata eklenecek işçi işveren haklarıyla ilgili ders sayesinde ileride yetişecek işçi ve işverenlerin kayıt dışı ekonomiye yönelmesi sonucu nelerle karşılaşacağı haklarını nasıl savunacağı ve nasıl ceza alacağı konusunda gerekli bilgiyi edinmesi sağlanmalıdır. Böylece toplumun birçok kesiminde farkındalık yaratmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Altuğ, Osman. “Kayıt Dışı Ekonomi” 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1999, ss.485

Altuğ, Osman. “Kayıtdışı Ekonomi”, Cem Ofset yayınları, İstanbul, 2014, ss.14

Aydın Murat ve Tan S.Sami (ed.), "Political Economy of Taxation", IJOPEC Publication, İstanbul, 2014, ss.118

Başoğlu, Ufuk ve Parasız İlker. “İktisadi Araştırma El Kitabı: İktisadi Verilerin Analizi ve Temel Öngörü Yöntemleri”, Ekin kitapevi, Bursa, 2015, ss.193

Brigo, Damiano ve Mercurio, Fabio. “Insterest Rate Models – Theory and Practice : With Smile, Inlation”, Springer Science & Business Media, New York, 2007, ss.643

Kılıç Levend(ed.), " Aile Ekonomisi",3. Baskı Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Yayınları no:766, Eskişehir, 2004, ss.120

MEB (Milli Eğitim Bakanlığı). " Muhasebe ve Finansman", Ankara, 2012, ss.3

Meltsner, Arnold J. "The Politics Of City Revenue", University Of California Press,1971, ss.261, ISBN: 0520018125

Noble, F. David. "Progress Wıthout People: New Technology, Unemployment, And The Message Of Resıstance", 1 Edition, Between The Lines, 1995, Kanada, ss.9-10

Oğuz Öznur , Ercüment Akdeniz ve İskender Bayhan. " Gençliğin Mücadelesi ve Örgütlenmesi Üzerine", 1. Baskı, Evrensel Basım Yayın, 2012, ss.33

Özdemir Zeynep, T. Kerem Koramaz ve Vedai Dökmeci. " Türkiye'de Göç ve İllerin Demografik Ekonomik ve Fiziksel Dönüşümü",1. Baskı, Hiper Yayın, İstanbul, 2017, ss.127

Pyle, David J. “Tax Evasion And The Black Economy”, 1. Edition, Palgrave Macmillan, New York, 1989, ss.28, e-ISBN: 978-1-349-08488-3

Ruppert, David. “Statistics and Data Analysis For Financial Engineering”Springer, New York, 2011,ss.86, ISBN: 978-1-4614-2749-0

Schneider Friedrich ve Krstic Gorana(ed.), "Formalizing The Shadow Economy in Serbia: Policy Measures and Growth Effects", Springer ,2015, e- ISBN: 978-3-319-13437-6

Shaıkh, Saleem. "Busıness Envırontment", 2. Edition Pearson Education İndia, 2010, ss.377, e-ISBN: 978-8131727553

Someshekar, Ne Thi. "Devolopment and Environmental Economics", 1. Edition New Age İnternational, Delhi, 2003, ss.619, e-ISBN: 978-812241472

Aydın, Süleyman(ed.),"yolsuzluk", 1. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 2006, ss.188

Şeker B. Dilara, İbrahim Sirkeci ve Murat Yüceşahin(der), "Göç ve Uyum", Transnatıonal Press London,2. Baskı, United Kingdom,2016, ss.154

Selami, Şengül. “Bir Hurafe Kayıt Dışı Ekonomi”, İmaj yayınları, Ankara, 1997, ss.8-9

Thompson, Carlyle Van. “The Tragic Black Buck: Racial Masqueradıng in the American Literary İmagination”, P.lang, New York, 2004, ss.95

Ulaş, Bülent. "Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci",1. Baskı, Başlık Yayın Grubu,2011, ss.127

Yamak R. Ve Köseoğlu M., “Uygulamalı İstatistik ve Ekonometri”, 3. Baskı Celepler Matbaacılık, Trabzon, 2012

MAKALELER VE BİLDİRİLER

Akalın, Gülsüm ve Kesikoğlu, Ferdi. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3, Sayı:5, 2007, ss.77

Akkoç, Feden. "Kayıtdışı Ekonominin Algılanması ve Önleme çabaları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Aydın İli Örneği", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü, Aydın, 2010, ss. 6

Aktan, Coşkun Can. "Politika'da Rant Kollama", Amme İdaresi Dergisi, Cilt:26, Sayı:4, 1994, ss.119-120

Altuğ, Osman."Kayıt dışı ekonomi: Vergiye Karşı Başkaldırı" Görüş Dergisi, Sayı:14, 1994a, ss.56-62

Altuğ, Osman; Kayıtdışı Ekonomi ve İstihdam, Özçelik-İş Sendikası Eğitim Yayınları No. 8, MN Ofset, İstanbul, Eylül 1994b, s. 25

Aslanoğlu, Suphi ve Yıldız Seyfi. "Türkiye'de Kayıt Dışı ekonomi Olgusu, Bu olguyu Azaltmaya Yöenelik Çözüm Arayışları ve Bir Öneri: Rasyo Analizi Yoluyla Etkin Bir İnceleme Sisteminin Oluşturulması",Sosyo Ekonomi Dergisi, Sayı:2, 2007, ss.132-133

Aydemir, Şinasi. "KOBİ'ler ve Kayıtdışı Ekonomi" TOSYÖV Yayını, Ofset Fotomat, Ankara, Kasım 1994, s. 14

Aydemir, Şinasi. "Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi", Maliye Hesap uzmanları derneği, 1995, ss.16,17,18

Bağrızade, Elşen Resuloğlu. "Kayıtdışı SEktörün Ekonomideki Rolü Tartışmaları Üzerine: Bir Literatür Taraması",International Journal of Economic and Administrative Studies, Sayı:14, 2015, ss.42

Bakırtaş, İbrahim ve Koç Süleyman. “BRICS-T Ülkeleri için Kirlilik Sığınağı Hipotezi: Panel VAR Yaklaşımı”, 5. Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Konferansı, 20-22 Ekim 2016, Bodrum, ss.1418

Berksoy, Turgay ve Yıldırım Nuh Ekrem. "Yolsuzluk Kavramına Genel Bakış: Problemler ve Çözüm Önerileri", Journal Of Awareness (JoA), Cilt:2, Sayı:1, Çanakkale, 2017, ss.2

Bilen, Abdülkadir. "Kayıt Dışı Ekonomi ve Kayıt dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Çabalar", Muhasebe ve Finansman, Sayı:36, 2007, ss.137

Binbirkaya, İlhan. “Türkiye’de Vergi Denetimi ve Kayıtdışı Ekonomi”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, ss.67

Bozkurt, Cuma. “Kayıtdışı Ekonominin Bir Değerlendirmesi ve Türkiye”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt13, sayı:1, 2004, s.s46

Bozkurt, Kurtuluş ve Özbey, Özgen. “Kayıtdışı Ekonomi: Türkiye Ekonomisi ve Türk Turizm Sektörü İçin Genel Bir Değerlendirme”, Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt:2, Sayı:1, 2015, cilt:2, ss.77

Chen, Derek Hung Chaıt. "Intertemporal Excess Burden, Bequest Motives, and the Budget Deficit, World Bank Research Working Paper, No:3086, 2003, ss:20

Chen, Alter Martha. "The Informal Economy:Definitions, Theories and Policies", Wıego Working Paper, Volume:1, August, 2012, ss.3, ISBN 978-92-95095-41-0

Çağlar, Murat. " Kayıtdışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetimi" Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Balıkesir,2011, ss.15-16

Çelik, Elif ve Güney Ahmet. "Kayıt Dışı İstihdam Olgusu ve Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam”, İktisadiyat Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2017, ss.215

ÇSGB(çalışma ve sosyal güvenlik bakanlğı)," Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı", Ayrıntı Basım Evi, sayı:63, Ankara, 2017, ss.10

Daştan, Abdulkerim. " Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesindeki Rolü: Doğu Karadeniz bölgesine Yönelik Bir araştırma", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari bilimler Dergisi, Cilt:25, Sayı:2, Erzurum, 2011, ss.190-193

Derdiyok, Türkmen. "Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini" Türkiye iktisat dergisi, Sayı:14, 1993, ss.54

Dinçer, Burcu. "Kayıt Dışı Ekonomi ve Rekabetçi Piyasalar Üzerine Etkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul,2007, ss.68

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), "Sekizinci Beş Yıllık kalkınma planı: Kayıt Dışı İhtisas Komisyonu Raporu" Ankara, 2001, ss.3

Ekici, Süleyman ve Tuncel Gökhan. "Göç ve İnsan", Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:9,2015, ss.10

Erdinç, Zeynep."Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadeleye Yönelik İzlenen Politikalar ve Çözüm Önerileri", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:4, 2015, ss.40-41

Erdizdoğan, Nihat ve Gümüş Erhan. "Vergi Afları ve Türkiye'de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi", Maliye Dergisi, Sayı:164, 2013, ss.100

Ergen, Zuhal ve Kılınçkaya Leman. "Türkiye'de vergi Sistemi ve Sistemin Aksaklıklarının Değerlendirilmesi", Sosyo Ekonomi Dergisi, Cilt:21, Sayı:21, 2014, ss.283

Ermiş, Canan. “Kayıt Dışı Ekonomi Ve Vergi Kaybı”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2008 ss. 15.

Feige, Edgar L. “A Re-Examination of the ‘Underground Economy’ in the United States: A Comment on Tanzi.” Staff Papers (International Monetary Fund), vol. 33, no. 4, 1986, ss.768–781

Feige Edgar L. “How Big Is The Irregular Economy?”, Challange ,Volume: 22, 1979, ss.7-8

GİB (Gelir İdaresi Başkanlığı), “Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı”, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2009 Nisan, ss.16 Yayın no:87

Gök, A. Kerim, "Vergi Direncinin Gelişimi", Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:22, Sayı:1, İstanbul, 2007, ss.143-149

Göksu, Nadire. "Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadele Devlet Politikaları,2000-2001 ve 2008 Krizlerinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkileri", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2015, ss.4-55

Gönnetlioğlu, Hüseyin. “Kayıt Dışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Türkiye Örneği”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) ,Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2010, s.s11

Gutman, Peter. “Subterranean Economy”, Financial Analysis Journal, November 1977, ss.26-27

Gümüş, Turgut. “Dışsallık ve Kayıtdışı Ekonomi Kavramına İlişkin Bir Değerlendirme” Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:2, Sayı: 3, 2000, ss.63-70

Güloğlu Tuncay, Korkmaz Adem ve Kip Murat. ‘Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış’, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Cilt 45, Sayı 1, 2003, ss.55

Güzel, Murat. “kayıt Dışı Ekonominin Türkiye Üzerindeki Etkileri”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi), Gaziantep, 2012, ss.75

Hansen, John ve Nanisvka Vira (ed), "Economic Growth with Equity: Ukrainian Perspectives",World Bank, Washington, 1.edition, Volume:407, 1999, ss.131

Ilgın,Yılmaz. "Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye'de Durum", Planlama Dergisi 42.yıl Özel sayı, Ankara, 2002, ss.147

Işık, Nihat. ve Acar, Mustafa. “Kayıtdışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:21, Kayseri, 2003, ss.12-131

İkiz, Ahmet Salih. ”Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(Yayınlanmış Doktora Tezi), İzmir, 2000, ss.20

Jahoda, Marie. "Employment and Unemployment: A social- Psychological Analysis", Cambridge University Press, edition:1, volüme:2, Avusturalya, 1982, ss.8

Kanlı, Murat. "Dolaylı vergiler ve Kayıt Dışı Ekonomi",Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul,2007,ss. 41

Karaarslan, Erhan. "Kayıt dışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların BütçeÜzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği", Mali Hizmetler Derneği, Sayı:7, Ankara, 2010,ss.41-44

Karakaya Aykut, Seymur Ağazade, Selçuk Perçin. " Türk İmalat Sanayinde Performans, İnovasyon ve Rekabet Arasındaki İlişki", Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi, 2018, cilt:4, sayı:1, ss.43

Karagöz, Kadir ve Ergün, Suzan. “Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynakları: Ekonometrik bir Değerlendirme”, Süleyman Demirel Fakültesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:15, Sayı:2, Isparta, 2010, ss.169-183

Karatay, Özcan, “Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2009, ss.26-69

Kaufmann, Daniel ve Kaliberda Aleksander. “Integration The Unofficial Economy İnto The Dynamics Post-Socialist Economies : A Framework of Analysis and Evidence”, Policy Research Working paper 1691, Aralık 1996, ss.13-17

Koç, Yıldırım. "Kaçak İşçilikle Mücadele: Sorunlar-Öneriler", Türk-iş Eğitim yayınları no:57, Ankara, 2000, ss.8

Koç, Yıldırım. "Türkiye'de Yabancı Kaçak İşçilik", Türk İş Eğitim Yayınları no.26, Ankara, 1999, ss.6

Korudil, Canan. “Kayıt Dışı ekonomi veTürkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, Trakya üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Enstitüsü, (Yayınlanmış yüksek Lisans Tez) Edirne, 2018, ss.78

Kök, Recep ve Şapçı, Onur. “Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi”, Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Ekonomi Konferansı, Ankara, 11-13 Eylül 2006, ss.12

Kırcı, Nuket. “Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik bir Yaklaşım”,(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006, ss.41

Kıldiş, Yusuf, "kayıt Dışı ekonomi ve Etkileri-I" Vergi Sorunları, Eylül 2000, Sayı:144, ss193

Kılınçaslan, Özlem Öztürk. "Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar: Türkiye Örneği" Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi,(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010 ,ss.27

Kızılot, Şükrü ve Çomaklı Şafak Ertan. "Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi " 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, 2004, ss.115 -157

Lacko, Maria. "Hidden Economy-An Unknown Quantity? Comparative Analysis Of Hidden Economies İn TRansition Countries in 1989-1995", Mimeo,Working Paper 9905,Johannes Kepler Linz University, Feburary 1999,ss. 13-15

Lazar, Dan Tudor. Bogdan Andrei Moldovan ve Alexandru Pavel. "Underground Economy's Measurement MEthods", Transylvanian Review of Administrative Sciences, Volume:23, Romanya, 2008, ss.44

Lehmann, Hartmut. "Informal Employment İn Transition Countries: Empirical Evidence And Research Challenges", Iza Dıscussıon Paper, Serıes 8687, Bologna, 2014,ss.2

Loayza, Norman A."The Economics of the Informal Sector: Asimple model and Some Empirical evidence From Latin America " Polıcy Research Workıng Paper, Şubat 1997, ss.23-24

Mahiroğulları, Adnan. "Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:22, Sayı:2, Isparta,2017, ss.554-555

Mankıw,G. Ve Shappiro Matthew Trends."Random Walks and Tests of the Permenant Income Hypothesis",Jouranal of Monetary Economics,v;16,1985,ss.165-174

Marangoz Mehmet, Topoyan Mert ve Doğan, Özlem İpekgil. "İşletmelerin İç ve Dış Pazarda Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Bir Uygulama", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, İzmir, 2003, ss.115-121

Mavral, Ülker. "Karapara Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Türkiye'ye Yansımaları", Vergi Denetimleri Derneği, Şafak Maatbacılık, Ankara, 2001, ss.30-31

Medina, Leandro and Schneider Friedrich. "Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over The Last 20 Years?, IMF Working Papers, no.18/17, January 2018, ss.12

Mıtchell, Daniel J. "Laffer Eğrisi Doğrultusunda Vergi oranları, Vergilendirilebilir Gelir ve Vergi gelirleri Arasındaki İlişkinin Anlaşılması"(çev.,Sinan Çukurçayır), Maliye Dergisi,sayı:161, 2011, ss.326-331

Öğünç, Fethi ve Yılmaz, Gökhan. "Estimating The Underground Economy In Turkey" The Central Bank Of The Republıc Of Turkey Reserchment Department, Discussion Paper, September, 2000, ss.12

Öncel Mualla, Çağan Nami ve Kumrulu Ahmet. "Vergi Hukuku", Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, 2. Baskı, Cilt:1, Ankara, 1985, ss.263

Özbek, Zehra. "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesi Ve Belirleyicileri: 1970-2014", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2016 ss. 10

Özçelik, Özer. "Teorik ve Kavramsal Perspektiften Kayıtdışı Ekonomi Sorunu, Ölçümü ve Çözüm Önerileri",(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2005, s.s10

Özkul, Metin ve Kanyılmaz, Gizem. “Yoksulluk ve Enformelleşme Bağlamında Ortaya Çıkan Bir Yaşam Tarzı: Seyyar Satıcılar”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:17, Sayı:1, Isparta, 2012, ss.27-31

Sarılı, Mustafa Ali. "Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Kayıtlı Hale Getirilebilmesi İçin Alınması Gereken Tedbirler", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:167, Ağustos 2002, ss.131-156

Savaşan Fatih; Yardımcıoğlu Fatih ve Demir İbrahim. ”Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri”, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt:4, Sayı:2 2016, ss.169

Schneider, Friedrich. Andreas Buehn and Claudio E. Montenegro “ Shadow Economies All Over The World: New Estimates For 162 Countries From 1999 to 2007” , “The World Bank working paper,2010,ss.12

Schneider, Friedrich and Buehn Andreas. “Estimating The Size Of TheShadow Economy: Methods, Problems and Open Question”, Iza Discussion Paper, March 2016, volume:9820, ss:17-18

Schneider, Friedrich and Enste, Dominik. "Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences",IMF Working Paper, 1.edition 2000, ss.30-31

Schneider, Fredich and Klingmair, Robert. “Shadow Economies Around the World: What Do We Know?”,Iza dıscussıon paper, Almanya, 2004 , ss.3

Schneider, Friedrich and Krstic Gorana(ed.), "Formalizing The Shadow Economy in Serbia: Policy Measures and Growth Effects", Springer open, 2015, ss.12

Schneider, Friedrich. “The Shadow Economy and Shadow Economy Labor Force: What Do We (Not) Know?” Iza Dıscussıon Paper, Volume: 5769, Germany, 2011, ss.5

Singh Anoop, Jain-Chandra Sonali ve Mohammad Adil. “Working Paper: İnclusive Grouth İnstitutions and Underground Economy”, İnternational Monetary Fund, 2012, ss.7

SMMMO (Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası). "Kayıt Dışı Ekonomi ve ÇözümYolları", Mart 2006, Sayı:7, ss.118-120

Sugözü, İbrahim Halil. "Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları (1980-2004 Türkiye Örneği)", Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (Yayınlanmış Doktora Tezi), Konya, 2008, ss.66

Sülükçüler, Sevgi. “Yenilenebilir Enerji Potansiyelinin Ortaya Çıkmasında Kamu Teşviklerinin Etkisi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2018, ss.146

Şafak, Can. “4857 İş Kanunu Çerçevesinde Taşeron(Alt İşveren) Meselesi”, Türkiye Barolar Birliği, Sayı:51, 2004, ss.11

Şapçı, Onur. “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye Ekonomisindeki Büyüklüğünün Tahmin Edilmesi (1980-2005 Dönem Analizi”, Dokuz Eylül Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi), İzmir, 2006, ss.41-42

Tanzi, Vito. “The Underground Economy in the United States: Annual Estimates, 1930-80.” Staff Papers (International Monetary Fund), vol. 30, no. 2, 1983, pp. 283–305

Tanzi, Vito. “The Underground Economy in the United State: Estimates and Imlications”, Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review, 1980 , ss. 428

TED(Tütün Eksperleri Derneği), “Tütün Raporu”, İzmir, 2016, s.s1-3

Tekinarslan, Mehmet. "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele", Türk Metal Sendikası Yayını, 1. Baskı, Ankara, Temmuz 2014, ss.47-31-56

TİK (Türkiye İstatistik Kurumu), “Fiyat Endeksleri ve Enflasyon: Sorularla Resmi İstatistikler Dizisi”, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Cilt:3, Ankara, 2008 Şubat, ss.1, Yayın no:3129

Tunçcan, Nilgün, "Çocuk İşçiliği:Nedenleri, Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Konumu",(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999, ss.251

Türen Ufuk, Gökmen Yunus. ve Dilek, Hakan, “Ekonomik Özgürlük Endeksinin Yurt Dışına Doğrudan Yabancı Yatırım Yapan Türk Sermayesinin Ülke Seçim Kararına Etkisi Varmıdır?”, Maliye Dergisi, Cilt:2 Sayı:2, 2011, ss.312

Uçan, Okyay ve Kaçar Ekrem. “Kayıt dışı ekonominin Boyutu Ve ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği”, 4th Internatıonal Symposıum On Development Of Kop Regıon, Karaman, 21-23 Kasım 2016, ss.48

Ulaş, Bülent. "Jeopolitik: Türkiye'nin Milli Güvenliği ve Avrupa Birliği Üyelik Süreci", Başlık Yayın Grubu, 1. Baskı, Şubat 2011, ss.127

Us, Vuslat. "Kayıt Dışı Ekonomi", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt:20, Sayı:230, Mayıs 2005, ss.97

US, Vuslat. “Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği”. Tartışma Metni 2004/17, Türkiye Ekonomi Kurumu,2004, ss.14

Uysal, Mustafa. "Kayıt Dışılık: Nasıl Başarırız?" Görüş Dergisi, Sayı:66, Şubat 2011, ss.11

Uzunöz, Meral ve Akçay Yaşar. “Türkiye’de büyüme ve Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: 1970:2010” Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:3(2), 2012, ss.1-16

Üzümcü, Adem ve Korkat, Mustafa. “Türkiye’de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve , Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi: 2003-2012”, Kafkas

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:5, Sayı:8, Kars,2014, ss.137

Yıldız Zafer ve Yıldız Savaş. "Kayıt Dışı ekonomi Bağlamında, Dünya ve Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam, Terhaneler ve Çocuk İşçiler", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt :19, Sayı:32, Karaman, 2017, ss.98

Yılmaz Gökhan, "Estımatıng The Underground Economy ın Turkey", The Central Bank Of The Republıc Of Turkey, Eylül 2000, ss.5

Yücebaş, Reyhan."Arz Yanlı İktisat Bakış Açısıyla Kayıt Dışı Ekonomi",(Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, ss.9

İNTERNET ALINTILARI

Aktan, Canan, "Vergi Dışı Piyasa Ekonomisi Kavramı" www.cananaktan.org/ekonomi/kamu_maliyesi/vergi-disi/kavram.htm , erişim: 09.02.2018

ÇSGB (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı), "Kayıtdışı İstihdamla Mücadele(Kadim) Projesi", http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/10/20061004-13-1.pdf, Resmi Gazete,2006,ss.2, Erişim 15.06.2018

Ekonomistler Platformu, "Kayıt Dışı istihdamın Toplum Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri",07/02/2017,www.ekonomistler.org.tr/wp-content/uploads/2017/02/Basin-bulteni-OCAK.pdf, Erişim: 26.07.2018

Enomoto Rie, Okamoto Naoya, ve Seo Takashi, "On the Distribution Of Test Statistic Using Srivastava's Skewness and Kurtosis", http://www.math.sci.hiroshima-u.ac.jp/stat/TR/TR10/TR10-07.pdf Erişim 06.04.2019.

Eğilmez Mahfi, "Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye",www.mahfiegilmez.com/2016/08/dogrudan-yabancı-sermaye-yatrmlar-ve.html(31/07/2018) Erişim 31.07.2018.

Eğilmez Mahfi, "Yabancı Yatırımcı Niçin Tedirgin?",(22/08/2018), www.mahfiegilmez.com/2014/08/yabanc-yatrmc-nicin-tedirgin.html(31/07/2018), Erişim 31.07.2018.

Eğilmez Mahfi, "Türkiye'deki Enflasyonun Analizi", 4 Mayıs 2017, http://www.mahfiegilmez.com/2017/05/turkiyedeki-enflasyonun-analizi.html, Erişim 10.05.2018

Eğilmez Mahfi, "Siyasal, Sosyal ve Ekonomik İstikrar", 13 Mart 2014, www.mahfiegilmez.com/2014/03/siyasal-sosyal-ve-ekonomil-istikrar.html, Erişim: 11.04.2018

GİB (Gelir İdaresi Başkanlığı), "Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı (2008-2010), Ankara, 2009,ss.34, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf Erişim 30.06.2018.

ILO,"Decent Work and The İnformal Economy" https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc91/pdf/rep-v.pdf,, 2002 ss.127, Erişim: 14.06.2018

İnternational Organization For Migration (IOM), "World Migration Report 2018", https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2018_en.pdf, 2017, Cenevre, ss.13 Erişim: 19.11.2018

Karagöl, Erdal Tanas ve Ortakaya Ülkü İstiklal. "Faiz Kıskacında Ekonomik Büyüme", Seta Perspektif, Nisan 2014, sayı:47 http://file.setav.org/Files/Pdf/20140421100241_faiz-kiskacinda-ekonomik-buyume-pdf.pdf, Erişim: 10.04.2018.

Kasapoğlu, Çağıl. “İran Üzerinden Türkiye’ye Geçen Afgan Sayısı Neden Arttı?”, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43668567, Erişim: 22/11/2018

Peker, Hilal. "Küresel Rekabet için Arge ve İnovasyon",(Haziran 2012),anahtar.sanayi.org.tr/tr/news/kuresel-rekabet-icin-ar-ge-ve-inovasyon/95, Erişim 20.07.2018

Schneider, Friedrich. “The Shadow Economy in Europe, 2013”, Atkearney Avusturya,2013, ss.5, https://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMq%20EhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192 Erişim 12.05.2018

“Spurıous Regressions In Econometrics” https://www.sciencedirect.com/sdfe/pdf/download/eid/1-s2.0-0304407674900347/first-page-pdf; Erişim 05.04.2019.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (http://www.sbb.gov.tr/temel-ekonomik-gostergeler/) Erişim 01.05.2019.

Tuik (http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist) Erişim 01.05.2019.

Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr,(25/07/2018), Erişim: 25.07.2018

Türk Dil kurumu, www.tdk.gov.tr/index.php?option:com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b3b81695ee6b8.54678017 Erişim 03/07/2018

Belli Tuğrul, "Rant Üreten Bir Ülke Olarak Türkiye", Dünya,(25/02/2016), http://www.dunya.com7kose/yazısı/rant-ureten-bir-ulke-olarak-turkiye/27288 Erişim 25.06.2018, ss1

Uluslararası Şefaflık Derneği, "Türkiye'de Dolaylı ve dolaysız vergiler,2017, www.sefaflık.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkıyede-dolayli-ve-dolaysız-vergi.pdf Erişim 11.06.2018

Gündüz Zeki, "Türkiye'de Nasıl vergi Kaçırılıyor, https://vergiportali.com/doc/vergikacirma.pdf Erişim: 11.07.2018